TEKST EN UITLEG

PRAKTISCHE BIJBELVERKLARING

DOOR

PROF. DR F. M. TH. BÖHL EN PROF. DR A. VAN VELDHUIZEN

II. HET NIEUWE TESTAMENT

MET MEDEWERKING VAN PROF. DR J. A. C. VAN LEEUWEN, PROF. DR H. M. VAN NES, DR J. TH. UBBINK, DRS J. WILLEMZE EN PROF. DR J. DE ZWAAN.

DE HANDELINGEN DER APOSTELEN

DOOR

PROF. DR J. DE ZWAAN

J. B. WOLTERS - GRONINGEN, DEN HAAG

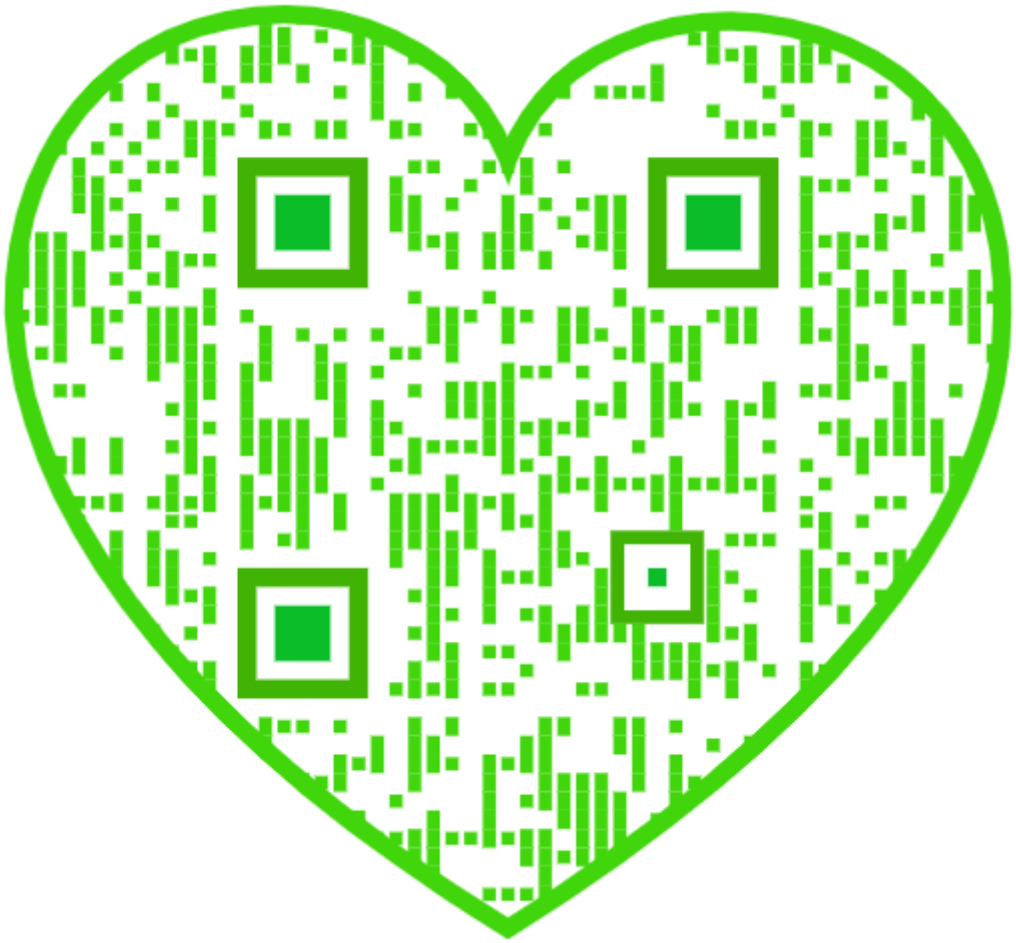

DE HANDELINGEN DER APOSTELEN.

TEKST EN UITLEG

PRAKTISCHE BIJBELVERKLARING

DOOR

PROF. DR. F. M. TH. BÖHL EN PROF. DR. A. VAN VELDHUIZEN

II. HET NIEUWE TESTAMENT

MET MEDEWERKING VAN PROF. DR. J. A. C. VAN LEEUWEN, PROF. DR. H. M. VAN NES, DR. J. TH. UBBINK, DRS. J. WILLEMZE EN PROF. DR. J. DE ZWAAN.

DE HANDELINGEN DER APOSTELEN

DOOR

DR. J. DE ZWAAN,
HOOGLEERAAR AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE GRONINGEN.

BIJ J. B. WOLTERS' U. M. — GRONINGEN, DEN HAAG, 1920.

INLEIDING.

§ 1. Indeeling en Chronologie. Blijkens voorrede, inhoud, taal en stijl is Hd. een *vervolg van Lc.* Uitbreiding van het Christendom naar het N. W. is het *onderwerp*. Bezaten wij de voorrede in ongeschonden staat dan zou dit geprecizeerd kunnen worden. De S. schijnt wel te onderstreepen, dat God door den Geest de gebeurtenissen heeft geleid.

Geleidelijk brengt hij ons uit de sfeer van Jeruzalem naar 't gebied van Antiochië en op Paulus' eigen zendingsterrein. Uit den eersten kring laat hij Petrus naar voren komen, uit den tweeden Paulus, terwijl hij hun met bijfiguren (Stephanus, Philippus, Barnabas, Jacobus) reliëf geeft. Anderen zet hij op 't tweede plan of in de schaduw. Tenslotte vult Paulus alleen het gansche kader.

I. Hd. 1_1—11_{18}, *De steer van Jeruzalem* [29—44].

(*a*) 1_1—4_{31}, Eerste bloei en eerste conflicten.

(*b*) 4_{32}—6_7, De Messiaansche broederschap nog populair.

(*c*) 6_8—8_3, Stephanus en Christenen uit de Grieksche Jodenwereld vervolgd: voorspel tot 't groote probleem der relaties met de buiten Palestina zich vormende „gemeenten".

(*d*) 8_4—11_{18}, Jeruzalem als zendingskring: Philippus en Petrus, (9_1—$_{31}$: Paulus' voorgeschiedenis [30/1—32/3]).

II. Hd. 11_{19}—15_{35}, *'t Gebied van Antiochië* [44—48].

(*a*) 11_{19}—12_{24}, Antiochië een nieuw en principieel begin. Het steunt Jeruzalem, dat benard wordt door duren tijd en vervolging: Barnabas, Paulus en Petrus.

(*b*) 12_{25}—13_3, Antiochië zendingsgemeente bij de gratie Gods.

(*c*) 13_4—14_{28}, Barnabas en Paulus als Antiocheensche zendelingen.

(*d*) 15_1—$_{35}$, Overeenkomst tusschen Jeruzalem en Antiochië over zendingsterrein, -practijk en -beginselen.

III. Hd. 15_{36}—28_{31}, *Paulus op eigen terrein* [48—62].

(*a*) 15_{36}—18_{22}, Paulus als zelfstandig zendeling [48—53].

(*b*) 18_{23}—21_{16}, Paulus te Ephese [53—56] en op inspectie als leidsman zijner gemeenten [56. 57].

(*c*) 21_{17}—23_{30}, Paulus te Jeruzalem [57].

(*d*) 23_{31}—26_{32}, Paulus te Caesarea [57—59].

(*e*) 27_1—28_{31}, Reis naar en verblijf te Rome [59—62].

Wat wij van *Paulus' correspondentie* nog bezitten is in dit kader als volgt te ordenen: Galaten, 47/8 (vóór 15_3, na 15_2); II en I Thess., 50/1 (na 17_{14}, vóór 18_5);

Corinthische correspondentie en Philippenzen, 53—56 [$19_{20.\ 21.\ 22.}$ 20_1]; Romeinen, voorjaar 57 [20_1]; Colossenzen, Philemon, Ephezen, 57—59 [23_{31}—26_{32}]. In de pastorale correspondentie (I, II Tim., Titus) kan men niet met zekerheid onderscheiden wat van Paulus' hand en wat van later datum is. Bij gevolg schijnt het ondoenlijk deze gegevens met eenige benadering van juistheid onder te brengen, hetzij Paulus gevangen bleef totdat hij onder Nero te Rome den dood vond, hetzij men rekent met vrijlating en een tweede gevangenneming of met een waarschijnlijk geheel onbekend gebleven afloop van Pls.' leven.

§ 2. Karakter van den inhoud. Evenals in Lc. komt de Geest met zijn werkingen naar voren, 't *Joodsch Messiaansche* in de schaduw. De *armoede* wordt verheerlijkt (vgl. Cynische en Neopythagoreesche idealen in den Keizertijd), in 2_{43}—4_7, 36, 4_{32}—35. Uit $4_{36.37}$, $5_{3.4}$ blijkt echter, dat er in werkelijkheid geen ,,communisme'' bestond. In II of III wordt er niet meer van gesproken (vgl. § 6.) Zoo is het ook met ,,*de apostelen*'', aan wie in $1_{3.5.\ 7.8.13.14.18.21.26}$ een exceptioneele positie wordt toegekend (doch vgl. 17.14). In $2_{14.37}$, 5, 8 komen zij echter in de schaduw van Petrus, om na 11_1 geheel te verdwijnen. In 15 en 16_4 maken eenigen hunner deel uit van een kring van leiders der Messiaansche broederschap (,,apostelen en oudsten''), doch Jacobus, de broeder des Heeren, staat vooraan. Reeds in 8_{14}, $14_{4.14}$, voerden echter ook Paulus en Barnabas den titel van apostel (vgl. Rm. 11_1, 16_7, I Cor. $9_{5.6}$, $12_{28.29}$, II Cor. 8_{23}, 11_5—12_{13}, $12_{11.12}$, Eph. $3_{5.4}$ 11_1, Phil. 2_{25}). In het verhaal zelf wordt met een exceptioneel gezag van ,,de twaalven'' *niet* gerekend (vgl. § 6.). *Paulus' theologie* bespreekt Hd. niet. Jezus' dood is historisch doorgangspunt, geen ,,heilsfeit'' (3_{17} vv.). Wanneer Paulus in 20_{28} van ,,bloed'' gewaagt, volgt daar verder geen uitleg op. Jezus heet Christus (Gezalfde) alleen als a.s. Richter (17_{31}, 18_{28}) Vereenzelviging met den Logos (vgl. mijn *Imperialisme*, 342—390, *Antieke Cultuur*^{2}, 129 vv.) ontbreekt, evenzoo het meeste wat bij Paulus in die richting wijst.

De *eschatologische* passages uit Mc. en Q gaf Lc. reeds met minder felle kleur (Lucas, pp. 90, 91, 127, 128), maar toch blijft het daar (evenals bij Paulus) nog de verwachting van ,,dit geslacht''. Uit Hd. 1_{11}, 3_{20}, 17_{31} zou men echter niet vermoeden (vgl. § 7) hoe sterk deze gedachten hadden geleefd. De *Geest* (heilige Geest, Geest des Heeren, Geest van Jezus, 16_7) legitimeert het bestaan en de uitbreiding van de Christelijke beweging, nu zij aan het Jodendom ontgroeit.

Alleen in 2_{17} wordt dit als een kenmerk der ,,laatste dagen'' beschouwd, later niet meer (vgl. § 6). Volgens 19_1—$_7$ had Paulus (vgl. b.v. II Cor. 3_{17}) geen vrede met Christenen, die den Geest niet hadden ontvangen. Volgens Hd. bezitten wel alle leiders dien Geest en zijn ook slechts wie de gave des Geestes erlangden in den vollen zin des woords Christenen. Dat alle Christenen echter aan dien eisch voldoen, wordt niet ondersteld.

De Geest komt als gave van God (b.v. 2_{17}), van Jezus (b.v. 2_{33}) of

zonder dat van eenen Zender sprake is (b.v. 10^{44}). *Handoplegging* door „pneumatische" personen brengt de gave over. De *Doop* heeft deze uitwerking niet, maar is de onmisbare voorwaarde tot opneming in den kring der geloovigen (vgl. 8^{12} vv., 10^{47} en *Register*).

§ 3. Karakter van het verhaal. Ingevlochten redevoeringen, keuze van karakteristieke en dramatische gebeurtenissen, fragmentaire behandeling van personen en toestanden ter illustratie, kenmerken Hd. als een *antiek geschiedverhaal*, het werk van een kunstenaar, niet van een fotograaf: magistrale *beperking*. Als een Rembrand weet de S. met schaduwtoetsen te werken: Paulus' overwicht b.v. op Barnabas, zijn tact bij 't gebruik van zijn Romeinsch burgerrecht, de ernst der situatie te Jeruzalem in 57, enz.

Toch ligt hier ook *ontoereikendheid van gegevens* achter: 't tempo van 't verhaal is te afwisselend (vgl. § 1, jaartallen). De overbodige uitvoerigheid der z.g. Wij-stukken (vgl. §§ 6, 7) naast de schamele vulling b.v. van Paulus' verblijf te Ephese 53—56, Corinthische crisis!) of 't zwijgen over belangrijke zaken, welke wij uit Paulus' brieven kennen, bewijst dit. Zelfs voor 't beperkte plan van dit boek, is blijkbaar niet alle materiaal verzameld, dat nog beschikbaar was. Dat de S. verzuimt om op Paulus' ontwikkelingsjaren (32—44) licht te werpen (vgl. Gl. 5^{11}) vergaf een antiek lezer hem wellicht eer dan wij.

Verder heeft Lc. bij zijn keuze van stof een *parallellisme* tusschen Petrus' en Paulus' redevoeringen, daden en wonderwerken beoogd. Wat wilde hij daarmee (zie § 4)? Tenslotte treft het ons, dat de *vriendelijke gezindheid der Romeinen* tegenover de houding der Joden met klimmenden nadruk uitkomt. Paulus zou volgens de traditie te Rome onder Nero in 64 ter dood gebracht zijn. Moest het plotseling afbreken van 't verhaal soms dienen om de keizerlijke overheid niet aan dit feit te herinneren (vgl. § 6)?

§ 4. Handelingen een apologie? De hier boven gestelde vragen vonden drieërlei antwoord.

(a) Lc + Hd. zou als *memorie a décharge* in Paulus' proces ingediend zijn bij Burrus, Nero's minister van justitie. In dit geval kwam het erop aan te bewijzen, dat propaganda voor het Christendom geen bevordering eener nieuwe religie en dus strafbaar was, maar geoorloofde actie voor een Joodsche secte. Verder moesten dan doop en avondmaal als Joodsch-sectarische gebruiken gelegitimeerd worden, daar men ze anders ten nadeele van het Christendom als de onderscheidende kenmerken der „nieuwe religie" aanvoeren zou. Tenslotte konden handoplegging, doop en avondmaal, als middelen tot mededeeling van den Geest (het *pneuma*), ook in den zin van „tooverij" worden uitgelegd. Verweer daartegen was een levensquaestie! Precedenten — in de Romeinsche rechtspraak van hoog gewicht — van gunstige beoordeeling mochten bovendien zeker niet ontbreken.

Veel hiervan is in 't geheel niet, andere dingen zijn inderdaad wel aanwezig, maar niet in den zakelijken, beknopten vorm, welke bij dergelijke stukken vereischt is. Integendeel, Lc. en Hd. bevatten tal van mededeelingen, welke verwarrend (toespelingen op Palestijnsche zaken, personen, partijschappen) en zelfs schadelijk werken konden. Alleen een zeer deskundige en welwillende hand zou voor Burrus hieruit het noodige materiaal voor vrijspraak hebben kunnen construeeren. Burrus zelf had wel wat anders te doen. Hij was een lid van Seneca's kring en zeker eer tot de opvattingen van Gallio (hfdst. 18) geneigd dan tot studie van zulk een, grootendeels niet direct ter zake doend, geschrift.

Zelfs wanneer Lc + Hd. aan de eischen van wat wij een memorie a décharge zouden kunnen noemen voldeed, was het niet aan te nemen, dat zulk een stap geschied zou zijn. De Joodsche aanklacht tegen Paulus voor Felix (24$_{3-9}$) ging over 't verwekken van troebelen in de Joodsche diaspora (vs. 5). Dit werd aan Paulus als „voorman van de (Joodsche) partij der Nazoraeen" ten laste gelegd. Subsidiair kwam daar nog een z.g. „poging tot ontheiliging van den tempel" bij, hoewel dit misschien alleen als grond voor de arrestatie is aangevoerd. Volgens Hd. 28$_{18}$ vv. zijn later vanuit Palestina geen stappen gedaan om deze aanklacht te wijzigen of aan te vullen. Blijkens 26$_{36}$, 28$_{18}$ had echter de instructie van zijn zaak geen enkel feit, waartegen doodstraf bedreigd was, opgeleverd. Dus is 't onmogelijk aan te nemen, dat van Paulus' kant een memorie zou zijn ingediend, welke de bovengenoemde zeer bedenkelijke punten in het debat zou hebben gebracht.

Bij een proces van dezen aard zou dit bovendien het onderzoek en, bijgevolg, de gevangenschap juist verlengd hebben, ja zelfs 't gevaar van doodstraf bij ongunstige interpretatie der gegevens hebben kunnen oproepen. Paulus' proces stond echter, blijkens 24$_{27}$ en 28$_{30}$, tot in 't jaar 62 gunstig. Indien de „tweejaarstermijn" ook op zijne zaak van toepassing was, wat in 24$_{27}$ wel ondersteld schijnt, moest hij kort na 28$_{30}$ vanzelf vrijgelaten worden en heeft Lc. dit d.t.pl. ook aangeduid. Lc. en Hd. zijn dus niet opgesteld en nog minder ingediend als documenten in Paulus' zaak, zooals die tusschen 60 en 62 te Rome hangende was.

(b) *Lc. + Hd. eene apologie van 't Catholicisme der IIe eeuw* ten koste der werkelijke geschiedenis? Paulus en Petrus, Paulinisten en Petrinisten zouden als vuur en water elkander hebben bestreden. Uiterst linksch wilde van geen wet of besnijdenis weten, uiterst rechtsch poneerde, dat Jood-zijn voorwaarde was tot Christen zijn. Opzettelijk zwijgt Hd. over Paulus' brieven. Opzettelijk laat het Pls. judaïzeeren in zijn spreken en handelen, terwijl het Petrus in den mantel van een gematigd Paulinisme hult en zelfs een Jacobus' groote concessies laat doen! Hd. 15 is dan een pacificatie, een offerfeest van beginselen, iets dat nimmer heeft plaats gehad, maar dat het wordende Catholicisme der tweede eeuw gerust stelde ten opzichte van de eensgezindheid van „de apostelen".

Op deze hypothese bestaat voorts een *gematigde variant:* de S. wist alles zoo

precies niet meer en bewerkte te goeder trouw zijne gebrekkige gegevens in overeenstemming met 't ideaal van een lateren tijd. Ook is een *radicale voorstelling* in omloop, welke poneert, dat Paulus en Petrus hoogstens vrij onbeduidende Messianistische propagandisten zijn geweest. Lang na hun dood zijn zij door partijen, welke zich naar hen genoemd hadden, geïdealizeerd op grond van „brieven" en andere geschriften, die men inmiddels onder hun naam had uitgegeven. 't Christendom is dan slechts een kruisingsproduct van vrijzinnig Jodendom met Grieksche levenswijsheid en Oriëntalistische mysterie-voorstellingen. Die beweging had de namen van „Jezus" en „de apostelen" tot dragers harer denkbeelden gemaakt. Hd. is dan 't werk van anonymi eener middenpartij, welke den „Paulus" der àl te vrijzinnigen en den „Petrus" van hen, die teveel concessies aan 't conservatieve Jodendom gingen doen, aldus corrigeerden en verzoenden.

Dit alles berust op sedert verouderde exegese en onvoldoende methoden van onderzoek. Paulus is geen „theoloog" geweest, behoort tot het Levantijnsche Jodendom en het Oriëntalistische geestestype. Van geesten als Seneca, Epictetus en dgl. scheiden hem allesbeheerschende gedachten. Zijn God *is* een persoon, een wil — wat zij niet aanvaarden. Zij echter stellen den mensch voor als een fragmentje der godheid — wat Paulus niet aanvaardt. Zoo is er meer. Voorts is zeker, dat Paulus' mondeling onderwijs geheel verloren is en evenzoo een zeer groot deel van zijn briefwisseling. Wat wij nog bezitten, is ten deele ook nog zoo fragmentair als b.v. de Corinthische correspondentie.

Een „leer van Paulus" te reconstrueeren is dus hachelijk werk. Wat wij centraal achten, is dit menigmaal voor hem en zijn tijdgenooten niet geweest en omgekeerd. Bovendien was hij principieel tot concessies aan de geestesgesteldheid zijner omgeving geneigd. Constructies, waarin eene West-Europeesche opvatting van „het Paulinisme" de hoofdrol speelt en waarin de „beginselen" en de „ontwikkeling" van deze „leer" van Paulus — als waren dit vaste gegevens in 't historisch onderzoek — worden gebezigd, zijn derhalve van weinig waarde.

't Conflict tusschen Gal. en Hd. 15, dat daarbij steeds in 't middelpunt gesteld werd, is zeer overdreven door eene exegese, welke onder den invloed van bovengenoemde constructies stond.

Het reduceert zich tot zijn juiste afmetingen bij meer zakelijke uitlegging van Hd. en Gl. zelve en bij constateering van 't feit, dat Gl. (gericht naar Iconium, Derbe, Lystra enz. in Zuid-Galatië) geschreven is vóór het compromis van Hd. 15.

(c) *Hd. bevat echter apologetische trekken.* De S. reageert op eene strooming, welke Paulus door Petrus (en anderen?) in de schaduw liet stellen. Het karakteristieke van Paulus' opvattingen — dat wij hier niet nader bepalen — komt in allen gevalle niet uit. Toch nuanceert de S. duidelijk genoeg: hij laat b.v. Pls nooit van Jezus spreken als van den „knecht Gods." Dit kan opzet zijn, maar kan ook reeds (zie §§ 3 en 6) aan zijn gegevens liggen. Voor 't zwijgen over 't Galatische conflict, de botsing met Petrus en Barnabas (Gl. 2), de Corinthische moeilijkheden, vgl. eveneens §§ 3 en 6. Opgemerkt zij echter, dat ook tal

van andere zaken verzwegen worden. — Wat Romeinsche zaken betreft, is 't beeld dat Hd. geeft voor de jaren 50—62 als juist te beschouwen. Gallio's (18$_{12}$—16) en Felix' houding (24$_{24-27}$) zijn karakteristiek. 't Verhaal is zeker niet i n g e r i c h t op het releveeren van die dingen. Zij hebben echter ongetwijfeld de bedoeling om aan Christenen deze precedenten als verweermiddel in handen te geven.

§ 5. T a a l, s t i j l e n t e x t. Taal en stijl van Hd. zijn van dezelfde hand als Lc. De eerste helft is evenals Lc. meer in Joodschen spreektrant gehouden.

De hfdst. 1—5$_{16}$, 9$_{31}$—11$_{18}$, bevatten uitdrukkingen, die bewijzen, dat hier *uit het Arameesch vertaald* is. In de tweede helft bevatten juist de stukken, waarin de S. zelf optreedt als getuige, karakteristieke uitdrukkingen, welke de eenheid van 't heele werk als uit een pen gevloeid bevestigen. Over „dokterslatijn" (Lucas, p. 8, § 4) vgl. § 8.

Toch is de *stijl* van Hd. minder af dan die van Lc. en schijnen sommige stukken vooral in de eerste helft (vgl. § 6) niet geheel omgesmolten te zijn. Dit kan samenhangen met den merkwaardigen *toestand van den text*. De Grieksche handschriften en de oude vertalingen brengen nl. zóo vele en zulke opmerkelijk afwijkende lezingen, dat F. Blass (een philoloog) en, later, Th. Zahn (een theoloog) hieruit eene, door Lucas zelf bezorgde, *eerste uitgave* meenden te kunnen reconstrueeren. Onze text zou dan van Lucas' tweede, herziene uitgave afstammen. Overtuigend zijn, m. i., hun resultaten niet.

Wij bezitten in deze z.g. „Westersche" lezingen opmerkingen van iemand, die in Klein-Azië thuis was, verder nog kantteekeningen en verbeteringen van verschillenden datum, waartoe de stof van 't verhaal (dat niet zóózeer als b.v. de Evv. „gewijde" geschiedenis bevatte) aanleiding gaf en voorts tal van gissingen en fouten van tweetalige afschrijvers.

Enkele lezingen echter zullen wel afkomstig zijn uit L u c a s' e i g e n c o n c e p t. Dit zijn dan uitdrukkingen of aanvullingen, welke de uitgever(s) had(den) weggepolijst (vgl. §§ 6 en 7). Ongeschonden is ook hun definitieve text niet tot ons gekomen.

§ 6. D e s a m e n s t e l l i n g. Evenals Mt., (Mc.?) en Lc. is ook Hd. een *compilatie*, een samengesteld werk. In 16$_{10}$—17, 20$_{5}$—15, 21$_{1}$—18, 27$_{1}$—28$_{16}$ (11$_{28}$, 16$_{8}$ oudere text??) spreekt de S. met „wij". Die „Wij-stukken" verloopen telkens ongemerkt in 't verdere verhaal; een dagboek of reisverhaal kan men ze niet noemen. Na 20$_{15}$ is de S. (blijkens 24$_{23}$) wel voortdurend in Pls'. gezelschap. Daarmede is niet gezegd, dat hij redevoeringen gestenografeerd moet hebben. Evenmin volgt daaruit, dat 15$_{23-29}$, 23$_{26-30}$ letterlijk zoo geschreven zijn.

't Zou ook wel vreemd zijn, dat een auteur, die b.v. Paulus' dubbel verblijf te Damascus ineenschoof en tal van conflicten en moeilijkheden zwijgend voorbij ging (Antiochië, Galatië, Corinthe, Ephese) hier opeens een letterlijke getrouwheid zou hebben betracht, welke antieke lezers *niet* van hem verwachtten.

In de eerste helft merkten wij echter reeds in §§ 2. (armoede, apostelen) § 3 (tempo van 't verhaal, parallelisme) § 5 (Arameesch geschrift) dingen op, die wijzen op 't gebruik van wat men „bronnen" noemt.

Zoo vinden we hier ook *twee* keer een bijzondere manifestatie des Geestes en een rede van Petrus met bekeering van duizenden, twee keer „communisme", apostolische wondermacht, trouw aan den tempel, populariteit bij het volk, telkens ongeveer in dezelfde orde.

Dat herinnert aan 't verschijnsel van *dubbele tradities*, dat we uit de Evv. kennen (vgl. Lc. 9$_{17}$ en parall.) en dat vooral in Semitische geschiedwerken meer voorkomt. In 2$_{18}$ verwijst Lucas naar 6$_5$, waar we, midden in de Jeruzalemsche periode, een *bloc* van tradities over Philippus en Caesarea vinden. Bovendien neemt hij later (11$_{19}$) bijna letterlijk 8$_4$ weder op. Evenals deze Philippus-tradities, staat ook Paulus' voorgeschiedenis (9$_{1—30}$) in een isolement, dat de aandacht trekt. Het spreekt dus vanzelf, dat vele geleerden deze raadselen hebben trachten te ontwarren en dat eenstemmigheid niet is bereikt.

De jongste poging (Torrey, Yale University) om in 1—15$_{35}$ *één Arameesch document* te vinden, dat Lucas zelf vertaald en aangevuld zou hebben met 16$_1$—28$_{31}$, zou de moeilijkheid slechts verschuiven: ook dit Aram. document zou toch weder op bronnen berusten.

Zeker is alleen, dat Lucas in 1—15 bronnen gebezigd heeft en daaronder in 1—5$_{16}$, 9$_{31}$—11$_{18}$ een Arameesch geschrift. Ook bij hfdst. 7 (Stephanus' rede) zou men daaraan kunnen denken.

De vele O.T.ische citaten in deze rede kunnen echter reeds op zichzelf de stijlfouten tegen 't Grieksch verklaren. Wij vinden dus als samenstellende bestanddeelen:

P(alestijnsche) traditie [Arameesch geschrift]: 1$_3$—5$_{16}$, 9$_{31}$—11$_{18}$.
C(aesareesche) „ [schriftelijk?] : 8$_4$—$_{40}$, 12$_1$—$_{14}$.
J(eruz.)-A(ntiocheensche) „ [„ en mondeling?] : 5$_{17}$—8$_3$, 11$_{19}$—$_{30}$, 12$_{25}$—15$_{35}$.
L(ucaansch materiaal): 9$_1$—$_{30}$, 15$_{36}$ vv., waaronder dan in 't bizonder de
W(ij-stukken) (11$_{28}$?) , 16 (... $_8$?...) $_{10\text{-}17}$, 20$_{5\text{-}15}$, 21$_{1\text{-}18}$, 27$_1$-28$_{16}$.

De ineenschakeling dezer gegevens met contrastwerking, résumé's en opklimmende overgangen naar hfdst. 15 getuigt van *dezelfde wijze van werken* als in Lc. Doch hiermede is de samenstelling van Hd. nog niet voldoende verklaard. Studie der bijzonderheden bevestigt den indruk, dat de S. *niet de laatste hand aan zijn werk heeft gelegd*. Tusschen dubbele tradities wist Lc. b.v. te kiezen (vgl. Lc. 9$_{17}$). Vooral in het Arameesche document zijn de oneffenheden echter niet behoorlijk bijgewerkt.

Barnabas ontvangt b.v. dezen naam 4$_{36}$, $_{37}$ om een daad, die echter na 2$_{44.\ 45}$, 4$_{32}$, $_{34}$, $_{35}$ niets bijzonders meer zou hebben. Zoo strijdt 1$_3$ (40 dagen) regelrecht met 't slot van Lc. (*Lucas* p. 140). Zoo onderstelt 21$_{25}$, dat Paulus niet met Barnabas getuige is geweest van Hd. 15. Volgens 15$_{35}$ keert Silas met Judas

naar Jeruzalem terug. Blijkens 15_{40} vertrekt hij echter uit Antiochië met Paulus naar Klein-Azië, enz.

Aan dezelfde oorzaak is ook wel het feit te danken, dat Paulus' correspondentie niet benut is en dat daarentegen allerlei herinneringen van den S. zelve een ruimte innemen buiten verhouding tot hun belang.

Voor 't eerste vgl. b.v. 't zwijgen over de collecte, die in 56/57 Paulus zoo na aan 't hart lag en hem o.m. zijn laatste reis naar Jeruzalem deed ondernemen! Voor 't tweede vrage men zich slechts, of eenige kennis omtrent Antiochië en Jeruzalem tusschen 29 en 48, over Paulus tusschen 31 en 44, over Philippus tusschen 8_{40} en 21_8, over Petrus na 15_7, over de „broeders" te Rome vóór en na 28_{15} niet gaarne te ruilen zou zijn voor de berichten over Lydia (16_4 vv.), Jason ($17_{5\text{-}9}$), Alexander (19_{33}), Mnason (21_{15}) en nog veel meer van dien aard.

Over stijlquaesties kan hier niet gesproken worden, maar wel kan ieder zien, dat *het boek niet af is:* I en II bereiden III voor (vgl. § 1). Vult Paulus eindelijk het geheele kader, dan gaat het echter decrescendo! Als een fier program klinkt 28_{28} — de laatste verzen ($28_{30.\ 31}$) daarentegen als het pianissimo van een rust, niet als een finale. De S. weet van Paulus' dood: de Asiatische gemeenten zien hem niet weder ($20_{24.\ 25\text{-}38}$), maar de stand van Paulus' proces (24_{27}, 28_{30}, zie boven § 4*a*) laat hij niet in die richting wijzen.

Opzettelijk van Paulus' dood te zwijgen met 't oog op Rome ware nuttelooze struisvogelpolitiek geweest! Zulk een evenement was dit boekje niet, dat dit zwijgen practisch iets beduid zou hebben. De quaestie is ook niet beslist met de opmerking, dat een abrupt slot een enkele maal meer in de Oudheid voorkomt.

Tenslotte wijst een en ander er op, dat het *boek niet door den S. zelf is uitgegeven*. Reeds in § 2 werd opgemerkt, dat de positie der twaalven in 't verhaal verder niet doorwerkt.

In Lucas' Arameesche bron heeft dit twaalftal wel een ideaal uit de eerste jaren der Messiaansche broederschap vertegenwoordigd (vgl. 26_7). Thans staat het voor wat de tweede eeuw zocht: eenstemmig „apostolisch" gezag als schuts tegen wonderlijkheden, welke op gezag van den Geest, of (later) van z.g geheime traditie werden gepropageerd.

De onderstelde „eerste editie" (zg. Westersche text) van Blass en van Zahn (vgl. § 5.) schept meer moeilijkheden dan zij oplost, maar bevat m. i. als juiste waarneming, dat men onderscheiden moet tusschen een *eigen concept* van Lucas en onzen text. Daartoe dwingen ons sommige „Westersche" lezingen in de handschriften. Het afbreken van de voorrede bij 1_2 wijst ook in dezelfde richting: daar moet een inhoudsopgave gestaan hebben, welke het onvolledige van hetgeen nu het licht zag te zeer deed uitkomen.

De, ondanks alle door Lucas nog onbesnoeid gelaten uitvoerigheid, toch op summiere behandeling aangelegde opzet van Paulus' geschiedenis wijst er nl. wel op, dat een aan I en II (vgl. § 1) beantwoordend pendant aan Lucas als bekroning van zijn werk voor den geest gezweefd zal hebben. Hij heeft slechts

een concept nagelaten, dat hij niet heeft voltooid en dat, voorzoover het strekte, naar inhoud en vorm nog niet geheel gerijpt was.

§ 7. Dateering van uitgave, concept en bronnen.

De *uitgave* valt (vgl. §§ 2 en 6 „apostelen") in 't begin der tweede eeuw, want de uitgever(s) liet(en) b.v. bisschoppen = presbyters (14$_{23}$, vgl. 20$_{28}$) nog zonder correctie passeeren, en wel ± 110 onder Trajanus (96—116). Toen was nl. revisie van de houding van Rome tegenover de Christenheid weder aan de orde (vgl. *Imperialisme*, pp. 195—226). Onder de Flavische keizers (vgl. Jozefus, IV Ezra en Apocalypse van Baruch) was Messianisme verdacht en is de naam „Christen" (vgl. 11$_{26}$!) op één lijn gesteld met bandiet of opstandeling. Misschien vertoonde Hd. oorspronkelijk ook wel een sterkere eschatologische kleur (vgl. § 2) en is die door de(n) uitgever(s) verdoezeld. Ook dat zou in dezen tijd en in dit verband precies passen. Aanmerkelijk latere dateering is uitgesloten, b.v. omdat reeds vóór 150 de eerste voorboden van het Montanistisch enthousiasme komen (vgl. *Imperialisme* pp. 285—304).

Toen werd nl. de Geest een bedenkelijke factor. In Hd. zijn daarentegen de gaven des Geestes nog in dankbare herinnering. Wanneer 5$_{36}$ bij geval van de(n) uitgever(s) afkomstig zou zijn — waar echter, m. i., niets op wijst — kon men directe ontleening aan Jozefus, *Ant.* XX 5$_{1-2}$ vermoeden en was daarmede de uitgave nà 93 gedateerd, vgl. echter 5$_{36\ 37}$.

Het *concept* valt na Lc. en na de bronnen. Deze laatste geven echter geen vast punt, 't eerste wel. Lc. 19$_{34}$ en 20$_{20\text{-}24}$ zijn nl. in 70 of zeer kort daarna geschreven. De profetie in Mc. 13$_{14}$ (Dan. 9$_{27}$) verving hij nl. door het feit van Jeruzalems belegering en val. De groote bizonderheid, dat daarbij meer noodig was dan de gewone belegeringswerken („circumvallatio" = wal met palissaden, en „castra" = versterkte legerkampen op veilige punten achter den wal) ontbreekt echter juist!

De Romeinen hebben nl. een „teichos", een *steenen muur*, rondom de bovenstad moeten bouwen om die volkomen en reddeloos te isoleeren! Stormwallen, onderaardsche gangen, kruisiging van vluchtelingen en andere gruwelen kennen wij uit Jozefus. Wat Lc. geeft, staat echter inderdaad „alles geschreven" (21$_{22}$, vgl. Dan. 7$_{25}$, 8$_{13}$, 12$_{1\text{-}7}$, Zach. 14$_{1}$ vv.). Had Lc. Jozefus gelezen, hij zou niet de gewone „circumvallatio" en de „castra", maar minstens den „teichos" als karakteristieke trek hebben genoemd. Hd. 5$_{36.\ 37}$ berust op een van Jozefus' bronnen (vgl. Hölscher, *Quellen des Josephus*, p. 69 vv.). Evenmin is Lysánias in Lc. 3, bij vergissing aan Jozefus ontleend, daar Abiléne nog lang „tetarchie van L." genoemd werd en wellicht een jongere Lysanias (volgens munten en inscripties) daarover eenigen tijd zal hebben geregeerd.

De onbelangrijke namen in de Wij-stukken (vgl. § 6) wijzen erop, dat de S. zijn notities bezigde in een tijd en voor menschen, die voor deze bizonderheden nog belangstelling hadden: zeker niet meer dan een menschenleeftijd na 56—59, dus b.v. tusschen 76 en 79. Nadere precizeering

geeft (vgl. § 4*c*) het releveeren van de gunstige houding der Romeinsche overheid. Nero's vervolging was slechts een incident (vgl. *Imperialisme*, pp. 202—204). 't Principe „Rome duldt geen Christen" kwam eerst onder de Flaviërs op, denkelijk niet al te lang na 70. Toen dit gevaar begon te dreigen, had het zin om met zulk een nadruk de gunstige precedenten tusschen 50 en 62 te registreeren (Gallio, Festus, Agrippa) en om uitvoerig te zijn over den aard van den aanklacht (vgl. § 4*a*) tegen Paulus. Dit kon voor Christenpredikers, vooral te Rome, zijn nut hebben. 't Concept van Hd. valt dus wel tusschen ± 75 en ± 80.

Wat de *bronnen* betreft, dateert het Lucaansche materiaal, speciaal de Wij-stukken uit den tijd zelf, tusschen 56 en 62, Bij de *C*-tradities, verwijst Lucas zelf bij zijn ontmoeting met Philippus (21_8) naar 65 en is dus 57—59 wel de datum.

Voor *J. A.* zou Torrey's (vgl. § 6) argumentatie voor 't jaar 49 iets beteekenen, als 't zeker was, dat de *J. A.* tradities in één geschrift vervat waren geweest, dat hier juist eindigde. Hij ziet nl. in 15_{35} een *nog niet* weten van 't feit, dat Silas in 15_{40} met Paulus vertrok. In werkelijkheid kunnen wij, m. i., voor *J-A* niets meer zeggen dan 30—70, hoogstens 50—70.

t Arameesche fragment (*P*) is minder weerbarstig. In 11_2 heeten de als Jood geboren Christenen: „ die uit de besnijdenis". Zoo sprak men alleen buiten Palestina. 't Verhaal geeft uit 29—48 slechts weinig, maar dit weinige culmineert in de gave des Geestes als kenmerk der Christenheid, vooral in de Petrus-Cornelius geschiedenissen, welke „de apostelen en de broeders in Judea" zouden hebben overtuigd van het principe, dat „God ook den heidenen de bekeering ten leven geschonken heeft" (11_{18}). Evenals de Wij-stukken bevat *P* bizonderheden, welke tijdgenooten en deskundigen als lezers onderstellen. Dit geeft als bovenste grens ± 70. Dat verder het door *P* gebezigde materiaal uit Joodsch-Christelijke sfeer stamt, blijkt nog uit $29\text{-}11$, 31_7, 41, 51_3, 24_6, 31_1, 51_3 („gaanderij van Salomo" centrum van de actie der broederschap). Daar Petrus de held van *P* is (zooals Paulus die van Lucas) en de naïeve eschatologische gedachten van 17 in $3_{20.21}$ achteruitgeschoven en gecorrigeerd worden, is de onderste grens gegeven met Petrus' vertrek uit Palestina, eenigen tijd na hfdst. 15, dus ± 50. Een nadere tijdsaanwijzing ligt misschien in 't feit van Israëls verlangen „dat er tijden mogen komen, dat de Heer van voor zijn aanschijn verademing geve". Dat wijst, m. i., op de zware tijden *kort voor den Joodschen opstand:* 60—70.

De Petrusvereering is dan wellicht een *reactie* op het afglijden van Jacobus „den rechtvaardige", die met den Jeruzalemschen kring de beweging van het volk in de richting van chauvinistische vroomheid min of meer moet hebben meegemaakt. De vraag naar Lucas' bronnen in 1—15 wordt, wat de dubbele tradities betreft, dus een vraag naar *de bronnen van P.* Wij hebben hier, m. i.,

niet te maken met twee geschriften, waarover de dubbele tradities — voorzoover het inderdaad doubletten zijn zouden — moeten worden verdeeld, maar met een schriftelijken kern, welken *P* met mondelinge tradities heeft aangevuld. Zekerheid is in deze dingen slechts zeer zelden bereikbaar. 't Bovenstaande lijkt mij waarschijnlijk.

§ 8. Schrijver, uitgever(s) en geadresseerde. Reeds Irenaeüs (± 185) vermeldt Lucas als *auteur* van Lc. en Hd. Moest men uit Hd. en uit Paulus' correspondentie naar den naam gissen, dit zou wel de laatste zijn, waarop men kwam. Dat er in beide boeken een zweem van „dokterslatijn" te bespeuren valt en sommige eigenaardigheden uit dit oogpunt opvallen, is bij nauwkeuriger vergelijking met andere Grieksche schrijvers van minder belang gebleken dan algemeen werd aangenomen. Een grond om deze traditie als juist te beschouwen kan men dus hierin niet meer aanwijzen.

Lucas (= Lucánus?) was *geen Jood* (blijkens Col. 4$^{11\text{-}19}$) en dus niet dezelfde als Lúcius (Hd. 13^{1} of Rom. 16^{21}). Evenmin is hij de „broeder" van II Cor. 8^{18}. Volgens Eusebius (Kerkgesch. III 4^{7}) zou hij van Antiocheensch geslacht zijn (vgl. Hd. 11^{28} oudere text? „toen wij in een drukbezochte vergadering bijeen waren"). Hij is echter van de zeevaart bij Cyprus niet op de hoogte (vgl. Hd. 27^{4}). Dit bewijst echter nog niet, dat Eusebius' traditie niet historisch juist zou kunnen zijn zijn. Als Antiochener kan hij Arameesch gekend hebben.

Om die reden vermijdt hij b.v. in zijn weergave van Jezus' woorden 't Hebraïsme „en het geschiedde". Dit komt nl. in 't Arameesch niet voor.

De *uitgever(s) en de geadresseerde* (Theóphilus, een hooggeplaatste of hooggeboren Griek) zijn, m. i., wel 't waarschijnlijkst te zoeken in de omgeving van Clemens en Domitilla, leden der Flavische keizerfamilie, die tegen 't einde der eerste eeuw het Christendom welgezind zijn geweest.

Daar de geneeskunde vooral in handen van slaven en *vrijgelatenen* was, zou een dergelijke relatie Lucas' bekendheid met Theóphilus kunnen verklaren. Tevens wordt zoo zijn besef van 't belang der uitspraken van Gallio, Festus, Agrippa e. a. begrijpelijker, misschien ook de geringe sterkte van eigenlijk theologische belangstelling bij hem en zijn lezers.

§ 9. Plaats van herkomst en betrouwbaarheid. Waar Lucas geschreven heeft, is evenmin uit te maken als waar *P* is opgesteld en vertaald. Belangrijker dan die bizonderheid is 't milieu, de geestelijke gesteldheid der berichtgevers. Hun goede trouw staat zeer hoog. Ook kenmerkt Lucas' bewerking der gegevens zich door een zekere zakelijkheid (zie Lucas, *Register*) juist in verhalen, die grenzen aan legendenvorming (vgl. b.v. 8$^{39.40}$). Ongewone gebeurtenissen, gevallen van psychischen aard — zooals wij dat noemen — werden echter gezien en verteld in het licht van bepaalde overtuigingen b.v. omtrent den Geest. Lucas' voorstellingen omtrent Paulus' optreden evenals die van *P.* omtrent Petrus

kunnen wij bij gebrek aan gegevens niet voldoende controleeren.

De gangbare voorstellingen omtrent *Paulus' leer en karakter* zijn te zeer West-Europeesch gekleurd. Voor de correctie daarvan bestaat geen ander hulpmiddel dan nauwkeuriger exegese van de resten zijner correspondentie in 't licht van den Keizertijd. Aan onze kennis zijn dus nauwe grenzen gesteld. Lucas echter leefde in het milieu, kon de toestanden en de menschen kennen, is jaren in Paulus gezelschap geweest. Indien hij desniettemin den heelen Paulus niet gekend heeft, wij nog minder.

Ditzelfde geldt ook van het licht, dat Lucas' historische ineenschakeling der gegevens op de voorstelling der feiten werpt. Door zijn zakelijkheid, wellicht ook mede doordat zijn schets onvoltooid en onafgewerkt bleef, zien wij hier en daar (b.v. in Hd. 1 en 15) nog vrij duidelijk de sporen eener andere voorstelling van de werkelijkheid dan die van den uitgegeven text. Of hij echter van 't recht en de plicht van den geschiedschrijver om licht of schaduw te verdeelen en om 't belangrijke van 't onbelangrijke te schiften, een te ver gaand gebruik zou gemaakt hebben, ligt buiten het bereik onzer beoordeeling. Men keerte chter in onze dagen, en m. i. terecht, terug tot de opvatting, dat de algemeene betrouwbaarheid van Hd. niet lager is te schatten dan die van de beste antieke geschiedverhalen, vooral in aanmerking genomen wat wij nog kunnen onderscheiden van de samenstelling en uitgave van het verhaal.

§ 10. Litteratuur. ORIGENES (*Philocalia*, ed Robinson, p. 51), CHRYSOSTOMUS (Migne, **P. G.** LX = Montfaucon IX), EPHREM SYRUS (Comm. in Acta App., Armeniace, Venetië, 1839); AMMONIUS (Cramer, *Catenae* III 1844): THEODORUS v. MOPSUESTIA (Fritzsche, *Th. M. in N. T. Commentaria* 1847, en bij Isjo'dadh); ISJO'DADH (*Horae Semiticae* X, 1913); BARHEBRAEUS (ed. Klamroth, 1878); OECUMENIUS (*Commentaria*, Migne, **P. G.** CXVIII = Morellus, 1630), Theophylactus (*Explicationes*, Migne, **P. G.** CXXV = Finetti 1758); † BEDA VENERABILIS (Pseudo-B. V. 3, *Expositio*), *Retractationes*, Migne **P. L.** XCII (=. Keulsche ed. V, VI, 1688).

CRITICI SACRI, vol. VII (Amsterdam—Utrecht 1698, coll. 1—574 (bevat: Laur. Valla, Revius *in Vallam*, Erasmus, Vatablus, Castalio, Clarius, Zegerus, Lucas Brugensis, Stephanus, Drusius, Scaliger, Casaubonus, Camero, Gualtperius, L. Cappellus, Grotius, Pricaeus, Van der Linden *ad* 2_{13}); N. SELNECCER *In Acta App. Adnotatio* 1567; CALVIJN, *Comment.*, ed. Tholuck, 1836; BEZA, *Adnot.*, 1568; ARCULARIUS, *Comm.*, ed. Mentzer, 1607; G. SANCTIUS, *Comm.*, 1616; PISCATOR, *Comm.*, 1638; WALAEUS, *Adorn N. T. libr. hist.*, 1662; STRESO, *Comm. in Act. App.*, 1669; LIMBORCH, *Comm.*, Rotterdam, 1711; BENGEL, *Gnomon N. T.*, 1740[1], 1891[8]; WETSTEIN, *N. T. Gracce*, Amsterdam, 1751; HEUMANN, *Erkl. N. T.*, V, VI, 1753; WALCH, *Diss. in Act. App.*, 1761; MORUS, *Versio et Explic. Act. App.*, 1794; BOLTEN, *Die Gesch. d. App. übersetzt mit Anm.*, 1799.

THIESS, *Lucas' Apgesch. üb. m. Anm.*, 1800; ROSENMÜLLER *Scholia in N. T.* III[2], 1804; PAULUS, *Comm. üb. d. N. T.*, 1800—1808; HEINRICHS, *Act. App. illustr.* (— Koppe, *N. T. ill.*, III) 1809; SCHLEIERMACHER, *Üb. d. Schr. d. Lucas*, 1817; KUINOEL, *Comm in libr. N. T. hist.* IV, 1818[1], 1828[2] HILDEBRAND,

Gsch. App. Jesu, 1824; STIER, *Andeutungen* II, 1829, *Die Reden der Apostel*, 1829; OLSHAUSEN *Bibl. Comm.* II, 3, 1833; Olsh.- EBRARD[4] 1862; MEYER, *Krit.-exeg. Hdb.* 1835[1] 1870[4]; MEYER-WENDT 1913[9]; DE WETTE, *Kurze Erkl.*, 1838, 1846[3]; De W.-OVERBECK, 1870[4]; †BEELEN, *Comm. in Act. App.* 1850, 2'70; W. STERN, *Erkl. d. Apgsch.* 1840—'50?; S. SCHMID, *Die Apgesch. des Lucas erkl.*, z. j.; BISCOE, *Hist. Acts App.*, 1840; BONNET ET BAUF, *Le N. T. avec notes explicatives*, 1846—52; W. G. HUMPHRY, *Comm. on Acts*, 1847; VINKE, *Het N. T. met aanm.*, 1847—'64; BORNEMANN, *Acta App. ad fidem Cod. Cantabrig.*, 1848; HACKETT, *Comm. Acts*, 1852, '77[2]; BAUMGARTEN, *Die Apgsch.*, 1852, 1859[2]; VISSERING, *Al de boeken des N. T.*, 1859; G. HOELEMANN, *Bibelstudien* 1859; ARNAUD, *Comm. sur* le *N. T.*, 1863; Het N. T., *Synod. Vert.*, 1868; HOFMANN, *Hl. Schr. N. T.* I[2], 1869; LECHLER-GEROK (= LANGE, *Th. Homil. Bibelwerk N. T.*; V) 1860[4], 1881; G. HOELEMANN, *N. Bst.* 1866; *Letzte Bst.*, 1885; VAUGHAN *Lectures on the Acts*, 1864, '90[3]; ZÖCKLER *Kzgf. Komm.*, II 1866, 94[2]; †BISPING, *Erkl. Apgsch.*, 1866, '91[2]; PATRIZI *Esposizione*, 1867; EWALD, *Die 3 Evv. u. d. Apgsch.* (*Bücher d. N. B.* I 2) 1872[2]; GLOAG, *Comm. on Acts*, 1870; ALEXANDER, *The Acts*, 1875[3]; REUSS, *La Bible, N. T.* II, 1876; ALFORD, *Greek. Test.* II, 1877[7]; K. SCHMIDT, *Die Apgsch. krit. exeg. bearbeitet*, I, 1881; HAUCK, *Praeparationen*, 1882; NÖSGEN, *Komm.*, 1882; COUARD, *Das N. T. erklärt*, 1883—'88; HERVEY (*Pulpit Comm.*) 1884; § LUMBY *Acts* (*Cambr. Greek. N. Test.*) 1885, *id.*, (*Smaller Grk. Test.*, 1890?), *id.*, (*Cambr. Bible Sch. & Coll.*, 1900?); PAGE, *Acts, Grk. w. Notes*, 1886; SADLER, *Acts*, 1887; BETHGE, *Die paul. Reden i. d. Apgsch.*, 1887; §HOLTZMANN, *Hand Comm.* I 1889, 3 1901; DE WETTE-N. N., *N. T. Griech. m. Kurz. Komm.* I. 1887; VAN EERDE, De Lucasgeschr, toegelicht, 1900; JAGER, *Gedanken u. Bemerkungen*, I—III, 1891—'95; MAC GARVEY, *Comm. on Acts*, 1892; †FELTEN, *Die Apgsch. üb. u. erkl.*, 1892; STOKES (*Expositors Bible*), 1893; WATSON (*Rv. Version Schools & Coll.*), 1895?; PAGE & WALPOLE, *Acts w. introd. & Notes*, 1895; BLASS, *Acta App. ed. philol.*, 1895, *Act. sec. formam q. v. Romanam*, 1896; †BELSER *Beiträge Erkl. Apgsch.*, 1897.; HILGENFELD, *Act. App. gr. et lat.*, 1899; *BARDE, *Actes d. ap.*, 1900?; *VAN ANDEL, *Hd. d. App.*; *SCHLATTER, *Die Apgsch. ausgelegt* (*Erl. z. N. T.*, IV.), 1902, '18[2]; § BALJON, *Comm. op de Hd.*, 1903; † BELSER, *Die Apgsch.*, 1905, MACLAREN, *Acts*, 1905; HARNACK, *Lukas der Arzt*, 1906; **KNOPF, *Apgsch.* (*Schr. N. T. f. d. Ggw.*) 1906, 1917[3]; *B. WEISS, *Das N. T. mit fortlaüfender Erläuterung*, 1904, 1907[3] HARNACK, *Die Apgsch.*, 1908; *RACKHAM, *Acts* (*Westminster Series, ed. Lock.*), 1908; KNAPP, *Acts* (*Murby's Larger Scripture Manuals*) 1910 ?; *BARDE-KEIZER, *De Hdl. d. Ap.*, 1910; *AINSLIE, *Among the Gospels and Acts*, 1910?; *LINDSAY, *Acts* (*Hdbks f. Bible Classes*), 1910?; **VERNON BARTLETT, *Acts* (*Century Bible*), 1910?; HARNACK, *Neue Unt. Apgsch.*, 1911; *OORT, *Het N. T. m. aant.* (*Leidsche Vert.*), 1912; *AYE, *Apgsch. in rel. Betr. f. d. mod. B dürfniss*, 1913[2]; BELLINO, *Gesù Cristo nelle S. Scritture* VI, 1913; FURNEAUX, *Acts*, 1911, 1913[2]; §§ PREUSCHEN, *Apgsch.* (*Hdb. z. N. T., ed. Lietzmann*) 1913; §§HOENNICKE *Apgsch.*, (*Ev. Theol. Bibl.*), 1913; *BAKELS, *Het N. T. voor leeken enz.*, 1914; TH. ZAHN, *Urausg. d. Apgsch.*, 1916; * BURNSIDE, *Acts, Grk. w. Notes f. Schools*, 1916; TH. ZAHN, *Komm. N. T.* VI, *Die Apgsch.* I, 1919; TURNER, *Acts* (*Intern. Cr. Comm.*).

Aant.: § voor den gemiddelden student aanbevelenswaardig, * populair, † Roomsch-katholiek. Verdubbeling (§§ of **) beteekent voorkeur.

TEKST.

Voorrede, vs. 1—3. Mijn eerste boek, Theophilus, liet ik handelen
2 over alles, waarmede Jezus optrad in werk en woord, tot op dien dag
toen hij werd opgenomen, na zijn apostelen, die hij had uitgekozen
3 door den heiligen Geest zijn bevelen te hebben gegeven. Na zijn
lijden heeft hij zich aan hen dan ook met vele kenteekenen levend
getoond door, veertig dagen lang, telkens zichtbaar aan hen te ver-
schijnen en over de dingen van het Koninkrijk Gods te spreken.

Inleiding, vs. 4—8. En tijdens een maaltijd gelastte hij hen Jeru-
zalem niet te verlaten, maar te blijven wachten op de belofte des
5 Vaders, welke gij uit mijn mond hoordet, dat Johannes nl. met water
doopte, maar dat gij spoedig na deze dagen met heiligen Geest zult
6 gedoopt worden. Zij die daar dan bijeengekomen waren, stelden hem
7 de vraag: Heer, zult gij in dezen tijd voor Israël het koningschap
weder instellen? Toen sprak hij tot hen: kennis van tijdperken of
tijdstippen, welke de Vader te zijner beschikking heeft voorbehouden,
8 is uw zaak niet, maar gij zult kracht ontvangen, wanneer de heilige
Geest over u komt en gij zult mijne getuigen wezen in Jeruzalem en
in heel Judaea en Samaria en tot het uiterste der aarde.

De hemelvaart, vs. 9—11. En, na 't uitspreken dezer woorden,
werd hij, terwijl zij het zagen, opgeheven en een wolk onttrok hem
10 aan hun oogen. En, zooals zij daar stonden te staren naar den hemel
terwijl hij henenvoer, zie, daar waren twee mannen in witte gewaden
11 bij hen komen staan, en zij zeiden: Galileeërs, waarom blijft ge naar
den hemel staan kijken? Die Jezus, die van u naar den hemel opge-
nomen is, zal wederkomen op die wijze waarop gij hebt aanschouwd,
dat hij ten hemel voer.

De oudste kring te Jeruzalem, vs. 12—14. Toen keerden zij van
den berg, die de Olijfhof heet, naar Jeruzalem terug. Die berg is dicht
13 bij Jeruzalem : zoover als men op een Sabbat gaan mag. En binnen-
gekomen gingen zij naar de bovenzaal, waar zij zich ophielden, nl.
Petrus en Johannes, Jacobus en Andreas, Philippus en Thomas,
Bartholomaeüs en Matthaeüs, Jacobus Alphaeüs' zoon en Simon de
14 IJveraar en Judas Jacobus' zoon. Dezen waren allen als één man
tot gedurig gebed te samen met eenige vrouwen en Maria Jezus'
moeder en met zijne broeders.

Aanvulling van het twaalftal, vs. 15—26. En in die dagen stond Petrus
onder de broeders op — er was een aantal van ongeveer honderd-
16 twintig personen vergaderd — en sprak: Broeders, het schriftwoord
moest vervuld worden, wat de heilige Geest door den mond van
David te voren sprak over Judas, die de gids is geweest van hen, die
17 Jezus gingen gevangennemen, want hij behoorde tot ons getal en had
18 deel gekregen aan dezen dienst (welken wij vervullen) — die Judas dan
had met zijn goddeloos gewin een stuk grond gekocht en kwam te
vallen zoodat hij openbarstte en al zijn ingewanden naar buiten
19 kwamen, en dat werd bekend bij ieder, die in Jeruzalem woont, zoodat
in hun eigen taal dat stuk land den naam kreeg van Akeldamáh,
20 d. w. z. bloedakker. — Er staat immers in 't boek der Psalmen ge-
schreven: „de plaats waar hij zijn tent spant worde eenzaam en nie-
mand zij er, die daar woonstee heeft" en ook: „een ander neme het
21 opzicht, dat hij had". Dus moet nu een van die mannen, die zich bij
22 ons hadden aangesloten in al den tijd, dat de Heere Jezus bij ons
in- en uitging, van den doop van Johannes af tot den dag waarop hij
van ons opgenomen werd, een van die moet met ons samen tot getuige
van zijne opstanding worden.
23 En zij stelden er twee voor: Jozef, die ook Barsabbás heette, bijge-
24 naamd Justus en Matthias. En het volgende gebed spraken zij uit.
Gij Heer, die aller harten kent, wijs gij dien eenen aan, dien Gij geko:
25 zen hebt uit deze twee om de plaats van dezen dienst en zending te
26 verkrijgen, waar Judas van verviel om naar zijn eigen plaats te gaan.
En zij lieten hen loten en het lot viel op Matthias en hij werd meegeteld
met de elf apostelen.

2 *Pinksteren. Eerste manifestatie des Geestes, vs.* 1—13. Toen de dag van
het Pinksterfeest aangebroken was, waren zij allen gezamenlijk bijeen.
2 En eensklaps kwam er uit den hemel een geluid als van een geweldigen
3 windvlaag en vulde heel het huis waar zij gezeten waren. En tongen
als van vuur, die zich verdeelden en op elk van hen zich zetten, werden
4 voor hen zichtbaar en zij werden allen vol van heiligen Geest en
begonnen met andere tongen te spreken zooals de Geest het hun gaf
uit te spreken.
5 Er waren nu te Jeruzalem Joden woonachtig, vrome mannen uit
6 alle volken, die er onder den hemel zijn. Toen dat geluid er dan was,
liepen de menschen te hoop en stonden verbaasd, want ieder hoorde
7 hen spreken in zijn eigen taal. En buiten zichzelf van verwondering
zeiden ze: Zijn toch niet al die mannen, die daar spreken, Galileeërs?
8 Hoe kan het dan, dat wij ieder onze taal hooren waarin wij geboren
9 zijn, Parthiërs en Mediërs en Elamieten, en inwoners van Mesopo-
10 tamië, Judaea en Cappadocië, Pontus en Asia, Phrygië en Pamphylië,
Egypte en de Libysche districten tegen Cyrene, en de Romeinsche

11 kolonie, Joden en Jodengenooten, Cretenzen en Arabieren, dat wij
12 in onze talen hen hooren spreken van Gods grootheid? En zij stonden
er allen radeloos voor en zeiden de een tegen den ander: Wat zal dat
13 toch moeten beduiden? Maar anderen zeiden er spottend van, dat zij
te veel van koppig druivensap hadden gehad.

Petrus' toespraak tot de menigte, vs. 14—40. Maar Petrus met de elven
stond op en verhief zijn stem en sprak hen toe: Mannen van 't Joodsche
land en gij allen, die te Jeruzalem woont, dit moet gij weten en aan
15 mijn woorden moet gij gehoor geven, — want dronken zijn deze men-
16 schen niet, gelijk gij dat onderstelt: 't is immers eerst het derde uur
van den dag — maar dit is wat de profeet Joël heeft gesproken:
17 ,,En het zal wezen in de laatste dagen, spreekt God, dat Ik van
,,mijnen Geest zal uitstorten op alle vleesch.
,,En uwe zonen zullen profeteeren en uwe dochters en uwe jongelin-
,,gen zullen vizioenen zien,
,,En uwe ouden zullen droomgezichten ontvangen.
18 ,,Ik toch zal in die dagen op mijne dienstknechten en op mijne
,,dienstmaagden iets van mijnen Geest uitstorten
,,en zij zullen profeteeren.
19 ,,En ik zal schrikbeelden geven in den hemel boven en teekenen
,,op de aarde beneden
,,Bloed en vuur en walm van rook.
20 ,,De zon zal zich veranderen in duisternis en de maan in bloed,
,,Vóór de komst van den dag des Heeren, den grooten en onloo-
,,chenbaren dag.
21 ,,En het zal wezen, dat ieder, die den naam des Heeren aanroept,
,,ontkoming vinden zal."
22 Mannen van Israël, luistert hiernaar: Jezus den Nazoraeër, eenen man,
dien God u had aangewezen door krachten en wonderen en teekenen,
welke God door hem in uw midden deed, gelijk gij zelf weet, dien hebt
23 gij — naar wat God in zijn raad en voorkennis had beslist — gedood
door hem uit te leveren en door der goddeloozen hand te laten hechten
24 aan een kruis. God heeft hem echter opgewekt door de weeën van
den Dood weg te nemen, gelijk het toch een onmogelijke zaak was,
dat Hij in zijn greep zou blijven.
25 Want David zegt met 't oog op hem:
,,Ik zag van te voren mijnen Heer steeds vóór mij
,,want Hij is aan mijn rechterhand, opdat ik niet geslingerd
zou worden,
26 ,,Daarom was mijn hart verheugd en verblijdde zich mijn tong,
,,zelfs mijn vleesch nog zal op die verwachting zijne rustplaats vinden,
27 ,,dat Gij mijne ziel niet in het rijk der dooden zult verlaten
,,noch uwen heilige ontbinding zult laten zien.

28 ,,Wegen ten leven hebt Gij mij doen kennen,
,,Gij zult mij met uw aanschijn ten volle verblijden".
29 Broeders, niets verbiedt ons, wat den aartsvader David betreft, vrij
voor u uit te spreken, dat hij zoowel gestorven als begraven is: zelfs
30 is zijn graf tot op dezen dag hier bij ons. Dus heeft hij, omdat hij een
profeet was en wist, dat God met een eed gezworen had, dat Hij een
31 uit de vrucht van zijnen schoot op zijnen troon zou zetten, in de toe-
komst gezien en gesproken over de opstanding van den Christus, dat
Hij niet in het rijk der dooden verlaten werd en dat zijn vleesch geen
32 ontbinding heeft gezien. Dezen Jezus heeft God op doen staan, en wij
33 allen zijn zijne getuigen. Nu Hij dan ter rechterhand Gods verhoogd is
geworden en van den Vader de belofte des Heiligen Geestes had ont-
34 vangen, heeft hij dit uitgestort wat gij ziet en ook hoort. David is
immers toch niet naar de hemelen opgevaren, maar zelf zegt hij:
,,De Heer sprak tot mijnen Heer: wees aan mijn rechterzijde gezeten
35 ,,totdat ik uwe vijanden ten voetbank uwer voeten stel".
36 Ieder huis Israëls wete dus voor zeker, dat God hem gemaakt heeft
zoowel tot Heer als tot Christus en dat die Jezus het is, dien gij hebt
gekruisigd!
37 Toen zij dat hoorden, waren zij in het hart getroffen en spraken tot
Petrus en de overige apostelen: Broeders, wat moeten wij doen?
38 En Petrus antwoordde hen: Bekeert u en ieder van u moet zich
laten doopen op Jezus Christus' naam tot vergeving uwer zonden en
dan zult gij de gave des heiligen Geest krijgen.
39 Want de belofte is voor u en voor uwe kinderen en voor allen, die
40 verre zijn, zoovelen als de Heer onze God erbij zal roepen. En met
nog menig ander woord betoogde hij en vermaande hen zeggende:
Laat u redden uit dit geslacht dat kromme wegen gaat.

De eerste groei der nieuwe broederschap, vs. 41—42. Zij dan, die wat
hij sprak ter harte genomen hadden, werden gedoopt en er werden op
42 dien dag ongeveer drieduizend zielen toegebracht. En zij hielden zich
gedurig bij het onderwijs der apostelen en het gemeenschappelijke
leven, nl. 't breken van het brood en de gebeden.

Het leven der broederschap, vs. 43—47. En vrees beving een ieder,
want er geschiedden vele wonderen en teekenen door de apostelen.
44 Allen echter, die door het geloof saamverbonden waren gewor-
45 den, hielden alles tot gemeenschappelijk gebruik en herhaaldelijk
verkochten er hunne bezittingen en have en verdeelden dat aan allen
46 naarmate iemand behoefte had. En zij hielden zich dagelijks als één
man gedurig in den tempel op en genoten hun spijze, met breking
47 des broods aan de huizen, in blijdschap en eenvoud des harten, God
lovende en bij heel het volk geacht. En dagelijks bracht de Heer er
meer toe samen, die redding vonden.

3 *Genezing van den bedelaar aan de Schoone Poort, vs.* 1—10. Petrus en
Johannes gingen nu op naar den tempel tegen de ure des gebeds, d.w.z.
2 de negende. En een man, die van zijns moeders schoot af verlamd
was, werd daar dagelijks heengedragen en zij zetten hem dan bij de
3 tempelpoort, die de Schoone heet, om van de tempelgangers aalmoezen
te vragen. En toen hij Petrus en Johannes zag, op weg om den tempel
4 binnen te gaan, was hij aan 't aalmoezen vragen. En Petrus, die zijn
blik op hem liet rusten, met Johannes, sprak:
5 Kijk naar ons! En hij zag naar hen op in de verwachting, dat hij
6 iets van hen krijgen zou. Maar Petrus sprak: Zilver en goud bezit ik
niet, maar wat ik heb, dat geef ik u: in den naam van Jezus Christus
7 den Nazoraeër, wandel! En hij greep hem bij zijn rechterhand en richtte
8 hem op. En onmiddellijk werden zijn voetzolen en schenen stevig en
hij sprong op en bleef staan en wandelde rond en ging met hen den
9 tempel binnen, loopende en springende en God lovende. En al het
10 volk zag hem rondloopen en God loven. En zij kenden hem heel goed,
dat hij 't was, die bij de Schoone Poort van den tempel had zitten
bedelen en zij waren er vol van, verbaasd en ontzet over wat er met
hem gebeurd was.

Petrus' toespraak in de gaanderij van Salomo, vs. 11—26. Omdat hij
nu Petrus en Johannes niet losliet, liep al het volk van verbazing om
12 hen te hoop in de z.g. gaanderij van Salomo. Toen Petrus dat zag,
gaf hij uitleg aan het volk: Mannen van Israël, waarom verbaast gij
u hierover of staat ons aan te staren alsof wij door eigen kracht of
13 godsvrucht hadden bewerkt, dat hij nu loopen kan? De God van
Abraham en Isaäc en Jacob, de God onzer vaderen heeft hier zijnen
knecht Jezus eer aangedaan, dien gij wel hebt uitgeleverd en verloo-
14 chend ten overstaan van Pilatus, toen die van zins was hem los te
laten — gij hebt den Heilige en Rechtvaardige verloochend en ver-
zocht, dat een man, die een moordenaar was, u geschonken zou worden,
15 doch den leidsman des levens hebt gij laten dooden. — God heeft
hem echter uit de dooden opgewekt en wij zijn zijne getuigen.
16 En op het vertrouwen zijns naams heeft zijn naam dezen man, dien
gij voor oogen hebt en kent, weder stevig gemaakt en het vertrouwen,
nl. het vertrouwen door dien naam, heeft hem gegeven weder zoo heel
en gaaf te zijn als hij hier voor u allen staat.
17 En nu, broeders, ik weet, dat gij, zoo goed als uw leiders, gehandeld
18 hebt naar uw onwetendheid — God vervulde echter aldus wat hij te
voren had aangekondigd bij monde van al de profeten, dat nl. zijn
19 Christus zou lijden. — Komt dus te ug op uw denken en doen om uwe
20 zonden uitgedelgd te zien, opdat er tijden mogen komen, dat de Heer
van voor zijn aanschijn verademing geve en den Christus, van ouds
21 u toegewezen, nl. Jezus, uitzende, want tot de jaren dat alles hersteld

22 wordt, waarvan God gesproken heeft bij monde zijner heilige profeten
van oudsher, moet zijn verblijf in den hemel duren. Mozes toch
zeide, dat „God de Heer u een profeet als ik zal doen opstaan uit
uwe broederen: hem zult gij gehoor geven, alles volgende wat hij tot u
23 spreken zal. En het zal geschieden, dat alle ziel, die geen gehoor zal
24 geven aan dien profeet, uitgeroeid zal worden uit het volk." En al de
profeten, zoovelen als er vanaf Samuël en van wie achtereenvolgens
25 kwamen, gesproken hebben, hebben ook die dagen aangekondigd. Gij
zijt de zonen van de profeten en van het verbond, dat God vastgesteld
heeft voor uwe vaderen, toen Hij tot Abraham sprak: „en in uw zaad
26 zullen al de stammen der aarde gezegend wezen". God heeft voor u
het eerst zijnen knecht doen opstaan en hem gezonden met een zegen
voor u door elk uwer af te brengen van uwe slechte neigingen.

4 *Eerste gevangenneming van Petrus en Johannes, vs.* 1—3. Terwijl zij
tot het volk spraken, kwamen de priesters en de commandant van den
tempel en de Sadduceeërs erbij, die er gramstorig over waren dat zij
3 het volk leerden en in Jezus de opstanding uit de dooden predikten,
en zij legden de hand op hen en stelden hen in verzekerde bewaring
tot den volgenden dag, want het was reeds avond.

Tweede aanwas der broederschap vs. 1—4. Velen echter van hen, die
de boodschap gehoord hadden, werden geloovig en het getal dier
mannen werd ongeveer vijfduizend.

Eerste verhoor van Petrus en Johannes, vs. 5—22. Het geschiedde nu,
dat tegen den volgenden dag hunne leiders en oudsten en de schrift-
geleerden in Jeruzalem vergadering hadden en Annas de hoogepriester
7 en Cajáphas en Johannes en Alexander en het heele hoogepriesterlijk
geslacht. Nadat zij hen dan hadden laten vóórkomen, namen zij hen
in verhoor: Door welke macht of in welken naam hebt gij dat gedaan?
8 Toen werd Petrus vervuld met heiligen Geest en sprak tot hen: Gij,
9 leiders des volks en oudsten, als wij ons thans hebben te verantwoor-
den over een weldaad aan een ziek mensch, wat het dan is waardoor
10 hij herstel heeft gevonden — dan moet gij allen en heel het volk van
Israël weten, dat het is door den naam van Jezus Christus den Nazo-
raeër, dien gij gekruisigd hebt, dien God heeft opgewekt uit de dooden
11 — door dien naam staat deze man hier gezond voor u. Deze Jezus is
de steen, die door u als bouwlieden is versmaad en die toch tot een
12 hoofd des hoeks is geworden. En er is geen heil in iets anders, omdat
er geen andere naam onder den hemel bestaat, die een gave Gods
13 onder de menschen is en waarin wij ons heil moeten vinden. Op het
zien van Petrus' vrijmoedigheid en die van Johannes en vernomen
hebbende, dat zij ongeleerde menschen uit het volk waren, stonden zij
14 verbaasd en herkenden hen, dat zij in Jezus' gezelschap waren ge-
weest, doch, daar zij den man bij hen zagen staan, die genezen was,

15 konden zij er niets tegen inbrengen. Zij gelastten hen dan de vergader-
16 zaal te verlaten en overlegden met elkander en zeiden: Wat moeten wij met die menschen doen? Want er is toch een kennelijk wonderteeken door hen geschied, dat aan niemand, die hier te Jeruzalem woont, onbekend blijft en wij kunnen er geen tegenspraak van geven.
17 Maar om te verhinderen, dat het niet nog verder onder het volk verbreid wordt, laten wij hen dreigen om tot niemand meer te spreken
18 op gezag van dien naam. En zij lieten hen roepen en bevalen hen volstrekt niet meer te gewagen van of te leeren op gezag van Jezus'
19 naam. Doch Petrus en Johannes gaven hun antwoord en zeiden: Be-
20 slist gij of het recht is voor God om liever naar u dan naar God te luisteren, want wij kunnen niet zwijgen van wat wij hebben gezien
21 en gehoord. Maar zij voegden er nog meer dreigementen aan toe en lieten hen toen vrij zonder grond te hebben kunnen vinden om hun straf op te leggen — en dat om het volk, omdat die allen God loofden om hetgeen er was geschied, want de man, aan wien deze wondergenezing was geschied, was meer dan veertig jaar oud.

Het gebed der broederschap, vs. 23—30. Toen zij dan vrijgelaten waren, gingen zij naar hun vrienden en deelden hun alles mede wat de over-
24 priesters en oudsten hadden gezegd. Toen zij dat hoorden, verhieven zij als één man hun stem tot God en spraken: O, Opperheer, Gij zijt het, die den hemel en de aarde en de zee en alles wat daarin is, hebt
25 geschapen; de (God) onzes vaders, die door den heiligen Geest bij monde van David, uwen knecht, hebt gesproken:

„Waarom brieschten de heidenen
„en hebben de volkeren ijdelen raad bedacht?
26 „De koningen der aarde zijn gekomen
„en de vorsten zijn tesaam vergaderd
„tegen den Heer en tegen zijnen Christus."

27 Want inderdaad waren in deze stad Herodes en Pontius Pilatus met
28 de heidenen en de volkeren Israëls vergaderd tegen uw heiligen knecht Jezus, om te doen al wat uw hand en uw raad vooraf had beschikt dat
29 geschieden zou. En thans, Heer, sla het oog op hun dreigingen en geef, dat uwe dienstknechten met alle vrijmoedigheid uw boodschap mogen
30 verkondigen doordat Gij uwe hand uitstrekt tot genezing en tot het geschieden van teekenen en wonderen door den naam van uwen heiligen knecht Jezus.

Tweede manifestatie des Geestes, vs. 31. En bij hun gebed schudde de plaats waar zij bijeen waren en allen te saam werden zij vervuld met den heiligen Geest en zij spraken Gods boodschap met vrijmoedigheid.

Broederliefde in de practijk, vs. 32—35. En de gansche menigte dergenen, die tot het geloof gekomen waren, was één van hart en één van ziel,

en niet één was er, die zeide, dat iets van zijn bezittingen zijn eigen
33 was, maar alles was onder hen gemeenschappelijk. En met groote
kracht ging het getuigenis der opstanding van de apostelen des Heeren
34 Jezus uit en groote genade rustte op hen allen. Want er was zelfs
niet een enkele behoeftige onder hen, want zoovelen als er bezitters van
35 akkers of huizen waren, brachten de opbrengst van het verkochte en
legden die aan de voeten der apostelen, en aan een elk werd uitgedeeld naar zijn behoefte was.

Barnabas' voorbeeld, vs. 36—37. Jozef dan, die van de apostelen den bijnaam Barnabas, d.w.z. in vertaling „Zoon der vertroosting", heeft gekregen, een Leviet van een geslacht uit Cyprus, was eigenaar van
37 een akker en verkocht die en bracht het geld en legde het aan de voeten der apostelen.

5 *Ananias en Saffira, vs.* 1—11. Een man echter, Ananias met name,
2 met zijn vrouw, Saffira, verkocht een eigendom en hield met medeweten
ook van zijn vrouw iets van den prijs achter en bracht een deel daar-
3 van en legde het aan de voeten der apostelen. Maar Petrus sprak:
Ananias, waarom heeft de Satan uw hart vervuld om den Heiligen
Geest te bedriegen en iets van den prijs van den akker achter te houden?
4 Bleef die niet aan u als hij bleef en was hij bij den verkoop niet uw eigendom? Wat is de reden, dat gij tot zulk een daad het hart hebt gehad?
5 Gij hebt geen menschen belogen, maar God! Toen Ananias hem zoo
hoorde spreken viel hij neder en blies den adem uit en groote schrik
6 kwam over allen, die het hoorden. En de jonge (broeders) stonden op
7 en wikkelden hem in en droegen hem uit om hem te begraven. Het
geschiedde nu na verloop van ongeveer drie uren, dat zijn vrouw,
8 zonder ervan te weten wat er gebeurd was, binnenkwam. En Petrus
richtte het woord tot haar: Zeg mij, hebt gij den akker voor zooveel
9 verkocht? En zij zeide: Ja, voor zooveel. En Petrus sprak tot haar:
Wat is de reden, dat gij beiden hadt afgesproken om den Geest des
Heeren te tarten? Zie, de voeten van hen, die uw man hebben begra-
10 ven, zijn voor de deur en zij zullen u uitdragen. En onmiddellijk viel
zij voor zijne voeten neer en blies den adem uit. Toen de jonge (broeders)
binnenkwamen, vonden zij haar dood en droegen haar uit en begroeven
11 haar bij haren man. En groote schrik kwam over de geheele gemeenschap en over allen, die dat vernamen.

Apostolische wonderkracht, vs. 12—17. En door de handen der apostelen geschiedden teekenen en vele wonderen onder het volk en
13 zij waren allen als één man bijeen in de gaanderij van Salomo, maar
van het volk durfde verder niemand bij hen te blijven hangen,
integendeel, het volk sprak groot van hen.
14 Des te meer werden er echter toegebracht, die aan den Heer ge-
15 loofden, tal van mannen en vrouwen, zoodat ze zelfs de zieken naar

buiten droegen op straat en op bedden en matrassen legden, opdat,
16 als Petrus kwam, zelfs maar zijn schaduw op iemand vallen zou. En
ook het volk van de steden rondom Jeruzalem kwam erbij met zieken
en met menschen, die last hadden van onreine geesten en die vonden
er allen baat bij.

Tweede gevangenneming. Wonderbare bevrijding, vs. 17—20. De hoogepriester nu en zijn geheele kring, het z.g. genootschap der Saddu-
18 caeën, bleef niet stilzitten, maar, van nijd vervuld, legden zij de hand
19 op de apostelen en stelden hen officieel in verzekerde bewaring. Een
engel des Heeren echter opende in den nacht de deuren der gevangenis
en leidde hen naar buiten met de woorden: Gaat in den tempel staan
en spreekt daar voor het volk alles wat van dit leven te zeggen is.

De apostelen in den tempel en voor den grooten raad, vs. 21—28. Daaraan gehoor gevende, gingen zij in de morgenschemering den tempel
binnen en gaven onderricht. Toen nu de hoogepriester met zijn gevolg
was aangekomen, riepen zij den raad bijeen en den geheelen senaat
der zonen Israëls en zonden dienaars naar den kerker om hen voor te
22 leiden. Maar toen deze daar kwamen, vonden zij hen niet in de ge-
vangenis, en zij keerden terug om dit te rapporteeren met de woorden:
23 Wij hebben den kerker volkomen veilig gesloten gevonden en de
wachters bij de deuren op post staande, maar bij opening vonden wij
24 niemand binnen. Toen de commandant van den tempel en de over-
priesters dit verslag gehoord hadden, waren zij daarmee verlegen:
25 waarop zou dit moeten uitloopen! Toen kwam er iemand hun berich-
ten: zie, die mannen, die gij in de gevangenis gezet hebt, zijn in den
26 tempel en staan het volk te leeren. Toen ging de commandant met
zijn dienaars erheen en leidde hen vóór, doch niet met den sterken
arm, want zij waren bang voor het volk, dat zij gesteenigd zouden
27 worden. Toen zij hen dan hadden voorgeleid, stelden zij hen in 't
midden van den Raad en de hoogepriester begon het verhoor aldus:
28 Wij hebben u uitdrukkelijk gelast niet te leeren op gezag van dien
naam en zie, gij hebt heel Jeruzalem doen spreken van uw leer en gij
legt het erop toe om het bloed van dien man ten onzen laste te brengen.

Verantwoording van Petrus en de apostelen, vs. 29—32. Maar Petrus
en de apostelen verantwoordden zich met de woorden: Gehoorzaam-
30 heid aan God moet gaan boven gehoorzamen aan menschen. De God
onzer vaderen heeft Jezus opgewekt, dien gij den dood hebt aangedaan
31 door hem aan een kruis te hangen. Dezen Jezus heeft God tot leidsman
en Heiland aan zijn rechterhand verheven om Israël bekeering te
32 geven en vergiffenis van zonden. En van deze woorden zijn wij getuigen
en de heilige Geest, dien God gegeven heeft aan wie Hem gehoorzamen.

Gamaliëls raad, vs. 33—39. Toen zij dat hoorden, knersetandden zij
34 en waren van zins hen ter dood te laten brengen. Maar een Farizeeër

in den raad, met name Gamaliël, een wetgeleerde van hoog aanzien bij heel het volk, gelastte, dat men die menschen een oogenblik zou
35 laten buitenstaan en zeide toen tot hen: Israëlieten, neemt u in acht
36 met 't oog op die menschen wat of gij gaat doen. Immers vóór dezen tijd stond Theudas op, die beweerde iets bizonders te wezen en een aantal van ongeveer vierhonderd man sloot zich bij hem aan, en hij werd gedood en allen, die hem gehoor hadden gegeven, zijn uiteen-
37 geslagen en te niet gegaan. Na hem stond Judas de Galileeër op in de dagen van de registratie en sleepte veel volk mede tot afval en daarbij kwam hij om en allen, die hem gehoor hadden gegeven, werden uit-
38 eengejaagd. En op dit oogenblik zeg ik u: laat u met die menschen verder niet in en laat hen begaan, want als wat zij hier willen of doen menschenwerk is, zal het afgebroken worden, maar als het uit God is, zult gij het niet kunnen afbreken, tenzij gij u soms onder Gods tegenstanders zoudt willen bevinden.

Vrijlating en voortgang van het werk, vs. 39*b*—42. Men luisterde naar
40 hem en, na de apostelen geroepen te hebben, lieten zij hen geeselen en lieten hen vrij met verbod van te spreken op gezag van Jezus' naam.
41 Zij verlieten echter de tegenwoordigheid van den raad in blijde stemming, omdat zij waardig geacht waren ter wille van den naam mishandeld te
42 zijn. En elken dag waren zij in den tempel en binnenshuis onophoudelijk bezig met te leeren en te evangelizeeren, dat de Christus Jezus was.

6 *Palestijnsche broederschap en Hellenistische gemeenschap, vs.* 1—7. In dien tijd ontstond er door den aanwas van het getal der discipelen eenig gemor van de Grieksch-sprekenden tegen de Hebreeërs, omdat hunne weduwen in de dagelijksche ondersteuning verwaarloosd
2 werden. En de twaalven riepen het geheel der discipelen samen en spraken: Het is (Gode) niet gevallig, dat wij de boodschap Gods laten
3 varen om tafeldienst te verrichten. Ziet dan uit, broeders, naar zeven mannen uit uw midden, die het algemeen vertrouwen bezitten en vol van Geest en wijsheid zijn, dan zullen wij die aanstellen over dit
4 werk, dat voorziening eischt —wij echter zullen ons houden aan het
5 gebed en den dienst van de boodschap. En dit woord vond bijval bij de geheele menigte en zij kozen Stéphanus, een man vol van geloof en heiligen Geest, en Philippus en Próchorus en Nicánor en Timon en
6 Parmenás en Nicolaüs, een Antiocheenschen Jodengenoot, die zij voor de apostelen stelden en deze legden hun de handen op na het uitspreken
7 van een gebed. En de boodschap Gods won steeds aan en te Jeruzalem wies het getal der discipelen sterk, en een groote menigte van de priesters gaf gehoor aan het geloof.

De stem van 't Hellenistisch Christendom, vs. 8—10. En Stéphanus, vol van genade en kracht, deed wonderen en groote teekenen onder
9 het volk. En sommigen uit de synagoge, welke men die der Libertini,

Cyrenaeërs en Alexandrijnen noemt en van de Joden uit Cilicië en
10 Asia redetwistten met Stéphanus en konden het niet houden tegen de
11 wijsheid en den Geest, waardoor hij het woord voerde. Toen schoven
zij mannen naar voren om te zeggen: Wij hebben hem lasterlijke taal
hooren spreken over Mozes en God.

Stéphanus ter verantwoording voorgebracht, vs. 12—7 : 1. Zoo bewerkten zij een beweging onder het volk en de oudsten en de schriftgeleerden en een oploop, waarbij zij hem meesleepten en hem voor den
13 raad brachten. Daar lieten zij valsche getuigen optreden, die verklaarden: Die man hier spreekt onophoudelijk tegen de heilige plaats
14 en de wet, want wij hebben hem hooren zeggen, dat die Jezus, de Nazoraeër, deze plaats zal afbreken en de zeden, die Mozes ons heeft
15 toevertrouwd, zal veranderen. En allen, die in den raad gezeten waren, vestigden hun blikken op hem en zagen zijn gelaat als het gelaat van eenen engel. En de hoogepriester sprak: Is dat alles zoo?

7 *Stéphanus' verdedigingsrede, vs.* 2—53. En hij nam het woord: Broeders en vaders, luistert. De God der heerlijkheid is verschenen aan onzen vader Abraham, toen hij in Mesopotamië was, vóór dat hij
3 zich vestigde in Haran, en Hij sprak tot hem: Ga uit uw land en uit uw familie en kom naar het land, dat ik u aanwijzen zal. Toen
4 heeft hij het land der Chaldaeën verlaten en zich in Haran gevestigd. En vandaar heeft Hij, nadat zijn vader gestorven was, hem
5 doen verhuizen naar dit land waarin gij thans woont, en Hij gaf hem daar geen erfdeel in, zelfs geen voetbreed, maar beloofde hem, dat Hij het hem en zijn zaad na hem tot bezitting zou geven, hoewel hij geen
6 kind had. En God sprak aldus: Uw zaad zal een bijwoner wezen in den vreemde en zij zullen het knechten en het vierhonderd jaar mishan-
7 delen, maar elk volk, waaraan zij dienstbaar zullen zijn, zal ik oordeelen, sprak God, en daarna zullen zij uittrekken en mij vereeren in deze plaats.
8 En Hij gaf hem het verbond der besnijdenis en aldus verwekte hij
9 Isaäc en besneed hem ten achtsten dage, en Isaäc Jacob, en Jacob de twaalf aardsvaders. En uit jaloezie op Jozef verkochten de aartsvaders
10 hem naar Egypte en God was met hem en trok hem uit al wat hem benauwde en gaf hem genade en wijsheid in tegenwoordigheid van Pharao, den koning van Egypte, en hij stelde hem tot gezaghebber
11 over Egypte en heel zijn hof. Er kwam nu een hongersnood over heel Egypte en Kanaän en een groote benauwing en onze vaderen vonden
12 geen voeder voor hun vee. En Jacob zond op het bericht, dat er koren in Egypte was, eerst onze vaderen uit en bij den tweeden keer
13 maakte Jozef zich aan zijn broeders bekend en werd het Pharao kenbaar van welke afkomst Jozef was.
14 En Jozef zond bericht en ontbood Jacob zijnen vader en het gansche
15 geslacht ten getale van vijfenzeventig zielen. En Jacob toog af naar

16 Egypte en stierf, hijzelf en onze vaderen, en zij zijn overgebracht naar
Sychem en bijgezet in het graf, dat Abraham voor een prijs van zilver-
17 geld gekocht had van de zonen van Emmor in Sychem. Toen dan nu
de tijd naderde van de belofte, welke God aan Abraham had betuigd,
18 nam het volk toe en wies in Egypte aan, totdat er een andere koning
19 over Egypte opstond, die Jozef niet gekend had. Deze ging met list
tegen ons volk te werk en mishandelde onze vaderen door hen te
noodzaken hun kinderen te vondeling te leggen, opdat zij niet zouden
20 voorttelen. En in dien tijd werd Mozes geboren en hij was Gode ge-
vallig en drie maanden werd hij groot gebracht in zijns vaders huis.
21 Toen hij nu te vondeling werd gelegd, nam de dochter van Pharao hem
22 aan en liet hem voor haarzelf als zoon grootbrengen. En Mozes leerde
al de Egyptische wetenschap en was flink in al wat hij sprak en deed.
23 En toen hij zijn veertigste levensjaar volbracht had, kwam het in
24 zijn hart op om te gaan zien naar zijn broeders, de zonen Israëls. Toen
hij nu iemand onrechtvaardig behandelen zag, stond hij hem bij en
nam wraak voor den man, die mishandeld werd door den Egyptenaar
25 dood te slaan. Hij meende dat zijn broeders zouden begrijpen, dat God
hun door zijn toedoen uitkomst geven zou, maar zij begrepen het niet.
26 Den volgenden dag verscheen hij in hun midden, terwijl zij aan het
vechten waren en trachtte hen tot vrede te brengen door te zeggen:
27 Mannen, gij zijt broeders, waarom doet gij elkander dan kwaad! Maar
de man, die den ander mishandelde, stiet hem terug en zeide: Wie heeft
28 jou aangesteld tot meester en rechter over ons? Wil je mij soms van
kant maken zooals je gisteren dien Egyptenaar hebt van kant ge-
29 maakt? Op dat zeggen vluchtte Mozes en werd een balling in t land
30 Madiam, waar hij twee zonen kreeg. En toen er veertig jaren waren
verloopen, verscheen hem een engel in de woestijn van den berg
Sinai in de vlammen van een brandenden doornstruik.
31 Toen Mozes dat zag, was hij verwonderd over 't geen hij voor oogen
had, maar toen hij ernaar toe ging om gewaar te worden wat het was,
32 kwam daar een stem des Heeren: Ik, de God uwer vaderen, de God van
Abraham en van Isaäc en van Jacob! En Mozes, van schrik overmand,
33 waagde het niet te gaan onderzoeken. De Heer echter sprak tot hem:
Doe het schoeisel van uw voeten af, want de plek, waar gij op staat, is
34 heilige grond. Ik heb de mishandeling van mijn volk in Egypte gezien
en aanschouwd en hun zuchten heb ik gehoord en ik ben nedergedaald om hen uit te redden, en thans, kom herwaarts: ik wil u naar
35 Egypte zenden. Dezen zelfden Mozes, dien zij geweigerd hadden te
erkennen, toen zij zeiden: Wie heeft u aangesteld tot meester en rechter
over ons?, heeft God hun als leidsman en bevrijder gezonden met
bijstand van den engel, die hem in den doornstruik verschenen was.
36 Die Mozes heeft hen uitgeleid door wonderen en teekenen in Egypte-

land te doen en in de Roode Zee en in de woestijn, veertig jaren lang.
37 Dat was die Mozes, die tot de zonen van Israël heeft gezegd: God
38 zal u uit uw broederen een profeet als ik doen opstaan. Dat is de man,
die met den engel, die met hem sprak op den berg Sinai, in de volks-
vergadering in de woestijn geweest is, en van onze vaderen degeen, die
39 levende woorden ontving om ze aan u te geven, en onze vaderen hebben
hem niet willen gehoorzamen, maar hebben zich van hem afgekeerd
40 en hebben zich in hun hart naar Egypte gekeerd, toen zij tot Aäron
spraken: Maak ons goden, die voor ons uit zullen gaan, want wat er
van dien Mozes geworden is, die ons uit Egypteland heeft geleid,
41 weten wij niet. En in die dagen maakten zij een kalf en brachten offers
aan dat afgodsbeeld en vierden feest over wat zij met hun handen
42 hadden gemaakt. En God wendde zich af en gaf hen uit handen, dat
zij het hemelheir vereerden, zooals in 't boek der profeten geschreven
staat: ,,Hebt gij dan aan mij slachtoffers en offeranden gebracht
,,Veertig jaren in de woestijn, huis Israëls?
43 ,,Hebt gij niet de tent van Moloch gedragen
,,En de ster van den god Romphá,
,,De symbolen, welke gij gemaakt had om daarvoor u neder te werpen?
,,Ik zal u dan overplanten nog verder dan Babylon!"
44 Onze vaderen hadden in de woestijn de tent der getuigenis, gelijk
Hij, die tot Mozes sprak, geboden had die te maken naar het voor-
45 beeld, dat hij had aanschouwd, en die hebben onze vaderen met Jozua
ook verder meegenomen en binnengebracht bij hun overweldiging
der heidenen, welke God van voor het aangezicht onzer vaderen uit-
46 dreef, tot in Davids dagen. En deze vond genade vóor God en verzocht
47 een tabernakel te mogen vinden voor het huis Jacobs. Salomo echter
48 bouwde Hem eenen tempel. Maar de Allerhoogste woont niet in wat
men met handen maakt, gelijk de profeet zegt:
,,De hemel is mij een troon
,,En de aarde een voetbank mijner voeten:
,,Wat voor huis zoudt gij mij bouwen, spreekt de Heer,
,,Of wat zou de plaats zijn, waar ik rust?
50 ,,Heeft niet mijne hand dit alles gemaakt?"
51 Gij hardnekkigen en onbesnedenen van hart en ooren, altijd zijt
gij in verzet tegen den heiligen Geest: als uw vaderen zoo ook gij!
52 Is er één profeet, dien uwe vaderen niet hebben vervolgd? En hen,
die de komst van den Rechtvaardige hebben voorspeld, hebben zij
53 gedood, en thans zijt gij zijn verraders en moordenaars geworden, gij,
die de Wet door beschikkingen van engelen ontvangen hadt en gij
hebt die niet gehouden!

Stéfanus' vizioen, vs. 54—56. Toen zij dat hoorden, sneed het hun
55 door de ziel en knersetandden zij tegen hem, maar vol van heiligen

Geest sloeg hij zijn oogen ten hemel en zag de glorie Gods en Jezus,
57 staande ter rechterzijde van God. En hij sprak: Zie, ik zie de hemelen
open en den Zoon des menschen staan ter rechterzijde van God.

Stéphanus' dood, Saulus vervolger der gemeente, vs. 57—83. Maar
met een gewéldig geschreeuw stopten zij hun ooren en stormden
58 als één man op hem af, wierpen hem de stad uit en steenigden hem.
En de getuigen deden hun mantels af en legden die aan de voeten van
59 een jong man, die Saulus heette. En zij steenigden Stéphanus, terwijl
60 hij biddende sprak: Heere Jezus, ontvang mijnen geest. Op zijn knieën
gezonken riep hij met luider stem: Heer, reken hun deze zonde niet
toe! En met deze woorden ontsliep hij. En Saulus was het er mede
8 eens, dat hij vermoord werd. En op dien dag werd het een groote
vervolging tegen de gemeente te Jeruzalem: allen werden ver-
strooid over het platteland van Judaea en Samaria, uitgezonderd de
2 apostelen. Eenige godvruchtige mannen bestelden echter Stéphanus
3 ter aarde en bedreven grooten rouw over hem. Maar Saulus woedde
tegen de gemeente, drong hunne huizen binnen en sleepte mannen
en vrouwen mee om die gevangen te laten zetten.

Philippus te Samaria, vs. 4—13. Zij die aldus in verstrooiing ge-
5 dreven waren, trokken met de heilsboodschap het land door. En
Philippus, in de hoofdstad van Samaria aangekomen, verkondigde
6 hun den Christus. En het volk had als één man aandacht voor het-
geen Philippus sprak, zoowel bij het luisteren als bij het zien van de
7 teekenen, welke hij deed. Want van velen, die onreine geesten hadden,
gingen die met luid geroep uit en vele verlamden en kreupelen werden
8 genezen, en de menschen in die stad werden zeer verblijd. Er was nu
9 van vroeger reeds een man met name Simon in die stad, die tooverij
bedreef en die het volk van Samaria verstomd deed staan met de
10 bewering, dat hij de een of andere grootheid was. En allen, van klein tot
groot, hadden aandacht voor hem, want zij zeiden: die man is wat men
11 de Groote kracht Gods noemt. Zij hadden nu aandacht voor hem,
omdat hij reeds langen tijd hen had verstomd doen staan door zijn
12 tooverijen. Toen zij echter geloof geslagen hadden aan Philippus'
heilsboodschap over het koninkrijk Gods en Jezus' naam, lieten zij
13 zich doopen, mannen en vrouwen. Ook Simon zelf sloot zich aan bij
het geloof en bleef na zijn doop bij Philippus en stond verstomd op
het aanschouwen der teekenen en groote krachten, welke geschiedden.

Petrus en Johannes te Samaria. Simon en de gave des Geestes, vs.
14—25. Toen nu de apostelen te Jeruzalem gehoord hadden, dat
Samaria de boodschap Gods had aangenomen, vaardigden zij Petrus
15 en Johannes naar hen af en toen die waren aangekomen, deden zij een
16 gebed voor hen, dat zij heiligen Geest zouden mogen ontvangen, want
die was nog op niemand hunner gevallen, maar zij waren nog slechts

17 gedoopten in den naam van Jezus den Heer. Toen legden zij hunne
handen op hen en ontvingen zij heiligen Geest.
18 Toen Simon dan zag, dat de Geest gegeven werd door oplegging van
19 de handen der apostelen, kwam hij met geld tot hen en zeide: geeft
mij ook die macht, dat, wanneer ik iemand mijne handen opleg, hij
20 heiligen Geest ontvangt. Maar Petrus sprak tot hem: Uw geld moge
vergaan en gij daarbij, omdat gij Gods gave voor geld in uw bezit
21 hebt meenen te kunnen krijgen. Part noch deel hebt gij aan hetgeen
hier verkondigd wordt, want uw hart is niet recht tegenover God.
22 Kom dan terug van dit kwaad, dat in u is, en bid den Heer of u die
23 toeleg uws harten vergeven mocht worden, want ik zie, dat gij in de
richting zijt van „gal der bitterheid" en „warnet der ongerechtigheid."
24 En Simon antwoordde: Bidt gij voor mij tot den Heer, dat niets van
25 wat gij hebt gezegd mij moge overkomen. Toen zij dan mondeling de
boodschap Gods plechtig hadden betuigd, keerden zij naar Jeruzalem
terug en brachten het evangelie in vele dorpen der Samaritanen.

Philippus, de Hellenist, doopt den eersten bekeerling buiten het „verbond der besnijdenis", vs. 26—40. En een engel des Heeren sprak tot
Philippus: sta op en begeef u Zuidwaarts op den weg, die afdaalt van
27 Jeruzalem naar Gaza; die is eenzaam. En hij stond op en ging. En zie
een man uit Aethiopië, een kamerling, een der rijksgrooten van Candáce, de koningin der Aethiopiërs, haar opperschatmeester, was naar
28 Jeruzalem gegaan om te aanbidden, maar hij zat nu op de terugreis
29 in zijn reiswagen den profeet Jezaja te lezen. En de Geest sprak tot
30 Philippus: ga daar naar toe en blijft naast dien wagen. En Philippus
liep daar naar toe en hoorde hem den profeet Jezaja lezen en zeide:
31 Is het u wel verstaanbaar wat gij daar leest? En de ander zeide: Hoe
zou mij dat mogelijk zijn als er niemand is, die mij den weg wijst? En
32 hij verzocht Philippus om bij hem op den wagen te komen zitten. De
inhoud van den text, dien hij las, was 't volgende:

„Als een schaap werd hij ter slachting gevoerd
„En als een lam tegenover zijn scheerder was hij stemmeloos,
„Aldus doet hij zijnen mond niet open.
33 „In de vernedering werd zijn oordeel opgeheven.
„Wie zal zijn afkomst verhalen?
„Want zijn leven wordt weggenomen van de aarde."

34 En de kamerling wendde zich tot Philippus met de woorden: Ditzou
ik u willen vragen, van wien zegt de profeet dat? Van zichzelven of
over iemand anders?
35 En Philippus opende zijnen mond, en te beginnen bij dien text ver-
36 kondigde hij hem Jezus als den Heiland. Op hun tocht kwamen zij dan
bij wat water, waarop de kamerling zeide: Kijk daar is water, wat is er

38 tegen, dat ik gedoopt zou worden? En hij gelastte, dat de wagen bleef
staan en beiden daalden in het water af, Philippus en de kamerling, en
39 hij doopte hem. Toen zij nu uit het water geklommen waren, nam de
Geest des Heeren Philippus weg, en de kamerling zag hem niet meer,
40 want hij reisde in blijdschap verder. Philippus nu vond men te Azotus en
evangelizeerde hij al de steden rondreizende totdat hij te Caesarea kwam.

9 *Eerste verhaal van Paulus' bekeering, vs.* 1—19. Paulus dan ging,
nog altijd dreiging en moord blazende tegen de discipelen des Heeren,
2 naar den hoogepriester om geloofsbrieven van hem te vragen voor
de synagogen te Damascus om wie, hij als aanhangers van dezen
weg zou kunnen vinden, mannen en vrouwen, gevankelijk naar Jeru-
3 zalem te voeren. En op zijn tocht was het reeds zoover, dat hij
Damascus naderde, toen plotseling licht uit den hemel hem omstraalde,
4 en hij, ter aarde gevallen, een stem tot hem hoorde zeggen: Saul, Saul,
5 waarom vervolgt ge mij? En hij zeide: Wie zijt gij, Heer? En Hij sprak:
6 Ik ben Jezus, dien gij vervolgt. Sta nu echter op en ga de stad in.
7 Daar zal men u zeggen wat ge doen moet. De mannen, die met hem op
weg waren, stonden echter sprakeloos, want ze hoorden die stem wel,
8 maar zagen niemand. En Saulus stond op van den grond, maar, hoe-
wel zijn oogen open waren, kon hij niets zien en zij brachten hem aan
9 de hand Damascus binnen. En hij was daar drie dagen zonder te kunnen
zien en hij at niet en dronk niet.

Paulus en Ananias, vs. 10—19*a*. En er was te Damascus een discipel,
met name Ananias, en de Heer sprak tot hem in een vizioen: Ananias!
11 En hij zeide: zie hier ben ik, Heer. En de Heer sprak tot hem: Sta op
en ga naar de straat, die de Rechte heet, en vraag ten huize van Judas
12 naar een man uit Tarsus, met name Saulus, want zie hij is in gebed en
hij heeft een man, met name Ananias, zien binnenkomen en hem de
13 handen zien opleggen, dat hij weer zien kon. Maar Ananias ant-
woordde: Heer, over dien man heb ik van veel menschen gehoord
14 hoeveel kwaad hij uw heiligen te Jeruzalem aangedaan heeft, en hier
heeft hij volmacht van de hoogepriesters om allen die Uwen naam
15 aanroepen in boeien te slaan. De Heer echter sprak tot hem: Ga,
want die man is mij een uitgezocht werktuig om mijnen naam te
gaan dragen voor de heidenen en hun vorsten en voor Israëls zonen,
16 want ik zal hem laten zien hoeveel hij voor mijnen naam zal moeten
17 lijden. En Ananias ging heen en trad dat huis binnen en legde hem
de handen op met de woorden: Saul, broeder, de Heer heeft mij ge-
zonden: Jezus, die u verschenen is op den weg, waarlangs gij kwaamt,
opdat gij weer zoudt kunnen zien en vol zoudt worden van heiligen
18 Geest. En terstond vielen als waren het schillen van zijn oogen af en
kon hij weder zien en hij stond op en werd gedoopt en, na voedsel
genomen te hebben, begon hij weder op kracht te komen.

Paulus te Damascus, vs. 19*b*—25. Nauwelijks had hij nu eenige
20 dagen met de discipelen te Damascus verkeerd, of hij predikte Jezus in
21 de synagogen, dat die de zoon van God was. En allen, die hem hoorden, stonden ontzet en zeiden: Is dit niet de man, die te Jeruzalem hen vertreden heeft, die dezen naam aanroepen en die hier gekomen was met de bedoeling om ze geboeid voor de hoogepriesters te brengen? Maar
22 Saulus kreeg meer en meer overwicht en bracht de Joden, die te Damascus woonden, telkens in verwarring door te bewijzen, dat deze de
23 Christus was. Toen dat een geruimen tijd had geduurd, zetten de Joden een samenzwering op touw om hem te vermoorden, maar Paulus kreeg
24 bericht van hun toeleg. Zij hielden zelfs dag en nacht wacht bij de
25 poorten om hem te vermoorden. Zijn leerlingen namen hem echter (in bewaring) en lieten hem des nachts in een mand over den muur zakken.

Paulus' eerste bezoek te Jeruzalem, vs. 26—30. Te Jeruzalem aangekomen deed hij pogingen tot aansluiting bij de discipelen, maar allen bleven op hun hoede voor hem, omdat zij er geen vertrouwen in hadden, dat
27 hij een discipel was. Maar Barnabas liet zich aan hem gelegen liggen en leidde hem in bij de apostelen en deelde hun mede, hoe hij op zijn weg den Heer had gezien en dat deze tot hem gesproken had en hoe
28 hij te Damascus onbevreesd had gesproken in Jezus' naam. En hij ging te Jeruzalem bij hen in en uit, terwijl hij onbevreesd sprak in
29 den naam des Heeren, en het woord voerde en disputeerde met de Grieksch sprekende Joden. Deze waren echter doende om hem uit
30 den weg te ruimen en toen de broeders daarvan kennis hadden gekregen, gaven zij hem geleide naar Caesarea en lieten hem naar Tarsus vertrekken.

Vrede en bloei, vs. 31. Over heel Judaea en Galilaea en Samaria had de kerk rust, terwijl zij bij voortduring werd opgebouwd door de vreeze des Heeren en toenam door de vermaning des heiligen Geestes.

Petrus en Aenéas, vs. 32—35. 't Geschiedde nu, dat Petrus op een algemeene rondreis ook aankwam bij de heiligen, die te Lydda wonen.
33 Daar vond hij een man met name Aenéas, die sinds jaren op een
34 matras lag en die verlamd was. En Petrus sprak tot hem: Aenéas,
35 Jezus Christus geneest u, sta op en schud uw bed op. En aanstonds stond hij op. En al de inwoners van Lydda en van de Saronvlakte, die zich tot den Heer hadden bekeerd, zagen hem.

Petrus en Dorcas, vs. 36—43. Er was nu te Joppe een discipelin met name Tabitha, wat in vertaling wil zeggen Dorcas. Zij was iemand met een volle maat van goede werken en aalmoezen, welke zij placht te geven.
37 Het geschiedde nu in die dagen, dat zij ziek werd en stierf en na de
38 wassching had men haar in een opkamer gelegd. Daar Lydda dicht bij Joppe is en de discipelen gehoord hadden, dat Petrus daar was,

zonden zij twee mannen naar hem toe met het verzoek: Wil toch de
39 moeite nemen om ook nog bij ons te komen. En Petrus stond op en
ging met hen mede. Toen hij aangekomen was, brachten zij hem naar
de opkamer en al de weduwen kwamen weenende bij hem en toonden
de hemden en mantels, die Dorcas gemaakt had, toen zij nog bij hen
40 was. Petrus zond hen echter allen naar buiten en knielde neder om te
bidden. Toen wendde hij zich tot het lichaam en sprak: Tabitha, sta
op. En zij opende hare oogen en zag Petrus en ging overeind zitten.
41 En hij gaf haar de hand en hielp haar opstaan. Toen riep hij de heiligen
42 en de weduwen en stelde haar levend voor hen. Dit werd nu overal in
43 Joppe bekend en velen kwamen tot het vertrouwen op den Heer. En
het geschiedde dat hij te Joppe geruimen tijd bij een looier, een
zekeren Simon, verblijf hield.

10 *Cornelius' vizioen, vs.* 1—8. Er was te Caesarea een man, met name
Cornelius, een hoofdman van de z.g. Italiaansche cohorte, een
2 godvruchtig man en vereerder van God met geheel zijn huis, die veel
3 weldaden aan het volk bewees en altijd tot God bad. Hij zag nu in een
vizioen, ongeveer omtrent het negende uur van den dag, duidelijk een
4 engel Gods bij hem binnenkomen en tot hem zeggen: Cornelius! Hij
keek strak naar hem en schrik beving hem en hij sprak: Wat is er,
Heer? En hij zeide tot hem: Uwe gebeden en uwe aalmoezen zijn
5 omhoog voor Gods troon gekomen en in gedachtenis gebracht. En
thans moet gij mannen naar Joppe zenden om iemand te ontbieden,
die Simon heet en den bijnaam Petrus draagt. Hij verblijft bij eenen
6 7 Simon, een looier, die zijn huis heeft aan den zeekant. Zoodra de engel,
die tot hem sprak, weg was gegaan, riep hij twee van zijn huisslaven
8 en een godvruchtig soldaat uit zijn oppassers, legde hun alles uit
9 en zond ze naar Joppe. Terwijl dezen den volgenden dag nog
onderweg waren en de stad naderden, ging Petrus omtrent het zesde
10 uur op het dak zijn gebed verrichten. Hij was echter hongerig en
verlangde naar zijn maaltijd, en, terwijl ze bezig waren die klaar te
maken, overviel hem een zinsverrukking en — daar ziet hij den hemel
open en een soort zak als een groot laken aan de vier uiteinden neer-
12 gelaten worden op den grond, en daarin waren alle viervoetige en
kruipende dieren der aarde en alle vogelen des hemels.
13 En een stem kwam tot hem: Sta op Petrus, slacht en eet. Maar
14 Petrus zeide: In geen geval, Heer, want ik heb nog nooit iets gegeten,
15 waarvan de reinheid betwijfelbaar of dat onrein was. En nog eens
kwam voor de tweede maal de stem tot hem: Wat God rein verklaard
16 heeft, moet gij niet betwijfelbaar noemen. En dit geschiedde tot
driemaal toe en opeens werd die zak in den hemel opgenomen.

Petrus en de mannen van Cornelius, vs. 17—24*a*. Toen nu Petrus bij
zichzelven verlegen was wat dit vizioen, dat hij gezien had, moest bedui-

den, zie, daar stonden de mannen, die door Cornelius waren uitgezonden,
juist aan de voordeur, nadat zij met vragen den weg naar Simons
18 huis hadden gevonden en zij riepen om te weten te komen of Simon,
19 die den bijnaam van Petrus droeg, daar ook verblijf hield. Terwijl Petrus
20 nu nog in gedachten was over dat vizioen, sprak de Geest : zie, daar
zijn twee mannen, die u komen zoeken, sta dan op, ga naar be-
neden en ga met hen mede zonder eenig bezwaar te maken, want ik
21 heb hen hierheen gezonden. En Petrus ging naar beneden en sprak
tot die mannen: zie, ik ben het, dien gij komt zoeken, wat is de reden
22 waarom gij hier zijt? En zij zeiden: De hoofdman Cornelius, een recht-
vaardig man en een vereerder van God, die bij de geheele Joodsche natie
goed bekend staat, ontving door een heiligen engel den last om u
23 naar zijn huis te ontbieden en om u te hooren spreken. Hij noodigde
hen dan uit om binnen te komen en zijn gasten te zijn. En den vol-
genden dag stond hij op en ging met hen de stad uit en sommigen van
24 de broeders uit Joppe gingen met hem mede. Den dag daarna kwam hij
te Caesarea aan.

Petrus en Cornelius, vs. 24*b*—33. En Cornelius, die hen verwachtte,
25 had zijn familie en zijn beste vrienden bijeengeroepen. Op het oogenblik
dan dat Petrus binnentrad, kwam Cornelius hem tegemoet en be-
26 groette hem met een voetval. Maar Petrus richtte hem op met de
27 woorden: Sta op, ik ben zelf ook een mensch. En in gesprek met hem
28 ging hij naar binnen en vond daar velen bijeen. Tot hen sprak hij: Gij
weet, dat het tegen 't geheiligd gebruik is dat een Jood omgang
heeft met een vreemdeling of bij hem aan huis komt, maar God heeft
mij laten zien, dat ik geen mensch onrein of van betwijfelbare reinheid
29 mag noemen. Daarom ben ik zonder tegenspraak gekomen, toen ik ont-
boden werd. Wat ik dus weten wilde is de reden, waarom gij mij ont-
30 boden hebt. En Cornelius sprak: Van dit oogenblik gerekend vier
dagen geleden was ik op 't negende uur mijn gebed verrichtende in
mijn huis en zie, daar kwam een man voor mij staan in blinkend
31 gewaad, en hij sprak: Cornelius, uw gebed is verhoord en uw aal-
32 moezen hebben voor Gods troon de aandacht getrokken. Zend dan
iemand naar Joppe om Simon te ontbieden, die den bijnaam Petrus
draagt: hij verblijft in 't huis van Simon, een looier, aan den zeekant.
33 Ik heb toen dadelijk iemand naar u gezonden en gij hebt er goed aan
gedaan, dat gij gekomen zijt. Thans zijn wij dan allen hier voor Gods
aangezicht bijeen om alles te vernemen wat u door den Heer is
opgedragen.

Petrus' toespraak ten huize van Cornelius, vs. 34—43. En Petrus
opende zijnen mond en sprak: Waarlijk het wordt mij duidelijk, dat
35 God geen voorliefde koestert, maar dat onder elk volk alwie Hem ver-
36 eert en gerechtigheid doet bij Hem aanneming vindt; die boodschap

was t, die hij aan Israëls zonen zond, toen hij een evangelie liet verkondigen van vrede door Jezus Christus: die is aller Heer.
37 Gij weet waarvan de spraak gegaan is door geheel Judaea, te beginnen van Galilaea na dien doop, welken Johannes predikte, over
38 dien Jezus nl. uit Nazareth, hoe God hem met heiligen Geest en macht gezalfd had. En hij reisde rond en deed wel aan allen, die onder de dwingelandij des duivels waren, en genas hen, want
39 God was met hem en wij zijn getuigen van alles wat hij gedaan heeft in het land van de Joden en te Jeruzalem. En hem hebben zij ver-
40 moord door hem op een hout te hangen. Dezen Jezus heeft God ten derden dage opgewekt en heeft beschikt, dat hij zichtbaar worden
41 zou, niet voor heel het volk, maar voor de getuigen, die God te voren had aangewezen, voor ons, die met hem hadden gegeten en gedronken
42 na zijn herrijzenis uit de dooden. En hij heeft ons geboden aan het volk te verkondigen en plechtig te betuigen, dat hij de door God
43 beschikte rechter van levenden en dooden is. Van dezen Jezus geven al de profeten getuigenis, dat ieder, die op hem vertrouwt, vergiffenis van zonden krijgt door zijnen naam.

De Geest over onbesnedenen! Onbesnedenen gedoopt! vs. 44—48. Terwijl Petrus deze toespraak nog hield, viel de Heilige Geest op allen, die de
45 boodschap aanhoorden. En de geloovigen uit de besnijdenis, die met Petrus medegekomen waren, stonden ontzet, dat de gave des heiligen
46 Geestes ook over de heidenen was uitgestort geworden, want zij hoorden hen met tongen spreken en God verheerlijken. Toen richtte
47 Petrus zich tot hen: Zou iemand thans het water nog kunnen weren, dat deze menschen, die den Heiligen Geest hebben ontvangen evenals
48 wij, niet zouden worden gedoopt? En hij gelastte, dat zij in den naam van Jezus Christus gedoopt zouden worden. Toen verzochten zij hem om nog eenige dagen te blijven.

11 *Joodschgezind verzet tegen het doopen van onbesnedenen, vs.* 1—18. De apostelen nu en de broeders in Judaea vernamen, dat ook de
2 heidenen de boodschap Gods aannamen. Toen Petrus dan naar Jeru-
3 zalem was opgegaan, maakten de (broeders) uit de besnijdenis bezwaar
4 tegen hem en zeiden: Gij zijt binnengegaan bij menschen, die onbe-
5 sneden zijn, en zijt met hen aan tafel geweest. Maar Petrus begon hen alles zooals het geloopen was uiteen te zetten: ik was in 't gebed in de stad Joppe en ik zag in zinsverrukking een vizioen, nl., dat een soort zak nederdaalde als een groot laken, dat bij de vier uiteinden neerge-
6 laten werd uit den hemel het kwam tot vlak bij mij. En toen ik daar scherp naar keek, onderscheidde ik met mijn oogen de viervoetige dieren
7 der aarde en de slangen en de kruipende dieren en de vogelen des
8 hemels. Ik hoorde ook een stem tegen mij zeggen: Petrus, slacht en eet. Maar ik zeide: In geen geval, Heer, want nog nooit is iets van betwijfel-

9 bare reinheid of iets onreins mijn mond ingegaan. Ten tweeden male
echter antwoordde een stem uit den hemel: wat God rein verklaard heeft,
10 moet gij niet betwijfelbaar noemen. Dit geschiedde nu tot driemaal toe
11 en toen werd alles weder in den hemel opgetrokken. En zie, op hetzelfde
oogenblik hielden drie mannen stil voor het huis, waarin wij waren,
12 die uit Caesarea naar mij toe waren gezonden. En de Geest sprak tot
mij, dat ik met hen mede moest gaan zonder eenig bezwaar te maken.
En ook deze zes broeders gingen met mij mede en wij kwamen in het
13 huis van dien man. En hij deelde ons mede, hoe hij den engel in
zijn huis had zien staan en spreken: Zend iemand naar Joppe om
14 Simon, die den bijnaam Petrus draagt, te ontbieden, die woorden tot
15 u spreken zal, waardoor gij en geheel uw huis het heil zult vinden. En
toen ik begonnen was te spreken, viel de Heilige Geest op hen evenals
16 in den beginne op ons. En ik herinnerde mij wat de Heer had gespro-
ken, hoe hij gezegd had: Johannes heeft met water gedoopt, maar gij
17 zult met heiligen Geest gedoopt worden. Als God hun dan de gave
geschonken heeft zonder verschil met ons, zoodra zij hun vertrouwen
stelden op Jezus Christus den Heer, wie was ik of wat mijn macht om
18 God tegen te gaan werken? Toen zij dat hadden gehoord, kwamen
zij tot rust en loofden God met de woorden: God heeft dus ook den
heidenen de bekeering ten leven geschonken.

De Antiocheensche zendingsgemeente, vs. 19—21. Zij die dan tenge-
volge van de verdrukking, die wegens Stephanus ontstond, in de ver-
strooiing gedreven waren, waren op hun reizen tot Phoenicië en Cyprus
en Antiochië gekomen zonder aan iemand dan alleen aan Joden de
20 boodschap te brengen. Maar er waren eenige Cyprische en Cyreensche
mannen uit hun midden, die, toen zij te Antiochië waren gekomen,
ook tot de Grieken het woord richtten om hun het evangelie te
21 brengen van Jezus den Heer. En de hand des Heeren was met hen en
een groot aantal tot geloof gekomenen wendde zich tot den Heer.

Barnabas naar Antiochië afgevaardigd, vs. 22—24. Wat men hiervan
23 vertelde kwam ter oore aan de gemeente te Jeruzalem en zij vaardigden
Barnabas naar Antiochië af, die, toen hij ter plaatse was en de genade
zag, welke God had gegeven, zich verblijdde en allen opwekte om naar
24 het voornemen huns harten te blijven bij den Heer, want hij was
een goed man en vol van heiligen Geest en geloofsvertrouwen. En
veel menschen schaarden zich bij den Heer.

Barnabas brengt Paulus naar Antiochië, vs. 25—26. Hij vertrok nu
uit (Antiochië) naar Tarsus om Saulus te gaan zoeken en toen hij hem
26 gevonden had bracht hij hem daarheen. En het viel hun te beurt
zelfs een heel jaar lang als gasten in de gemeente te verkeeren
en ook aan veel menschen onderricht te geven, zoodat te Antiochië
de discipelen voor 't eerst „Christenen" heetten.

Steun van Antiochië naar Jeruzalem, vs. 27—30. In die dagen kwamen
er nu profeten van Jeruzalem naar Antiochië en een van hen, met
28 name Ágabus, stond op en gaf door den Geest te kennen dat er weldra
een groote hongersnood wezen zou over heel de beschaafde wereld,
29 wat ook onder Claudius gebeurd is. En de discipelen besloten naar
ieders vermogen iets tot steun te zenden aan de broeders, die in Judaea
30 woonden. En dat hebben zij ook gedaan door bemiddeling van Barna-
bas en Saulus, die zij als afgevaardigden naar de oudsten zonden.

12 *De dood van den apostel Jacobus, vs.* 1—2. Omstreeks dien tijd
2 legde koning Herodes de hand op sommige leden der kerk om hen te
mishandelen. En hij liet Jacobus, den broeder van Johannes, met
het zwaard ter dood brengen.

Petrus ontsnapt, vs. 3—19*a*. En toen hij zag, dat dit den Joden
aangenaam was, nam hij verder ook Petrus gevangen — het
4 was in den tijd van het feest der ongezuurde brooden — en toen
hij hem in handen had, stelde hij hem in verzekerde bewaring, terwijl
hij hem aan vier viertallen soldaten toevertrouwde om hem te bewa-
5 ken, daar hij na het Paaschfeest bij het volk met hem voor den dag
wilde komen. Petrus werd dan in de gevangenis bewaakt, maar er ging
6 aanhoudend een gebed van de kerk voor hem op tot God. En toen
Herodus hem voor zou brengen, was Petrus in dien nacht slapende
tusschen twee soldaten, terwijl hij met twee ketens geboeid was en
7 wachtposten voor de deuren de wacht hielden. En zie, een engel des
Heeren stond opeens bij hem en licht scheen in het vertrek. En hij
wekte Petrus door hem op zijn zijde te slaan en sprak: Sta vlug op.
8 En de ketens vielen van zijn handen af. De engel sprak nu tot hem:
Schort uw kleed op en bind uw sandalen aan. En Petrus deed het,
9 Toen zeide hij tegen hem: Sla uw mantel om en blijf achter mij. En
Petrus volgde hem naar buiten en wist niet, dat wat er door den engel
gebeurde werkelijkheid was, maar meende een vizioen te zien.
10 En toen zij de eerste en de tweede wachtpost doorgegaan waren,
kwamen zij aan de ijzeren poort, die naar de stad leidde, en die ging
vanzelf voor hen open en, buitengekomen, gingen zij één straat ver
11 en plotseling was de engel niet meer bij hem. En Petrus kwam tot
zichzelf en zeide: Nu weet ik werkelijk, dat de Heer zijnen engel heeft
gezonden om mij uit de macht van Herodes en uit alles wat het volk
12 der Joden verwachtte te redden. En na een oogenblik van overleg
begaf hij zich naar het huis van Maria, de moeder van Johannes, die den
13 bijnaam Marcus droeg, waar velen bijeen waren in 't gebed. En toen
hij aan de deur van het voorportaal klopte, kwam een dienstmeisje,
14 dat Rhode heette, om te hooren wat er was, en toen die Petrus' stem
herkende, deed zij van blijdschap het portaal niet open, maar liep
naar binnen om te vertellen, dat Petrus voor 't portaal stond. Maar

15 daar zeide men tegen haar: Je bent niet bij je verstand! Maar zij bleef
16 strak volhouden, dat het zoo was. Toen zeiden ze: 't Is zijn engel. Maar
17 Petrus bleef kloppen en toen zij open deden, zagen zij hem en waren buiten zichzelve. Maar hij wenkte hen met zijn hand tot stilte en verhaalde hun hoe de Heer hem buiten de gevangenis gebracht had en zeide: Geeft hiervan kennis aan Jacobus en aan de broeders. En hij vertrok en ging ergens anders heen.

18 Toen het dag was geworden, was er een geweldige opschudding
19 onder de soldaten wat er van Petrus geworden kon zijn. En Herodes liet nasporingen naar hem doen en toen hij hem niet kon vinden, riep hij de wachten ter verantwoording en gaf bevel, dat zij ter dood gebracht zouden worden.

Herodes' dood, vs. 19*b*—23. En hij verliet Judaea voor Caesarea
20 en resideerde daar. Hij was nu in scherp conflict met de bewoners van Tyrus en Sidon, en dezen kwamen als één man hun opwachting bij hem maken, en nu zij Blastus den koninklijken kamerheer op hun hand hadden weten te krijgen, vroegen zij om vrede, omdat hun gebied
21 voor zijn voeding van het koninklijke afhankelijk was. En op een vastgestelden dag zette Herodes zich in zijn koninklijk ornaat ge-
22 kleed, op zijnen troon en sprak hen officieel toe. En het volk juichte hem toe: 't Is een god en niet een mensch, die spreekt!

23 En onmiddellijk sloeg een engel des Heeren hem, omdat hij God zijn eer niet gegeven had en hij kreeg wormgezwellen en gaf den
24 geest. En de boodschap des Heeren wies aan en nam toe.

Barnabas en Saulus terug, vs. 25. Barnabas nu en Saulus keerden uit Jeruzalem terug, toen zij hun ondersteuningswerk hadden volbracht, en namen Johannes, die den bijnaam Marcus droeg, mede.

13 *Barnabas en Saulus als Antiocheensche zendelingen, vs.* 1—3. Er waren te Antiochië in de kerk aldaar als profeten en leeraars: Barnabas en Symeon genaamd Niger, Lucius de Cyrenaeër en Mánaës de zoog-
2 broeder van Herodes den viervorst en Saulus. Terwijl dezen vastende waren in den dienst des Heeren, sprak de heilige Geest: Zondert mij dan Barnabas en Saulus af voor het werk, waarvoor ik hen heb ge-
3 roepen. Toen lieten zij hen na vasten en gebed onder oplegging der handen gaan.

Barnabas en Saulus op Cyprus, vs. 4—12. En zij, aldus door den heiligen Geest uitgezonden, kwamen te Seleucia aan en gingen van-
5 daar per schip naar Cyprus, en te Sálamis gekomen, verkondigden zij de boodschap Gods in de synagogen der Joden. Zij hadden daar
6 Johannes ook als helper bij. Toen zij het heele eiland hadden doorreisd tot aan Paphos toe, troffen zij daar een man aan, die een toovenaar
7 was, een Joodsche leugenprofeet, met name Barjezus, die tot het gevolg behoorde van Sergius Paulus den proconsul, een verstandig

man. Deze ontbood Barnabas en Saulus om de boodschap Gods te
8 hooren, maar Élymas — want zoo wordt zijn naam vertaald — de
toovenaar, trad tegen hen op en spande zich in om den proconsul
9 van het geloof afkeerig te maken. Maar Saulus, anders gezegd Paulus,
10 vervuld van heiligen Geest, keek hem strak aan en sprak: O mensch vol van
alle list en bedrog, duivelskind, vijand van alle gerechtigheid, zult gij
11 niet ophouden met de rechte wegen des Heeren te verdraaien? Nu
dan, zie, de hand des Heeren zij op u, blind zult gij zijn en de zon niet
zien tot tijd en wijle. En opeens overviel hem donkerheid en duister
en moest hij zich wenden en keeren om te zoeken wie hem bij de hand
12 wilde leiden. Toen, op het zien van dat voorval, geloofde de pro-
consul, vol ontzetting over de leer des Heeren.

Paulus en de zijnen in Klein-Azië, vs. 13—16. Van Paphos ging
Paulus nu met de zijnen scheep en kwamen zij te Perge in Pamphylië,
14 maar Johannes verliet hen en keerde naar Jeruzalem terug. En zij
trokken het land door van Perge af en kwamen aan te Antiochië in
15 Pisidië en, op sabbatdag in de synagoge gekomen, namen zij daar
plaats. Toen nu de lezing van Wet en Profeten was geschied,
zonden de oversten der synagoge hun de boodschap: broeders,
als gij soms een woord van opwekking voor het volk hebt, neemt
16 het woord. En Paulus stond op en wenkte met zijn hand en sprak:

Paulus' zendingsrede in Pisidisch Antiochië, vs. 16*b*—41. Mannen
17 van Israël en gij vereerders van God, luistert. De God van dit volk
Israël heeft onze vaderen uitverkoren en heeft tijdens de ballingschap
ons volk in Egypteland omhoog gebracht en hen met opgeheven arm
18 daaruit gevoerd en een tijd van omtrent veertig jaar in de woestijn
19 hun grillen verdragen en, na zeven volken in 't land Kanaän te hebben
neergeworpen, heeft hij hun land omtrent vierhonderd en vijftig jaar
20 aan hen toebedeeld. En daarna gaf hij hun richters tot op Samuël,
21 den profeet. En van toen af vroegen zij om een koning en gaf
God hun Saul, den zoon van Kis, een man uit den stam van Benja-
22 min, veertig jaar lang. En God onttroonde hem en verhief hun David
tot koning, wien Hij ook het uitgesproken getuigenis gaf: Ik heb
David den zoon van Jesse gevonden, eenen man naar mijn hart, die al
23 mijn wenschen zal volbrengen. En uit de nakomelingschap van dien
man heeft God naar wat was toegezegd eenen verlosser voor Israël voort-
24 gebracht, nl. Jezus, nadat Johannes, vóórdat hij optrad, eenen doop
25 van bekeering aan 't gansche volk van Israël had verkondigd. En toen
Johannes zijn loopbaan volbracht, sprak hij: Wat gij denkt dat ik ben,
ben ik niet, maar zie, na mij komt er een, wiens sandaal ik niet waardig
ben los te maken.

26 Broeders, zonen van Abrahams geslacht met de vereerders van God,
die in uw midden zijn, tot ons is de boodschap van dat heil gericht.

27 Want de bewoners van Jeruzalem en hun overheden hebben, daar zij
niet wisten wie hij was, door hun oordeel de uitspraken der profeten,
welke iederen Sabbat voorgelezen worden, vervuld en, hoewel zij geen
28 enkelen grond tot doodstraf vonden, Pilatus verzocht, dat hij gedood
zou worden. Maar toen zij alles volvoerd hadden wat over hem ge-
31 schreven stond, hebben zij hem van het hout afgenomen en in een graf
gelegd. Doch God heeft hem uit de dooden opgewekt en hij is vele
dagen lang verschenen aan hen,. die met hem uit Galilaea naar
Jeruzalem waren opgegaan, en die zijn nu zijne getuigen voor
het volk.

32 En wij brengen u de goede boodschap van die belofte, welke tot onze
33 vaderen was gericht, dat God die ten volle heeft vervuld voor onze
kinderen door Jezus te doen herrijzen, gelijk ook in den tweeden psalm
34 geschreven staat: „Gij zijt mijn zoon, Ik heb u heden verwekt". En
dat Hij hem uit de dooden heeft doen herrijzen zonder dat hij tot ont-
binding wederkeeren zal, heeft God aldus uitgesproken: „Ik zal ulieden
35 het heilige Davids geven, dat getrouw is". En daarom zegt hij ook in
36 een anderen psalm: „Gij zult maken, dat uw heilige geen ontbinding
ziet." Want David is toch, toen hij in zijn geslacht Gods raad ten
dienste was geweest, ontslapen en hij werd bijgezet bij zijne vaderen
37 en hij heeft ontbinding gezien, maar wien God opwekt, ziet geen
38 ontbinding. Gij moet dus inzien, broeders, dat door middel van dezen
(verlosser) u vergiffenis van zonden wordt aangezegd; ook van al die
39 dingen, waarvan gij door Mozes' wet niet tot gerechtigheid kondt
komen, wordt door dezen (verlosser) ieder geloovige tot gerechtigheid
40 gebracht. Ziet dus toe, dat u niet overkomen zou, wat dat woord in
de profeten zegt:

41 Ziet, verachters, toe en verbaast u en verdwijnt,
Want Ik wrocht een werk in uwe dagen,
Een werk, waarvan gij niets gelooven zoudt, als iemand u er
uitleg van gaf.

Welslagen van Paulus' en Barnabas' werk, vs. 42—49. En toen zij
heengingen, verzocht men hen, dat tegen den volgenden Sabbat dat
43 onderwerp voor hen behandeld zou worden. Na afloop van de synagoge
gingen vele Joden en proselyten, die God vereerden, met Paulus en
Barnabas mede, en zij spraken hen toe om hen te overreden zich te
44 blijven houden aan Gods genade. Den volgenden Sabbat dan was
bijna de geheele stad saamgestroomd om de boodschap Gods te ver-
45 nemen. Toen nu de Joden die menschenmassa zagen, kwam hun nijd
hun tot de lippen en verzetten zij zich met godslasterlijke bewerin-
gen tegen hetgeen Paulus voordroeg.

46 Doch Paulus en Barnabas hielden zich niet in maar zeiden: Het was
noodzakelijk, dat de boodschap Gods eerst aan u werd medegedeeld.

Omdat gij die nu afwijst en uzelf het eeuwige leven niet waard acht,
47 zie, nu gaan wij ons tot de heidenen wenden. Want aldus heeft de
Heer ons last gegeven:

„Ik heb u gesteld tot een licht der heidenen
„Dat gij tot heil zoudt zijn tot aan het uiterste der aarde".

48 Toen de heidenen dat hoorden, waren zij verblijd en loofden God
en zij, die zich geschaard hadden naar den kant van het eeuwig
49 leven, namen het geloof aan. En de boodschap Gods verbreidde
zich door heel de streek.

Paulus en Barnabas naar Iconium, vs. 50—14 : 4. De Joden wisten echter de aanzienlijke dames onder de vereerders van God en de eersten van de stad in beweging te brengen en zoo een ingrijpen tegen
51 Paulus en Barnabas uit te lokken en hen over de grenzen te doen zetten. Hunnerzijds schudden zij het stof van hunne voeten tegen
52 hen en begaven zich naar Iconium. En de discipelen ontvingen in volle
14 mate blijdschap en heiligen Geest. Te Iconium ging het evenzoo: zij kwamen in de synagoge der Joden en spraken zoo, dat een groot
2 aantal Joden en Grieken het geloof aannam. Maar de Joden, die er geen gehoor aan gaven, hitsten de heidenen op en wisten de stemming te doen
3 keeren ten ongunste van de broeders. Zij hielden zich daar dan wel geruimen tijd op en voerden vrijmoedig het woord, steunende op den Heer, die getuigenis gaf op de boodschap zijner genade, doordat Hij beschikte, dat teekenen en wonderen door hunne hand geschiedden.
4 Maar de bevolking van die stad verdeelde zich in een partij, die het met de Joden en in eene, die het met de apostelen hield.

Paulus en Barnabas naar Lystra en Derbe, vs. 5—7 En toen er een oploop ontstond van de heidenen en van de Joden met hun oversten
6 erbij om hen te mishandelen en te steenigen, namen zij bij 't overzien van den toestand de vlucht naar de Lycaonische steden Lystra en
7 Derbe en omgeving en daar bleven zij bezig met evangelieverkondiging.

Paulus en Barnabas te Lystra, vs. 8—11. En er was te Lystra een man, die zitten moest zonder zijn voeten te kunnen gebruiken, die
9 van zijns moeders schoot af lam was geweest en nooit had kunnen loopen. Die man luisterde voortdurend naar Paulus terwijl hij stond te spreken en Paulus, wiens blik op hem gevallen was en die opmerkte,
10 dat hij vertrouwen had om redding te ervaren, sprak met luider stem:
11 Sta op, overeind op uw voeten! En hij sprong op en liep. En het volk, toen het zag wat Paulus gedaan had, begon in 't Lycaonisch te roepen:
12 De goden zijn in menschengedaante tot ons neergedaald! En zij noem-
13 den Barnabas Zeus en Paulus Hermes, omdat hij bij het spreken de leiding had. En de priester van Zeus, nl. van den (tempel) vóor de stad, bracht stieren en kransen bij de portieken en wilde met het volk
14 een offer brengen. Maar toen de apostelen, Barnabas en Paulus, daarvan

hoorden, scheurden zij hun mantels, sprongen op en gingen op het volk
15 af hun toeroepende: Mannen waarom gaat gij dat doen? Wij zijn menschen, evengoed als gij aan al wat menschelijk is onderhevig! Ons evangelie is, dat gij u van die gebruiken, die nergens toe dienen, zoudt wenden tot den levenden God, die hemel, aarde, zee en alles wat
16 daarin is heeft geschapen. En in de geslachten, die achter ons
17 liggen, heeft Hij toegelaten, dat alle volkeren hun eigen wegen gingen, al liet Hij zich niet onbetuigd door zijn weldaden: door van den hemel u regen te geven en vruchtbare jaargetijden, waarbij Hij met voedsel
18 en blijdschap uw harten vervulde. En met die woorden gelukte het hun nauwelijks om het volk ervan af te houden om hun offers te brengen.

Paulus en Barnabas naar Antiochië terug, vs. 19—28. Later kwamen er echter Joden uit Antiochië en Iconium, die het volk op hun hand
20 brachten en die Paulus steenigden en de stad uitsleepten, toen zij meenden, dat hij dood was. Toen de discipelen hem echter hadden omringd, stond hij op en ging de stad in. En den volgenden dag vertrok hij met
21 Barnabas naar Derbe. Toen zij aan die stad het evangelie hadden gebracht en veel discipelen hadden gevormd, keerden zij terug naar
22 Lystra en Iconium en Antiochië tot bevestiging van de gezindheid der discipelen en om hen op te wekken, dat zij in hun geloof zouden blijven volharden en dat het niet anders kon, of wij moeten door veel
23 verdrukkingen heen om te komen in het koninkrijk van God. En na in iedere gemeente oudsten te hebben aangewezen en onder vasten met hen gebeden te hebben, droegen zij die op aan den Heer, op wien
24 zij hun vertrouwen hadden gevestigd. En na hun reis door Pisidië
25 kwamen zij in Pamphylië en gingen zij, na te Perge de boodschap te
26 hebben gebracht, naar Attália en vertrokken vandaar per schip naar Antiochië, waar men hen had opgedragen aan Gods genade voor het
27 werk, dat zij hadden volbracht. Toen zij aangekomen waren en de gemeente hadden laten bijeenkomen, gaven zij verslag van alles wat God met hen had gedaan en dat Hij een poort des geloofs voor de
28 heidenen had geopend. En een langen tijd brachten zij bij de discipelen door.

15 *Paulus en Barnabas als afgevaardigden naar Jeruzalem, vs.* 1—5. En een paar menschen, die uit Judaea waren gekomen, hielden de broeders deze leer voor: als gij u niet laat besnijden naar het Mozaïsche
2 gebruik, bestaat er geen mogelijkheid van redding voor u. Toen er nu veel oneenigheid en quaestie kwam van Paulus' en Barnabas'
3 kant tegen hen, besloot men, dat Paulus en Barnabas en eenige anderen uit hun midden met het oog op deze quaestie naar de apostelen en oudsten te Jeruzalem zouden reizen. Toen de gemeente hen dan als afgevaardigden had uitgezonden, maakten zij de reis over Phoe-

nicië en Samaria onder het doen van mededeelingen over de bekeering
4 der heidenen en bereidden daarmede al de broeders groote vreugde.
Te Jeruzalem aangekomen, werden zij ontvangen door de vergadering
5 en de apostelen en de oudsten en gaven zij verslag van al wat God met
hen had gewrocht. Enkele der aanhangers echter van het genoot-
schap der Pharisaeën, die tot het geloof waren overgegaan, kwamen
daar tegenop met de stelling, dat het noodzakelijk was de besnijdenis
op hen toe te passen en hun aan te zeggen de wet van Mozes te houden.

Petrus' toespraak in de Jeruzalemsche vergadering, vs. 6—11. De
apostelen en de oudsten hielden nu een bijeenkomst om over deze
7 besprekingen tot nader inzicht te komen. En toen men reeds veel
geredeneerd had, stond Petrus op en richtte het woord tot hen: Broe-
ders, gij weet, dat God van oudsher (mij) uit uw midden heeft uitge-
kozen, dat de heidenen van mijne lippen de boodschap des evangelies
8 vernemen zouden om tot het geloof te komen. En God, de kenner
der harten, heeft zijne meening te hunnen gunste geuit door hun
9 evenals ons den Heiligen Geest te geven en Hij heeft geen t minste
onderscheid gemaakt tusschen hen en ons, want Hij heeft hunne
10 harten rein gemaakt door het geloof. Waar wij nu hiervoor staan,
waarom tracht gij God te verzoeken door die discipelen een juk op
11 den hals te leggen, dat onze vaderen evenmin als wij in staat geweest
zijn te dragen? Integendeel wij gelooven in redding door de genade
van Jezus, den Heer, en op dezelfde wijze zij ook

Barnabas en Paulus aan het woord, vs. 12. En de geheele vergade-
ring kwam tot rust en zij leenden het oor aan Barnabas' en Paulus'
verslag van de vele teekenen en wonderen, welke God door hen
onder de heidenen had gewrocht.

Jacobus' voorstel, vs. 13—21. Nadat zij waren uitgesproken, sprak
14 Jacobus een antwoord uit: Broeders, geeft mij gehoor. Symeon heeft
er de aandacht op gevestigd hoe God is voorgegaan met zijn oog te
15 richten op het vormen van een volk voor zijnen naam uit de heidenen.
En met die opvatting stemmen de uitspraken der profeten overeen,
zooals er geschreven staat:

16 ,,Daarna zal Ik terugkeeren
,,En Ik zal de hut Davids, die ingestort was, weder opbouwen,
,,En wat daarvan ter aarde lag zal Ik weder opbouwen en Ik
zal ze weder overeind zetten,
17 ,,Opdat het overschot der menschen den Heer moge zoeken
,,En al de heidenen, over wie aanroeping mijns naams is geschied,
18 ,,Spreekt de Heer, die deze dingen, bekend van eeuwen her, doet".
19 Daarom is mijn gevoelen, dat men geen bezwaren in den weg moet
leggen aan hen, die uit de heidenwereld zich tot God wenden, maar
20 dat men hun schriftelijk moet te kennen geven, dat zij zich hebben

te onthouden van de verfoeisels der afgoden en van ontucht en van
21 wat door verstikking gedood werd en van bloed. Immers Mozes heeft
reeds van vele geslachten her in iedere stad zijn predikers en wordt in
de synagogen iederen Sabbat voorgelezen.

Het besluit der vergadering, vs. 22. Toen besloten de apostelen en de oudsten met de geheele vergadering mannen uit hun midden te kiezen om die naar Antiochië te zenden met Paulus en Barnabas, nl. Judas, die Barsabbas werd genoemd en Silas, mannen van aanzien onder de broeders, terwijl hun het volgende schrijven ter hand werd gesteld.

De brief voor het Antiocheensche zendingsgebied, vs. 24—29. De apostelen en de oudste broeders doen groetenis aan de broeders uit
24 de heidenen in Antiochië, Syrië en Cilicië. Aangezien wij vernomen
hebben, dat sommigen uit ons midden door hun spreken onrust bij u
hebben gewekt en op uw gemoed beslag gelegd hebben, aan wie wij ech-
25 ter geen opdracht hadden gegeven, hebben wij in eenstemmigheid be-
sloten, eenige daartoe gekozen mannen tot u te zenden in gezelschap
26 van onze geliefden Barnabas en Paulus, mannen, die hun ziel geheel
27 gegeven hebben voor den naam van Jezus Christus, onzen Heer. Wij
hebben dan Judas en Silas afgevaardigd, die ook mondeling ditzelfde
28 te uwer kennisse brengen. Want den Heiligen Geest en ons kwam
het voor u geen meerder last op te leggen dan alleen dit onvermijde-
lijke: onthouding van offerspijzen, van bloed, van wat door verstik-
29 king gedood is en van ontucht. Als gij u daarvoor in acht neemt, zult
gij wel doen. Vaartwel.

Judas en Silas naar Antiochië, vs. 30—33. Na hun afscheid gekregen te hebben, kwamen deze mannen dus te Antiochië en overhandigden
31 het schrijven in eene vergadering, welke zij hadden doen bijeen-
komen. En, toen zij het gelezen hadden verblijdden zij zich over dit
32 bemoedigend woord. Judas en Silas, die zelf ook profeten waren,
hielden een lange, opwekkende rede tot de broeders en versterkten
hen nog meer. Na eenigen tijd daar te hebben doorgebracht namen
33 zij in goede verstandhouding afscheid van de broeders om terug te
keeren naar wie hen hadden afgevaardigd.

Scheiding tusschen Paulus en Barnabas, vs. 35—40. En Paulus en Barnabas hielden verblijf te Antiochië, terwijl zij onderricht gaven en
36 met nog vele anderen de boodschap des Heeren verkondigden. Na
eenigen tijd zeide Paulus echter tot Barnabas: Laten wij toch eens
terugkeeren om te gaan zien, hoe het met de broeders gaat in al de
37 steden, waar wij de boodschap des Heeren hebben verkondigd.
38 Barnabas wilde echter Johannes, die Marcus genoemd werd, ook
medenemen, maar Paulus' gevoelen was om iemand, die hen van
Pamphylië af alleen gelaten had en niet met hen meegegaan was

39 naar het werk, nu ook niet bij hen te hebben. Er ontstond dan een
scherpe verhouding tusschen hen, zoodat zij zich van elkander scheid-
40 den en Barnabas scheep ging naar Cyprus, terwijl hij Marcus medenam.
Paulus echter vestigde zijn keus op Silas en vertrok, nadat hij door de
broeders aan de genade des Heeren was opgedragen.

Paulus' reisgenooten, vs. 41—**16** : 3. Hij maakte dan een reis door
16 Syrië en Cilicië tot versterking der gemeenten. Ook te Derbe
en te Lystra kwam hij. En zie, daar was een discipel met name
Timótheüs, een zoon van een geloovige Joodsche vrouw maar van een
2 Griekschen vader, die goed bekend stond bij de broeders te Lystra en te
3 Iconium. Paulus wenschte nu, dat die met hem uittrekken zou en
nam hem en besneed hem om de Joden, die er in die plaatsen waren,
want die wisten zonder uitzondering, dat zijn vader een Griek was.

Op weg naar een eigen zendingsterrein, vs. 4—8. Op hun reis door de
steden droegen zij hun op om zich te houden aan de beschikkingen,
6 welke door de apostelen en oudsten te Jeruzalem waren getroffen. En
de gemeenten werden bevestigd in hun geloof en namen dagelijks
toe in aantal. Zij doorreisden het Phrygisch en Galatische land,
7 daar de heilige Geest hun de verkondiging der boodschap in Asia had
belet en, op de hoogte van Mysië gekomen, deden zij meer dan eens
een poging om naar Bithynië te trekken, maar de geest van Jezus liet
8 het hun niet toe, doch toen zij Mysië voorbij waren, bereikten zij bij
Troas de kust.

Naar Europa, vs. 9—12. En 's nachts had Paulus een vizioen:
10 een Macedonisch man, die hem stond aan te roepen en zeide: Steek
over naar Macedonië en kom ons helpen!

Toen hij echter dat vizioen had gezien, zochten wij dadelijk scheeps-
gelegenheid naar Macedonië in de verzekerdheid, dat God ons de
11 roeping om hun het evangelie te brengen had doen hooren. Van Troas
afgevaren, koersten wij recht op Samothráce en den volgenden dag
12 naar Neápolis en vandaar gingen wij naar Philippi, wat de hoofdplaats
van het district, een Macedonische stad en een Romeinsche kolonie is.
En in die stad hebben wij een aantal dagen doorgebracht.

Lydia, vs. 13—15. En op den Sabbatdag gingen wij buiten de poorten
langs een rivier, waar wij vermoedden, dat een bidplaats zou wezen
14 en wij gingen daar zitten en spraken de vrouwen, die saamgekomen
waren, toe. En een vrouw met name Lydia, een koopvrouw in pur-
peren stoffen uit de stad Thyatíra, een vereerster van God, gaf ons
gehoor, want de Heer had haar hart geopend om te letten op hetgeen
15 Paulus voordroeg. Toen zij en haar huis gedoopt was, hield zij bij ons
aan met de woorden: Als gij de overtuiging hebt, dat ik den Heer getrouw
ben, komt dan in mijn huis en blijft daar. En zij drong ons tot toegeven.

De waarzeggende slavin, vs. 16—18. Terwijl wij op weg waren naar

de bidplaats gebeurde het, dat een slavin, die een waarzeggenden
geest had, ons tegenkwam, die haar meesters een flink daggeld aan-
17 bracht door haar waarzeggerij. Die slavin bleef nu achter Paulus en
ons aanloopen en roepen: Deze menschen zijn knechten van den Aller-
18 hoogsten God en zij verkondigen ons een weg tot redding. En dat bleef
zij vele dagen doen. Toen dat Paulus echter begon te verdrieten, wendde
hij zich tot den geest en sprak: Ik gebied u in den naam van Jezus
Christus haar te verlaten. En hij verliet haar op datzelfde oogenblik.

Paulus en Silas te Philippi in de gevangenis, vs. 19—34. Toen haar
meesters nu zagen, dat hun hoop op inkomsten vervlogen was, pakten
20 zij Paulus en Silas aan en sleurden hen naar de markt voor het stads-
bestuur. En toen zij hen voor de praetors hadden gebracht, zeiden zij:
Deze menschen brengen onze stad in rep en roer, want het zijn Joden
21 en zij prediken gebruiken, die het ons als Romeinen niet vrijstaat
22 over te nemen of in practijk te brengen. En het publiek keerde zich
ook tegen hen en de praetors lieten hun de mantels afrukken en be-
23 valen hun een dracht slagen te geven. En toen zij hun vele slagen
hadden laten toebrengen, wierpen zij hen in de gevangenis met
24 opdracht aan den gevangenbewaarder om hen secuur in bewaring te
houden; en die zette hen, omdat hij zulk een opdracht had gekregen, achter
25 in de gevangenis en sloot hun voeten stevig in het blok. Omstreeks
middernacht zongen Paulus en Silas biddende Gods lof en de gevange-
26 nen luisterden naar hen. En eensklaps kwam er een groote aardbeving,
zoodat de fundamenten van de gevangenis ervan schudden. En alle
27 deuren vlogen opeens open en van allen raakten de ketens los. En de
gevangenbewaarder werd wakker, zag de deuren van de gevangenis
openstaan en trok zijn zwaard en was op 't punt zich van kant te maken,
28 omdat hij meende, dat de gevangenen ontsnapt waren. Maar Paulus
29 riep luidkeels: Ga uzelf geen kwaad doen, we zijn allen nog hier. Hij liet
zich nu een licht geven en ging binnen en, van ontzag vervuld, viel
30 hij Paulus en Silas te voet. En toen hij hen voorgegaan was naar
31 buiten, zeide hij: Heeren, wat moet ik doen om het heil te erlangen?
32 En zij zeiden: Stel uw vertrouwen op Jezus den Heer, en gij en uw
huis zult het heil erlangen. En zij brachten hem de boodschap
33 Gods in tegenwoordigheid van heel zijn huis. En hij nam hen op,
toen, zoo diep in den nacht, en wiesch de sporen van hun striemen
34 en hijzelf en al de zijnen lieten zich terstond doopen en hij geleidde
hen naar boven in zijn woning en liet hun een tafel voorzetten en was
met al zijn huisgenooten verblijd, omdat hij het geloof in God ver-
kregen had.

Paulus en Silas voor de overheden van Philippi, vs. 35—40. Toen het
dag geworden was, zonden de praetors hun lictoren met de boodschap:
36 Laat die menschen vrij. En de gevangenbewaarder bracht aan Paulus

die mededeeling over: de praetors hebben bericht gezonden om u vrij
37 te laten. Gaat nu dus heen en reist in vrede. Maar Paulus zeide hun:
Zij hebben ons na een geeseling in 't publiek, zonder veroordeeling,
terwijl wij Romeinen zijn, in de gevangenis geworpen en nu willen zij
ons ongemerkt uit de stad zetten? Niets daarvan dus: laten de heeren
38 zelf komen om ons uit de gevangenis te brengen. De lictoren
brachten aan de praetors dat gesprek over. En toen die hoorden, dat
39 zij Romeinen waren, werden zij bang en kwamen hen aanspreken, en
geleidden hen naar buiten en deden hun het verzoek om de stad te
40 verlaten. En zij gingen uit de gevangenis naar Lydia's huis en, toen
zij de broeders hadden gezien en toegesproken, vertrokken zij.

17 *Paulus en Silas te Saloniki, vs.* 1—4. Zij kwamen nu, over Amphí-
polis en Apollónia reizende, te Saloníki, waar een synagoge van de
2 Joden was. Paulus ging naar zijn gewoonte daarheen en drie Sabbatten
3 lang besprak hij met hen de gegevens uit de Schriften met toelichting
en bewijsvoering, dat de Christus moest lijden en uit de dooden op-
4 staan en dat hij, dien ik u predik, Jezus, de Christus is. En sommigen
uit hun midden werden overtuigd en sloten zich bij Paulus en Silas
aan, en van de Grieken, die God vereerden, een groot getal en van de
voornaamste vrouwen niet weinige.

Jason, vs. 5—9. Maar de Joden, die jaloersch begonnen te worden,
namen een paar listige individuën onder de straatslijpers in den arm
en hielden met volksoploopen de stad in onrust en, voor Jasons huis
te hoop geloopen, eischten zij, dat hij ze voor het volk naar buiten
6 zou brengen. Toen ze hen dan niet vonden, sleurden zij Jason en een
paar broeders voor de stadsoversten onder het geschreeuw: Die men-
7 schen, die de wereld in oproer gebracht hebben, zijn nu ook al hier
en Jason heeft ze in huis. En al die menschen ageeren tegen de decreten
8 van den Keizer, want ze zeggen dat een ander keizer is, nl. Jezus. En
zij maakten het volk en de stadsoversten ongerust, toen die dat
9 hoorden. En toen Jason en de anderen hun voldoenden waarborg
gegeven hadden, lieten zij hen vrij.

Paulus en Silas naar Beroea, vs. 10—13. En 's nachts zonden de
broeders Paulus en Silas terstond de stad uit naar Beroea, en, daar
aangekomen, begaven zij zich naar de synagoge van de Joden.
11 En dezen waren menschen van beteren stand dan die te Saloniki
en zij ontvingen de boodschap met alle welwillendheid, terwijl zij dag
12 aan dag de schriften vergeleken of het werkelijk zoo daarmee stond.
Velen hunner kwamen dan ook tot het geloof en een aanmerkelijk
13 getal van aanzienlijke Grieksche vrouwen en mannen. Zoodra echter
de Joden van Saloniki te weten kwamen, dat ook te Beroea door
Paulus de boodschap Gods werd verkondigd, kwamen zij ook daar
het volk in opschudding en onrust brengen.

Paulus naar Athene, vs. 14—16. Toen zorgden de broeders echter terstond dat Paulus naar de zeekust vertrok. Silas en Timotheüs echter
15 bleven daar achter. Zij, die Paulus ter plaatse brengen zouden, begeleidden hem tot Athene toe en vertrokken met de opdracht aan Silas en Timótheüs om ten spoedigste bij hem te komen.

Paulus en het Atheensche publiek, vs. 17—21. Terwijl Paulus te Athene op hen wachtte, werd zijn geest in hem geprikkeld bij het zien
17 van de godenbeelden, waar de stad mede bezaaid was.

Hij sprak dan in de synagoge voor de Joden en de vereerders van God en iederen dag op de markt voor wie daar waren. En
18 een paar philosophen van de school van Epicúrus en van de Stoa hadden een gedachtenwisseling met hem, en enkelen gingen zeggen: Wat zou die dilettant toch willen beweren? Anderen meenden: Hij schijnt wel een prediker voor uitheemsche godheden te zijn — omdat
19 hij het evangelie van Jezus en van de opstanding bracht. Zij legden dan de hand op hem en namen hem mede naar den Areópagus met de vraag: Mogen wij er ook kennis van nemen wat die nieuwe leer is, welke door u wordt voorgedragen? Want in wat gij ons ter oore brengt klinkt het een en ander ons vreemd. Wij verlangen daarom te
21 weten te komen wat dat wezen wil.

Nu stellen al de inwoners van Athene en de vreemdelingen, die daar verblijf houden, nergens meer belang in dan in iets te zeggen of te hooren, dat nog nieuw is.

Paulus in den Areópagus, vs. 22—34. Paulus bleef dan in 't midden van den Areópagus staan en sprak: Atheners, allerwege aanschouw ik,
23 dat gij menschen zijt, die veel ontzag hebt voor de onzichtbare wereld. Want terwijl ik rondging en in oogenschouw nam wat gij religieus vereert, vond ik ook een altaar, waarop geschreven stond: Aan een
24 onbekende godheid. Dat onbekende nu, waarvoor gij eerbied toont, dat kom ik u verkondigen. De God, die het wereldgeheel heeft geschapen en alles wat daarbinnen is, houdt als Meester van hemel en
25 aarde geen verblijf in tempels door menschenhand gemaakt, en heeft nergens behoefte aan, dat menschenhanden hem daartoe van dienst zouden wezen. Immers Hijzelf heeft aan allen leven en ademhalen
26 en alles gegeven en Hij heeft ook uit eenen enkelen alle volkeren der menschheid geschapen om woning te hebben op 't gansche
27 wereldrond, terwijl hij bepaalde tijdperken en de grenzen van hun woonplaats vaststelde — om God te zoeken of het hun mocht gelukken Hem tastenderwijze te vinden, hoewel Hij vlak bij ieder onzer is.
28 In Hem immers leven wij en bewegen wij ons en hebben wij ons bestaan, zooals ook een uitspraak van sommige dichters van u luidt:

Zijns geslachts zijn ook wij toch.

29 Omdat wij dus Gods geslacht zijn, is 't onze plicht de meening

te verwerpen, dat het goddelijke gelijkenis hebben zou met goud of zilver of steen, met eenig gewrocht van kunst of menschelijke opvatting.
30 God heeft dan die tijden van onkunde over het hoofd gezien en thans
31 de menschen laten aanzeggen, dat allen overal zich moeten bekeeren, naardien Hij eenen dag heeft gesteld, waarop het zijn voornemen is in gerechtigheid oordeel te vellen over de wereld door eenen man, op wien zijn beschikking viel, terwijl Hij aan allen het bewijs (hiervan) gegeven
32 heeft door hem uit de dooden op te doen staan. Toen zij nu van een opstanding van dooden hoorden, gingen sommigen spotten en anderen
33 zeiden: Daarover zullen wij u nog wel eens hooren. Zoo vertrok Paulus
34 dan uit hun midden. Enkele mannen echter sloten zich bij hem aan en kwamen tot het geloof, en daaronder was ook Dionýsius, een lid van den Areópagus, en een vrouw met name Dámaris en anderen met hen.

18 *Áquila en Priscílla, vs.* 1—3. Daarna vertrok hij uit Athene en
2 kwam te Corinthe. En hij vond iemand met name Áquila, een Jood uit Pontus afkomstig, die kort te voren uit Italië was gekomen, en Priscílla zijn vrouw, doordat Claudius verordend had, dat alle Joden
3 Rome moesten verlaten. Met hen kwam hij in nadere betrekking, en, omdat zij van hetzelfde handwerk waren, bleef hij bij hen wonen en werkten zij samen, want zij waren tentemakers van hun ambacht.

Paulus' zendingswerk te Corinthe, vs. 4—11. En iederen Sabbat hield
5 hij toespraken in de synagoge en trachtte Joden en Grieken te overtuigen. Zoodra Silas en Timótheüs uit Macedonië aangekomen waren, liet Paulus zich door de boodschap geheel in beslag nemen, terwijl hij
6 het getuigenis, dat de Christus Jezus was, aan de Joden bracht. Daar zij echter een vijandige en godslasterlijke houding aannamen, schudde hij zijn kleederen uit en sprak tot hen: uw bloed zij op uw hoofd, ik
7 draag er geen smet van, van nu af zal ik tot de heidenen gaan. En hij ging daarvandaan en kwam in het huis van iemand, die Títius Justus heette, een vereerder van God, wiens huis grensde aan de synagoge.
8 Crispus, de overste der synagoge, was echter met zijn geheele huis tot het geloof aan den Heer gekomen en vele Corinthiërs kwamen onder
9 (Paulus') gehoor tot het geloof en lieten zich doopen. En de Heer sprak op een nacht door een vizioen tot Paulus: Wees niet langer bevreesd,
10 maar blijf spreken en ga u niet stil houden, want Ik heb veel volk in
11 deze stad. En gedurende een jaar en zes maanden woonde hij (daar), in hun midden onderwijs gevende over de boodschap Gods.

Paulus voor Gállio, vs. 12—17. Toen Gállio nu het proconsulaat van Achaje bekleedde, zetten de Joden zich als één man tegen Paulus in beweging en brachten hem voor diens rechterstoel met de aan-
13 klacht: Deze man tracht de menschen tot onwettige godsvereering
14 te overreden. Toen Paulus zijn mond wilde openen, sprak Gállio tot

de Joden: Was er sprake van een of andere handeling ten nadeele van iemand of van een listigen oplichtersstreek, o Joden, in dat geval zou
15 ik redelijkerwijze geduld met jullie hebben gehad, maar nu het quaesties zijn over spreekwijze en naamwoorden en over die wet van jullie,
16 daar moet jullie zelf in voorzien, over zulke dingen wensch ik geen
17 rechter te zijn. En hij liet hen van zijn rechterstoel verwijderen. En allen wierpen zich toen op Sósthenes, den overste der synagoge, en ranselden hem voor den rechterstoel af, en van dat alles nam Gállio geen notitie.

Paulus naar Antiochië en terug, *vs.* 18—23. Toen Paulus nog verscheiden dagen daarna te Corinthe gebleven was, nam hij afscheid van de broeders en ging naar Syrië scheep en Priscílla en Áquila met
19 hem, daar hij zich te Cenchréae het hoofd had laten scheren, want hij had een gelofte (te betalen). En zij kwamen te Ephese aan en daar
20 liet hij hen achter om zelf in de synagoge te gaan disputeeren met de Joden. Maar toen zij het verzoek tot hem richtten om
21 langeren tijd te blijven, stemde hij er niet in toe, maar nam afscheid met de woorden: Ik zal weder tot u terugkeeren, wanneer God
22 het wil. En hij voer af uit Ephese. En te Caesarea aan wal gegaan,
23 ging hij op en begroette de gemeente, landde te Antiochië, en na daar eenigen tijd te hebben doorgebracht, vertrok hij en maakte een tocht achtereenvolgens dóor het Galatische land en Phrygië, al de broeders versterkende.

Apollos bij Priscílla en Áquila, vs. 24—28. En eene Apollos, een Jood van Alexandrijnsche afkomst, kwam te Ephese aan, een geleerd
25 man, die krachtig gebruik wist te maken van de Schriften. Hij was onderricht geworden over den weg des Heeren en gloeiend door den Geest sprak hij en leerde hij nauwkeurig wat over Jezus (geschreven staat),
26 hoewel hij alleen wist van den doop van Johannes. Deze man begon vrijmoedig zijn woord te spreken in de synagoge, maar toen Priscílla en Áquila hem gehoord hadden, zochten zij aanraking met hem en legden
27 hem den weg Gods nauwkeuriger uit. En daar het zijn verlangen was om naar Achája over te steken, hebben de broeders hem daartoe aangemoedigd door aan de discipelen te schrijven om hem te ontvangen.
28 En toen hij daar was aangekomen, is hij door zijn genade de geloovigen van veel nut geweest, want onvermoeid hield hij vol in zijn polemiek met de Joden door hun in 't publiek met de Schriften aan te toonen, dat de Christus Jezus was.

19 *Discipelen van Johannes*, *vs.* 1—7. 't Gebeurde nu, terwijl Apollos te Corinthe was, dat Paulus, na zijn reis door de bovenlanden, te Ephe-
2 se kwam en daar eenige discipelen aantrof en tot hen zeide: Hebt gij heiligen Geest ontvangen, toen gij tot het geloof kwaamt? En ze antwoordden hem: Maar we hebben zelfs niet gehoord, dat er

heilige Geest bestaat. En hij zeide: Waarmee zijt gij dan gedoopt? En
ze zeiden: Met den doop van Johannes. En Paulus zeide: Johannes heeft
met een bekeeringsdoop gedoopt, terwijl hij tot het volk zeide, dat zij hun
vertrouwen moesten stellen op den na hem komende, dat is op Jezus.
Toen zij dat gehoord hadden, lieten zij zich doopen in den naam van
Jezus, den Heer, en, toen Paulus hun de handen oplegde, kwam de
Heilige Geest over hen en spraken zij met tongen en profeteerden.
En dat waren allen tesamen ongeveer twaalf man.

Paulus' werk te Ephese, vs. 8—12. In de synagoge gekomen deed Paulus met vrijmoedigheid zijn woord en disputeerde drie maanden lang om hen in zake het koninkrijk Gods te overtuigen.

Zoodra echter sommigen zich daar schrap tegen zetten en, voor geen overtuiging toegankelijk, kwaad bleven zeggen van „den weg" ten overstaan van de gansche menigte, trok Paulus zich van hen terug en verzamelde zijn discipelen afzonderlijk, terwijl hij iederen dag disputeerde in de collegezaal van Tyránnus. Dit duurde zoo twee jaar, zoodat alle bewoners van Asia, Joden en Grieken, de boodschap des Heeren vernamen. En God deed ongemeene krachten door middel van Paulus, zoodat men zakdoeken of voorschooten, die hij op 't lijf gedragen had, medebracht naar zieken en hun kwalen hen verlieten en de booze geesten uitvoeren.

De zonen van Sceva, vs. 13—16. En ook een paar van de rondtrekkende Joodsche geestenbanners ondernamen het om over hen, die booze geesten hadden, den naam van Jezus den Heer te noemen, terwijl zij zeiden: Ik bezweer u bij dien Jezus, dien Paulus predikt. Het waren een zevental zonen van een zekeren Sceva, een Joodsch hoogepriester, die dit deden. Maar de booze geest antwoordde en sprak tot hen: Jezus ken ik en van Paulus weet ik, maar wie zijt gij! En de man, in wien de booze geest was, sprong op hen af en kreeg de overhand over hen samen en was hun te sterk, zoodat zij zonder hun kleederen en met open wonden zijn huis ontvluchtten.

Gevolgen van Paulus' werk te Ephese, vs. 17—20. En dit werd bekend bij allen, Joden en Grieken, die te Ephese woonden, en zij werden allen door vrees bevangen en de naam van Jezus, den Heer, kwam in groot aanzien: velen toch van hen, die het geloof hadden aangenomen, kwamen openlijk belijdenis doen van wat hun werk geweest was. En verscheidenen, die met tooverpractijken zich hadden opgehouden, brachten hun boeken bijeen en verbrandden die in aller tegenwoordigheid. En men telde de prijzen daarvan op en bevond, dat het vijftigduizend drachmen zilver was geweest. Zoo machtig nam de boodschap des Heeren toe in breedte en kracht.

Demetrius de zilversmid, vs. 21—40. Toen dit alles was geschied, stelde Paulus zich voor den geest om een reis te maken door Macedo-

nië en Acháje en zoo naar Jeruzalem te gaan en zeide hij: als ik daar
22 geweest zal zijn, moet ik ook Rome gaan zien. En na twee van zijn
helpers, Timótheüs en Erástus naar Macedonië gezonden te hebben,
hield hij zelf zich een jaar in Asia op.
23 En in dien tijd ontstond er een groote opschudding over „den weg".
24 Er was nl. iemand, met name Demétrius, een zilversmid, die zilveren
25 Ártemis-tempeltjes fabriceerde en zoo aan veel vaklui ruime ver-
diensten bezorgde. Die riep hij bijeen en ook de werklui, die met dat
bedrijf te maken hadden, en sprak hen toe: Mannen, gij weet, dat
26 onze welvaart berust op dit bedrijf en gij hebt voor oogen en hoort
ervan spreken, dat die Paulus heel wat menschen niet alleen uit
Ephese maar uit bijna geheel Asia met zijn overreding afvallig heeft
27 gemaakt door te zeggen, dat het geen goden zijn, die met handen
worden gemaakt. En nu is het gevaar niet alleen, dat dit voor ons
aandeel op miscrediet uitloopt, maar ook, dat het heiligdom van de
groote godin Ártemis voor niets geteld en dat er afbreuk zal gedaan
worden aan hare grootheid, welke geheel Asia en de beschaafde
28 wereld vereert. Toen ze dat gehoord hadden en in heftige opwinding
waren geraakt, riepen zij: Groot is de Ártemis der Ephesiërs!, zoo-
29 dat de geheele stad in opschudding kwam. En zij stormden als één
man naar den schouwburg, waarbij zij Gajus en Aristárchus, een paar
30 Macedoniërs, die met Paulus medegekomen waren, meesleepten. Toen
31 Paulus nu erheen wilde om voor het volk op te treden, lieten de dis-
cipelen het hem niet toe en ook een paar van de Asiárchen, die hem
welgezind waren, zonden hem een boodschap om hem te verzoeken
32 zich niet in den schouwburg te begeven. Nu was de een dit en de ander
dat aan 't schreeuwen, want het was een verwarde vergadering en de
33 meesten wisten niet, waarom zij bij elkaar gekomen waren. Uit het pu-
bliek stelden ze nu Alexander ter verantwoording, dien de Joden naar
voren hadden gedrongen en Alexander wenkte met zijn hand en wilde zich
34 voor het volk verdedigen. Maar toen zij bemerkten, dat hij een Jood was,
begonnen ze allen eenparig te schreeuwen, wel twee uur lang: Groot
35 is de Ártemis der Ephesiërs! Toen bracht de stadssecretaris het pu-
bliek tot rust en sprak: Mannen van Ephese, wie ter wereld is er
toch, die niet van de stad Ephese weet, dat zij de tempelhoedster is
36 van de groote Ártemis en van het uit den hemel gevallen beeld? Daar
deze feiten onwedersprekelijk zijn, behoort gij u rustig te gedragen
37 en niets te doen wat overijld zou wezen. Want gij hebt die mannen
hier gebracht, hoewel zij geen tempelroovers zijn en geen heilig-
38 schennis bedrijven tegenover onze godin. Indien dus Demétrius en
zijn vakgenooten iets hebben in te brengen tegen iemand, er worden
gerichtsdagen gehouden en er zijn proconsuls, laten zij daar hun be-
39 zwaren tegenover elkander laten hooren. Maar als gij nog iets van verdere

strekking gedaan wilt krijgen, dat zal in de wetmatige volksverga-
40 dering worden afgewikkeld. Immers nu bestaat er voor ons het gevaar
van een klacht over oproer, dat van vandaag, terwijl er toch geenerlei
aanleiding toe bestaat, waarvan wij geen verantwoording zullen kun-
nen geven, over deze samenscholing. En met die woorden ontbond
hij de vergadering.

20 *Rondreis door Macedonië en Achaje, vs.* 1—5. Toen er nu een einde
aan het tumult was gekomen, ontbood Paulus de discipelen, sprak
een opwekkend woord en ging, na afscheid genomen te hebben, op reis
2 naar Macedonië. Toen hij zijn reis door die streken had volbracht en
3 vaak een opwekkend woord tot hen had gesproken, kwam hij in
Griekenland, maar toen er, nadat hij daar drie maanden had doorge-
bracht, een complot tegen hem door de Joden was gesmeed in ver-
band met zijn plan om scheep te gaan naar Syrië, werd hij van zins
4 om door Macedonië terug te keeren. In zijn gezelschap reisden Sópa-
trus, een zoon van Pyrrhus, uit Beroea, van de Thessalonicensen
5 Aristárchus en Secúndus, en Gajus uit Derbe en Timótheüs, uit Asia
Tychicus en Tróphimus. Dezen reisden vooruit en bleven op ons
wachten te Troas.

Paulus weder te Troas, vs. 6—12. Wij verlieten de haven van Phi-
lippi, toen de Paaschdagen voorbij waren, en kwamen binnen vijf
7 dagen bij hen te Troas, waar wij zeven dagen doorbrachten. Toen wij
op Zondag vergaderd waren voor de breking van 't brood, hield
Paulus een toespraak tot hen en, daar hij den volgenden dag vertrek-
8 ken zou, bleef hij doorspreken tot bij middernacht. Er waren nu heel
9 wat lichten in de bovenzaal, waar wij vergaderden en een jongeman,
met name Eútychus, die op de vensterbank zat, werd door een zwaren
slaap bevangen, toen Paulus zoo lang bleef spreken, en viel van de
tweede verdieping naar beneden en werd voor dood opgenomen.Maar
10 Paulus ging naar beneden, ging op hem liggen, sloeg zijn armen om
hem heen en zeide toen: Maakt geen misbaar meer, want zijn ziel is
11 in hem. En hij ging naar boven, brak het brood en at en, nadat hij
12 geruimen tijd met hen gesproken had tot aan 't ochtendkrieken, is hij
aldus vertrokken. En zij namen den jongen levend mee en waren
bovenmate bemoedigd.

Van Troas naar Milete, vs. 13—16. Wij waren nu te voren aan
boord gegaan en afgevaren naar Assus, waar wij Paulus op zouden
14 nemen, want zóo had hij het beschikt, daar hijzelf van plan was om over
land te gaan. Zoodra hij te Assus bij ons kwam, namen wij hem aan
15 boord en kwamen tot Mityléne. En vandaar voeren wij den volgenden
dag uit en geraakten tot dwars voor Chios; den anderen dag staken
wij over naar Samos en den daarop volgenden kwamen wij te Milete.
Paulus was namelijk tot het besluit gekomen om Ephese voorbij te

varen, opdat het hem niet zou overkomen in Asia zijn tijd te verliezen, want hij had haast om, als 't hem mogelijk mocht zijn, op den Pinksterdag te Jeruzalem te wezen.

Paulus' afscheid van leiders der Ephesische gemeente, vs. 17—38. Van
18 Milete zond hij nu iemand naar Ephese om de oudsten der gemeente te ontbieden. Zoodra zij waren aangekomen, sprak hij tot hen: Gij weet hoe ik, van den eersten dag af dat ik een voet in Asia heb gezet
19 al dien tijd in mijn omgang met u ben geweest, hoe ik voor den Heer werkte met allen ootmoed, met tranen en met de beproevingen, die
20 mijn deel werden door de listige lagen der Joden, en hoe ik niets gespaard heb van wat zijn nut kon hebben, dat ik u mijn boodschap
21 niet brengen en u leeren zou in 't openbaar en in uw huizen, terwijl ik Joden en Grieken getuigenis gaf van de bekeering tot God en het
22 vertrouwen op Jezus, onzen Heer. En zie, thans ben ik gebonden door den Geest op reis naar Jeruzalem, terwijl ik niet weet wat mij
23 daar zal overkomen, behalve dat de Heilige Geest mij in iedere stad getuigenis geeft, dat gevangenschap en moeilijkheden mij wachten.
24 Maar op mijn leven stel ik, wat mijzelf betreft, hoegenaamd geen prijs, als ik mijn loopbaan maar afleggen mag en den dienst volbrengen, welke mij door Jezus, den Heer, is toevertrouwd om getuigenis te geven
25 van het evangelie van Gods genade. En zie, thans weet ik, dat gij allen, bij wie ik heb rondgereisd om het koninkrijk te prediken, mijn aan-
26 gezicht niet meer zult zien. Daarom spreek ik het op den dag van
27 heden voor u uit, dat ik geen smet draag van iemands bloed, want ik heb niets gespaard om u het gansche voornemen Gods aan te zeggen.
28 Houdt dus een wakend oog op uzelven en op de geheele kudde, waarin de heilige Geest u als bisschoppen heeft gesteld om de kerk Gods te
29 weiden, welke Hij zich heeft verworven door het bloed van zijnen Eigenen. Ik weet, dat er na mijn vertrek gevaarlijke wolven bij u zullen
30 binnenkomen, zonder deernis voor de kudde, en uit uw eigen midden zullen zich mannen verheffen, die spreken wat niet recht is, om de
31 discipelen afkeerig te maken en achter hen te brengen. Blijft daarom wakker en vergeet nooit, dat ik drie jaren lang nacht en dag niet opge-
32 houden heb met tranen een ieder persoonlijk te vermanen. En thans draag ik u op aan den Heer en zijn genadeboodschap, die de kracht heeft om u op te bouwen en u uw erfdeel te geven bij allen, die ge-
33 heiligd zijn geworden. Zilver of goud of kleeding heb ik van niemand
34 begeerd. Gij weet het zelf, dat deze handen dienst gedaan hebben
35 voor hetgeen ik en wie met mij waren noodig hadden. In alles ben ik u een voorbeeld geweest, dat men zoo zijn werk moet doen om de zwakken van dienst te wezen, gedachtig aan de woorden van Jezus, den
36 Heer, wat Hij zelf heeft gezegd: Het is zaliger te geven dan te krijgen.
37 En na die woorden knielde hij met hen allen neer en bad. Zij begonnen

nu allen luid te weenen en Paulus omhelzende, kusten zij hem herhaaldelijk, 't allermeest nog bedroefd over het woord, dat hij had gesproken, dat zij zijn aangezicht niet meer zouden zien. En zij deden hem uitgeleide naar het schip.

21 *Paulus naar Tyrus, vs.* 1—6. En toen het zoover was, dat wij ons van hen hadden losgescheurd en afgevaren waren, kwamen wij zonder
2 afwijking van onzen koers tot Cos en den volgenden dag tot Rhodus en vandaar te Patára. Daar troffen wij een schip, dat zou oversteken
3 naar Phoenicië en wij gingen daarop over en voeren af. Toen wij Cyprus in 't zicht hadden gekregen en links hadden laten liggen, voeren
4 wij naar Syrië en landden te Tyrus, want daarheen was het schip bestemd om zijn lading te lossen. Toen wij de discipelen hadden gezocht en gevonden, bleven wij daar zeven dagen, en zij zeiden tot
5 Paulus door den Geest om niet scheep te gaan naar Jeruzalem. Toen het er nu aan toe was, dat wij die dagen ten einde hadden gebracht, verlieten wij de stad en gingen op reis, terwijl zij allen met vrouwen en kinderen ons uitgeleide deden tot buiten de stad en, na op het
6 strand geknield en gebeden te hebben, namen wij van elkander afscheid en gingen aan boord van het schip, terwijl zij naar hun bezigheden terugkeerden.

Paulus te Caesarea, vs. 7—14. Van Tyrus kwamen wij aan 't eind van onze zeereis en landden te Ptolemáïs, en, na de broeders te hebben begroet, bleven wij een dag bij hen. Den volgenden dag vertrokken wij en kwamen te Caesaréa en gingen bij Philippus in huis, den evan-
9 gelist, die een van het zevental was, en bleven bij hem. En hij had vier
10 ongehuwde dochters, die als profetessen optraden. Verscheiden dagen hielden wij ons daar op en in dien tijd kwam er uit Judaea een profeet,
11 met name Ágabus. Toen die bij ons was gekomen, nam hij den gordel van Paulus en, na zich handen en voeten gebonden te hebben, sprak hij: Dit zegt de Heilige Geest, den man, van wien deze gordel is, zullen de Joden te Jeruzalem aldus binden en uitleveren in de handen
12 der heidenen. Toen wij dat hoorden, spraken wij en de daar woonachtige (broeders) hem met aandrang aan om niet naar Jeruzalem op te
13 gaan. Paulus antwoordde toen: Wat voor werk is dat om met uw tranen mijn hart week te maken? Ik ben immers bereid om te Jeruzalem niet alleen gevangenschap maar ook den dood te ondergaan voor den
14 naam van Jezus, den Heer. Daar hij nu niet te overreden was, hielden wij ons stil en zeiden: des Heeren wil geschiedde.

Paulus te Jeruzalem, vs. 15—25. Daarna, toen wij ons voor de reis
16 hadden voorzien, gingen wij op naar Jeruzalem. En ook eenige discipelen uit Caesaréa gingen met ons mede om ons te brengen bij wien wij logeeren zouden, eenen Mnason uit Cyprus, een oud discipel.
17 Toen wij nu te Jeruzalem aangekomen waren, verwelkomden de

18 broeders ons hartelijk. Den volgenden dag ging Paulus met ons op
19 bezoek bij Jacobus, en al de oudsten waren daar bijeengekomen. En
na de begroeting deed hij hun stuk voor stuk verslag van wat God
20 onder de heidenen had gedaan door zijnen dienst. Toen zij dat vernomen hadden, loofden zij God en zeiden tot hem: Broeder, gij ziet hoeveel duizenden er onder de Joden zijn, die het geloof hebben aange-
21 nomen en allen zijn zij vurig op de wet gesteld. Nu heeft men hun van u ingeprent, dat gij al de Joden in de heidenwereld afval van Mozes leert, door te zeggen dat zij hun kinderen niet behoeven te besnijden
22 noch zich te gedragen naar de Joodsche zeden. Wat is dus het geval? In
23 allen gevalle zullen zij hooren, dat gij gekomen zijt. Doe dus dit wat wij u zeggen: wij hebben hier vier mannen, die onder een gelofte zijn.
24 Neem die mede en neem met hen aan de reiniging deel, en betaal voor hen de kosten, dat zij zich het hoofd laten scheren, dan zullen allen bemerken, dat er niets van aan is wat men hun omtrent u heeft inge-
25 prent, maar dat ook gij in uwen wandel de wet in acht neemt. En over de heidenen, die het geloof hebben aangenomen, hebben wij een schrijven uitgevaardigd met onze beslissing, dat zij zich in acht moeten nemen voor offerspijs, bloed en wat door verstikking gedood
26 werd en voor ontucht. Toen nam Paulus die mannen tot zich en ging, toen hij den volgenden dag met hen geheiligd was, den tempel binnen om aangifte te doen van de vervulling der heiligingsperiode (d. w. z.) totdat voor ieder hunner het offer gebracht was.

Paulus te Jeruzalem gevangen genomen, vs. 27—40. Toen dan de zeven dagen bijna afgeloopen waren, zagen de Joden uit Asia hem in den tempel en brachten al het volk in opschudding en sloegen de
28 handen aan hem onder het geroep: Sta bij mannen van Israël! Dit is die man, die tegen ons volk en de wet en deze plaats overal iedereen met zijn leer opzet en hij heeft bovendien ook nog Grieken in den
29 tempel gebracht en deze heilige plaats ontwijd! Want te voren hadden zij in de stad Tróphimus den Ephesiër in zijn gezelschap gezien, en
30 zij meenden, dat Paulus hem in den tempel had gebracht. En de heele stad kwam in rep en roer en er ontstond een oploop van volk en zij
31 grepen Paulus en sleepten hem den tempel uit en dadelijk werden de poorten gesloten. Terwijl zij hem wilden dooden, werd er aan den overste van de cohorte gerapporteerd, dat heel Jeruzalem in opschud-
32 ding was. Terstond nam deze soldaten en hoofdlieden mee en ging in den looppas op hen af. Op het zien van den overste en de
33 soldaten hielden zij op met Paulus te slaan. Toen kwam de overste ter plaatse, arresteerde hem, beval dat hij met twee ketens geboeid
34 zou worden en deed onderzoek wie hij was en wat hij had bedreven. Maar uit de menigte riep de een hem dit en de ander dat toe. Daar hij

dus niet in staat was om kennis te krijgen van het feitelijke wegens het
35 tumult, beval hij hem in de kazerne te brengen. Toen hij echter op de
trappen was, liep 't zoo, dat hij door het opdringen van het volk door
36 de soldaten gedragen werd, want de menschenmassa drong op en
37 schreeuwde: Hangen moet hij! Op 't oogenblik dat men hem de kazerne
binnenbrengen zou, zeide Paulus tegen den overste: Mag ik u mis-
38 schien iets zeggen? En hij zeide: Ken jij Grieksch? Ben jij dan soms
die Egyptenaar, die nu kort geleden oproer gemaakt heeft en die aan
't hoofd van vier duizend man kwaadwilligen de woestijn in trok?
39 Maar Paulus zeide: Ik ben een Jood uit Tarsus in Cilicië, burger van
een aanzienlijke stad, en ik wilde u verlof vragen om het volk toe te
40 spreken. Toen hij dit toestond, wenkte Paulus, boven aan de trappen
staande, met zijn hand tot het volk en, toen het zeer stil geworden
was, sprak hij hen in het Arameesch aldus aan:

22 *Paulus' verdediging voor de Jeruzalemmers, vs.* 1—21. Mannen
broeders en vaders, luistert naar hetgeen ik nu tot mijn verdediging
2 tot u heb te zeggen — en toen zij hoorden, dat hij hen in 't Arameesch
3 toesprak, hielden zij zich nog stiller. En hij zeide: — Ik ben een Jood,
geboortig uit Tarsus in Cilicië, maar grootgebracht hier in de stad en
ik heb aan de voeten van Gamáliël mijn onderwijs gekregen naar de
strikte uitlegging van onze voorvaderlijke wet als een vurig ijveraar
4 voor God gelijk gij dit allen op heden zijt. En ik heb dien „weg" tot
zelfs met doodstraf toe vervolgd en mannen en vrouwen in boeien ge-
5 slagen en in de gevangenis gebracht, waarvan zelfs de hoogepriester
mijn getuige is en de heele raad der oudsten, want van hen had ik zelfs
geloofsbrieven gekregen aan de broeders te Damascus en ik trok
daarheen om ook wie daar waren gevangen naar Jeruzalem te brengen,
6 opdat ze gestraft zouden worden. Nu overkwam het mij echter op die
reis, toen ik dicht bij Damascus kwam, dat omstreeks den middag
7 plotseling uit den hemel om mij een geweldig licht mij omscheen, en ik
viel op den grond en ik hoorde een stem tegen mij zeggen: Saul, Saul,
8 waarom vervolgt ge mij? En ik antwoordde: Wie zijt gij, Heer? En
9 Hij sprak tot mij: Ik ben Jezus de Nazoreeër, dien gij vervolgt. Mijn
reisgenooten zagen echter wel het licht, maar hoorden de stem niet
10 van hem, die mij aansprak. En ik zeide: Wat moet ik doen, Heer?
En de Heer sprak tot mij: Sta op en ga naar Damascus, en daar
11 zal gesproken worden over alles wat u opgedragen is te doen. En
daar ik niet meer zien kon tengevolge van den glans van dat licht,
12 werd ik door mijn reisgenooten bij de hand geleid en kwam zoo te
Damascus. En eene Ananías, een vroom man naar den eisch der wet,
13 die goed bekend stond bij al de Joden, die daar woonden, kwam mij
opzoeken en bij mij staande sprak hij: Saul, broeder, word weer
14 ziende. En op datzelfde oogenblik zag ik hem, toen ik opkeek. En

hij zeide: De God onzer vaderen heeft u van te voren aangewezen om
15 zijnen wil te leeren kennen en den Rechtvaardige te zien en een stem
uit zijnen mond te hooren, want gij moet bij alle menschen een getuige
16 voor hem zijn van wat gij hebt gezien en gehoord. En nu, wat aarzelt
gij nog? Sta op, laat u doopen en uw zonden afwasschen na zijnen
17 naam te hebben aangeroepen. En toen ik naar Jeruzalem terugge-
18 keerd was en in den tempel aanbad, overviel mij een vizioen en zag ik
hem, terwijl Hij mij zeide: Haast u en verlaat Jeruzalem spoedig,
19 want zij zullen geen getuigenis over mij van u aannemen. En ik
zeide: Heer, zij weten zelf, dat ik het was, die degenen, die hun ver-
20 trouwen op u gesteld hadden, in de synagogen gevangen nam en
geeselen liet, en toen het bloed van Stéphanus, uwen getuige, ver-
goten werd, ben ik er zelf bij gebleven en was ik het ermede
21 eens en bewaarde de mantels van wie hem vermoordden. En hij
sprak tot mij: Ga op reis, want Ik zal u uitzenden verweg naar de
heidenwereld.

Paulus' beroep op zijn Romeinsch burgerrecht, vs. 22—29. Tot aan dat
woord toe luisterden zij naar hem, maar toen begon hun geroep:
23 Help zoo'n kerel de wereld uit, hij moest niet meer in leven zijn! En
24 terwijl zij stonden te schreeuwen en hun mantels en stof in de lucht
wierpen, beval de overste hem in de kazerne te brengen en zeide, dat
hij hem onder geeseling verhooren zou om de reden te weten te komen,
25 waarom zij zoo tegen hem schreeuwden. En toen zij hem met de
riemen in de houding strekten, zeide Paulus tegen den officier, die op
post was: Hebt gij het recht om een Romein en dat nog wel zonder
26 vonnis te geeselen? De officier hoorde dat, begaf zich naar den
27 overste en rapporteerde het: Wat gaat gij doen: die man is een Romein!
En de overste begaf zich erheen en sprak tot hem: Zeg mij, zijt gij
28 een Romein? En hij antwoordde: Ja. En de overste antwoordde: Ik
heb mij dat burgerrecht voor een kapitale som gekocht. En Paulus
29 zeide: Ik ben zelfs een geboren burger. De manschappen, die met het
pijnlijk onderzoek waren belast, lieten hem dus dadelijk los en ook de
overste was bevreesd nu hij wist, dat hij een Romein was en dat hij
hem had laten binden.

Paulus voor den Joodschen raad, vs. 30—23 : 10. Den volgenden dag
nu liet hij, omdat hij te weten wilde komen wat het feitelijke was, waar-
van hij door de Joden beschuldigd werd, hem los en beval de hooge-
priesters en den heelen raad bijeen te komen, en bracht Paulus uit
23 de kazerne en stelde hem voor hen. En Paulus richtte zijn oogen op
den raad en sprak:

2 Broeders, ik heb een volkomen zuiver geweten over mijn gedrag
voor God tot op dezen dag. Maar de hoogepriester Ananías gaf aan
3 die te zijner beschikking stonden bevel om hem op den mond te slaan.

Toen zeide Paulus tegen hem: God zal u slaan, witgekalkte muur! Zult gij hier gaan zitten oordeelen over mij volgens de wet en, tegen de
4 wet ingaande, beveelt ge, dat ze mij zullen slaan? En degenen, die ter
5 beschikking stonden, zeiden: Scheldt gij den hoogepriester Gods uit? En Paulus sprak: Broeders, ik wist niet, dat hij de hoogepriester was,
6 want er staat geschreven: gij zult een overste uws volks niet kwalijk toespreken. Daar Paulus echter opgemerkt had, dat het eene deel van de vergadering uit Sadducaeën en het andere uit Pharisaeën bestond, riep hij in den raad: Broeders, ik ben een Pharisaeër en een zoon van Pharisaeërs, bij dit oordeel over mij gaat het over de verwachting
7 en de opstanding der dooden. Toen hij die woorden sprak, kwamen de Pharisaeën tegenover de Sadducaeën te staan en viel de vergadering
8 uiteen. Want de Sadduceeën beweren, dat er geen opstanding bestaat en geen engel of geest, maar voor de Pharisaeën zijn die beide punten
9 juist wat zij bevestigen. En het kwam tot een groot geschreeuw en een paar schriftgeleerden van de Phariseesche partij stonden op en streden hardnekkig voor de uitspraak: wij vinden niets verkeerds in
10 dien man: als toch een geest of een engel tot hem gesproken heeft! En toen er felle oneenigheid was ontstaan, werd de overste bang, dat Paulus door hen in tweeën gescheurd zou kunnen worden en beval, dat de militairen zouden uitrukken om hem uit hun midden weg te halen en in de kazerne te brengen.

Paulus' vizioen te Jeruzalem in de kazerne, vs. 11. Den nacht daarop kwam de Heer bij hem staan en sprak tot hem: Houd moed, want gelijk gij van mijn zaak zijt blijven getuigen te Jeruzalem, moet gij ook te Rome gaan getuigen.

Een complot tegen Paulus' leven verijdeld, vs. 12—22. En toen het dag was geworden, vormden de Joden een bende, die zichzelve ver-
vloekten met de woorden, dat zij niet eten of drinken zouden totdat
14 zij Paulus hadden gedood. En het waren er meer dan veertig, die aldus saamgezworen waren, en zij gingen naar de hoogepriesters en de oudsten en zeiden: Wij hebben ons met een vloek vervloekt om nergens den mond aan te zetten totdat wij Paulus zullen hebben gedood.
15 Doe gij dan nu den overste en tegelijk den raad verstaan, dat hij hem tot een voorgenomen nauwkeuriger onderzoek van zijn zaak voor u moge brengen, wij staan dan klaar om hem van kant te maken
16 voordat hij dichtbij gekomen zal zijn! De zoon van Paulus' zuster had echter van het complot gehoord, ging naar de kazerne en deelde het,
17 toen hij toegang gekregen had, aan Paulus mede. Paulus riep nu een van de officieren en zeide tegen hem: Breng dezen jongen man
18 naar den overste, want hij heeft een bericht voor hem. Hij nam hem dus mee en bracht hem bij den overste en zeide: De gevangene Paulus heeft mij geroepen en verzocht om dezen jongen bij u te

19 brengen, die u iets mee te deelen heeft. En de overste nam hem bij de
hand en ging met hem apart en ondervroeg hem: Wat is het bericht
20 dat ge me hadt te brengen? En hij zeide: Dat de Joden het eens ge-
worden zijn om u te vragen, dat gij morgen Paulus naar den raad
zoudt laten brengen alsof gij dan nauwkeuriger inlichting over hem
21 zoudt krijgen. Maar geef hun toch geen gehoor, want meer dan veertig
man loeren op hem, die zichzelf een vloek hebben opgelegd, dat zij
niet zullen eten of drinken totdat zij hem hebben vermoord en zij zijn
22 nu al klaar en wachten op de toezegging van u. En de overste gaf
den jongen zijn afscheid, terwijl hij hem gelastte: Zeg aan niemand
een woord, dat gij mij dit te verstaan hebt gegeven!

Paulus naar Caesarea overgebracht, vs. 23—35. En hij riep een paar
van zijn officieren en zeide: Laat tweehonderd manschappen klaar
staan om in de richting van Caesaréa te marcheeren en zeventig
cavaleristen en tweehonderd speerwerpers vanaf 't derde uur van den
24 nacht en zorgt voor lastdieren, dat zij Paulus daarop laten zitten en
25 hem veilig brengen bij Felix, den gouverneur. En hij had een brief
26 in dezen vorm vervat: Claudius Lysias aan Zijn Edelmogende den
27 gouverneur Felix, groetenis. Deze man was door de Joden gevangen
genomen en zou door hen vermoord zijn, had ik hem niet door persoon-
lijke tusschenkomst met mijn militairen buiten hun bereik gebracht.
28 Daar ik vernomen had, dat hij een Romein was, en ik mij nader wilde
informeeren over de zaak, waarom zij tegen hem bezwaar hadden, heb
29 ik hem in hunnen raad gebracht en bevond, dat men bezwaar tegen
hem maakte over quaesties van hun wet, maar dat er als motief tot
30 doodstraf of gevangenschap niets bezwarends tegen hem bestond. Daar
mij nu werd aangebracht, dat er een aanslag op dien man zou gepleegd
worden, laat ik hem onmiddellijk naar u brengen en geef ook zijn
31 beschuldigers last om hun zaak tegen hem bij u voor te dragen.
32 De soldaten namen dan, zooals hun order luidde, Paulus mede en
brachten hem 's nachts naar Antípatris en den volgenden dag lieten
zij de ruiters met hem doorgaan en keerden naar de kazerne terug.
33 Toen zij te Caesarea waren aangekomen en den brief aan den gouver-
34 neur hadden afgegeven, stelden zij ook Paulus te zijner beschikking.
En toen hij den brief had gelezen en Paulus ondervraagd had uit
welke provincie hij was en vernomen had, dat hij uit Cilicië was,
zeide hij: Ik zal u verhooren, wanneer uw beschuldigers ook zullen
aangekomen zijn. En hij beval, dat men hem in bewaring zou houden
in het paleis van Herodes.

24 *De aanklacht voor Felix, vs.* 1—9. Na vijf dagen nu kwam de hooge-
priester Ananías met eenige oudsten en een advocaat, eenen Tertúllus,
2 die den gouverneur tegen Paulus 't een of ander te verstaan gaven.
En toen Paulus voorgeroepen was, begon Tertúllus zijn aanklacht

met de woorden: Dat wij door uw toedoen grooten vrede genieten en
dat door uw voorzienig beleid voor dit volk, o edelmogende Felix,
3 vele verbeteringen tot stand komen, erkennen wij altijd en allerwege en
4 dat met alle dankbaarheid. Opdat ik u echter niet te lang zou ophou-
den, is mijn verzoek, dat gij met uwe bekende welwillendheid onze
5 beknopte uiteenzetting zoudt willen aanhooren: Wij hebben nl. be-
vonden, dat deze man een pest is, die over de geheele beschaafde
6 wereld bij alle Joden ongeregeldheden verwekt, een voorman van de
partij der Nazoraeën, die zelfs een poging gedaan heeft om den tempel
8 te ontheiligen en dien wij dan ook gegrepen hebben. En gij zult om-
trent al deze dingen, waarvan wij hem beschuldigen, bij eigen onder-
9 zoek van hem het noodige te weten komen. En de Joden deden het
hunne erbij door te bevestigen, dat dit alles zoo was.

Paulus' verdediging voor Felix, vs. 10—22. En Paulus begon te antwoor-
den, toen de gouverneur hem een wenk had gegeven om te spreken, en
zeide: Daar ik weet, dat gij sedert vele jaren richter zijt over dit volk,
11 spreek ik met goeden moed mijn woord ter verdediging, daar gij u de
wetenschap verschaffen kunt, dat er niet meer dan twaalf dagen verloo-
12 pen zijn, sinds ik naar Jeruzalem ging om te aanbidden en zij hebben mij
noch in den tempel tot iemand een toespraak vinden houden of een
samenscholing van menschen veroorzaken, noch in de synagogen,
13 noch ergens in de stad en zij kunnen u evenmin aantoonen wat zij nu
14 als aanklacht tegen mij inbrengen. Maar dit erken ik voor u, dat ik
onzen voorvaderlijken God vereer op de wijze van dien „weg", welken
zij een partij noemen, terwijl ik blijf vertrouwen op alles wat in wet en
15 profeten geschreven staat, en dat ik een verwachting op God bouw,
welke ook die mannen hier zelf koesteren, dat er nl. eene opstanding
16 zal wezen van rechtvaardigen en onrechtvaardigen. En daarin oefen
ik mij ook zelf om met betrekking tot God en menschen mij innerlijk
17 altijd onberispelijk te weten. Na verloop van vele jaren was ik
18 nu hier gekomen om mijn volk weldaden te bewijzen en offers te
brengen, waarvoor ik mij in gewijden toestand in den tempel bevond,
toen eenige Joden uit Asia mij vonden, en dat niet met menschen of met
19 eenige opschudding om mij heen — maar die moesten hier nu voor
20 u staan en hun aanklacht uitspreken als zij iets met mij hadden!
Of laten die mannen hier dan zelf verklaren wat voor misdrijf zij
hebben geconstateerd, toen ik voor den raad stond, of het moest gaan
over dien eenen uitroep, dien ik heb gedaan, toen ik in hun midden
stond, nl.: thans sta ik voor u terecht om de opstanding der dooden!

Paulus' verblijf te Caesarea, vs. 22—27. Felix stelde hun zaak nu uit,
hoewel hij nauwkeurig genoeg op de hoogte was van alles wat „den
weg" betrof, en sprak: Wanneer de overste Lysias hier komt, zal
23 ik mijn oordeel over uwe aangelegenheden vormen. En hij beval den

hoofdman, dat hij in bewaring zou blijven, maar dat hij het gemakkelijk zou hebben en dat men niemand, die bij hem hoorde, beletten zou om
24 hem van dienst te wezen. Toen eenige dagen later Felix met Drusílla zijn vrouw was aangekomen, die een Joodsche was, ontbood hii Paulus en luisterde naar wat hij voordroeg over het geloof aan Christus
25 Jezus. Toen hij echter aan het spreken was over gerechtigheid en zelfbedwang en het toekomstig oordeel, werd Felix bang en antwoordde: Ga thans heen, wanneer ik tijd beschikbaar heb, zal ik
26 u laten ontbieden. Tevens was 't echter zijn verwachting, dat Paulus hem geld zou geven. Daarom liet hij hem ook dikwijls komen
27 om met hem te spreken. Toen nu een dubbeljaar was afgeloopen, kreeg Felix tot opvolger Porcius Festus, maar, omdat hij de Joden een gunst wilde bewijzen, liet Felix Paulus in gevangenschap achter.

25 *Paulus voor Festus, vs.* 1—12. Toen Festus dan voet aan wal had
2 gezet in zijn provincie, ging hij drie dagen later van Caesaréa naar Jeruzalem, en de hoogepriesters en de eersten der Joden gaven hem
3 een of ander ten ongunste van Paulus te verstaan en verzochten, aldus iets in diens nadeel als gunst verlangende, dat hij hem naar Jeruzalem ontbieden zou, terwijl zij doende waren met een hinderlaag
4 om hem onderweg te vermoorden. Festus antwoordde echter, dat Paulus te Caesaréa in bewaring bleef en dat hijzelf van plan was spoe-
5 dig te vertrekken. Wie dus de mannen van 't gezag onder u zijn, zeide hij, kunnen meereizen en als er met dien man iets verkeerd is,
6 moeten zij hun aanklacht tegen hem onder woorden brengen. Toen hij niet langer dan acht of tien dagen bij hen had doorgebracht, ging hij naar Caesaréa, en, den dag daarna zitting houdende, beval hij, dat
7 Paulus voorgebracht zou worden. Toen hij er was vormden de Joden, die uit Jeruzalem waren gekomen, een kring om hem en brachten vele zware beschuldigingen tegen hem in, die zij niet bij machte bleken te
8 bewijzen, terwijl Paulus' verdediging bleef: ik heb noch tegen de wet der Joden, noch tegen den tempel, noch tegen den Keizer iets misdreven. Festus wilde echter de Joden een gunst bewijzen en gaf Paulus ten antwoord: Wilt gij naar Jeruzalem gaan en daar over dit
10 alles voor mij terecht staan? Toen sprak Paulus echter: Ik sta voor het keizerlijk gerecht, en daar moet oordeel over mij geveld worden. Ik heb tegen de Joden niets misdreven, gelijk ook gij zeer wel inziet.
11 Als ik dan niet voor onschuldig geld en iets wat doodstraf verdient, heb bedreven, ik tracht niet door smeeken die dood te ontgaan, maar als al datgeen, waarvan die menschen mij beschuldigen, niets beduidt, heeft niemand de macht om mij bij wijze van gunst aan hen
12 over te laten: ik beroep mij op den Keizer. Toen pleegde Festus overleg met zijn raadslieden en antwoordde: Op den Keizer hebt gij u beroepen, naar den Keizer zult gij gaan.

Festus en Agrippa, vs. 13—22. Toen er eenige dagen verloopen waren, kwamen koning Agrippa en Berníce te Caesaréa aan om Festus te
14 begroeten. Toen zij daar langen tijd bleven, legde Festus aan den koning de zaak van Paulus voor met de woorden: Felix heeft hier een
15 man als gevangene achtergelaten en over hem hebben de hoogepriesters en oudsten van de Joden zich tot mij gewend, toen ik te Jeruzalem
16 kwam, met een verzoek om veroordeelend vonnis tegen hem. Maar ik heb hun geantwoord, dat wij Romeinen niet gewoon zijn iemand bij wijze van gunst uit te leveren: eerst moet de aangeklaagde ten overstaan
17 van zijn beschuldigers gelegenheid tot verdediging op de aanklacht hebben gehad. Toen zij hier dus mede aangekomen waren, heb ik zonder eenig uitstel den volgenden dag zitting gehouden en bevolen, dat die man zou worden voorgebracht, maar, toen zij hier om hem heen stonden, hebben de aanklagers geen enkel feit ingebracht van al het
19 kwaad, dat ik vermoedde, maar ze hadden een paar quaesties tegen hem over hun particulier bijgeloof en over eenen Jezus, die gestorven
20 is, en waarvan Paulus beweerde, dat hij leeft. Daar ik dus met de discussie over die dingen verlegen zat, heb ik gezegd of hij ook naar
21 Jeruzalem wilde gaan om daar over die dingen terecht te staan. Doch toen appelleerde Paulus om in bewaring te blijven voor beslissing door Augustus en heb ik bevel gegeven, dat hij in bewaring zou blijven
22 totdat ik hem naar den Keizer opzend. En Agrippa antwoordde Festus: Ik zou zelf dien man ook wel eens willen hooren. Morgen — sprak hij toen — zult gij hem hooren.

Paulus voor Agrippa en Festus, vs. 23—27. Toen dan den volgenden dag Agrippa en Berníce met groot vertoon van pracht gekomen waren en met oversten en aanzienlijksten van de stad de gehoorzaal
24 waren binnengegaan, werd Paulus op Festus' bevel binnengebracht. En Festus sprak: Koning Agrippa en gij heeren, die hier allen met ons tegenwoordig zijt, gij ziet dezen man, over wien de Joden te Jeruzalem en hier in massa zich tot mij hebben gewend met hun geschreeuw, dat hij
25 niet langer in leven mocht blijven. Ik kwam echter tot het inzicht, dat hij niets bedreven heeft wat doodstraf verdient, doch, daar hij zelf zich op
26 Augustus heeft beroepen, heb ik beslist hem op te zenden. Ik heb echter niets feitelijks om over hem op schrift te stellen voor den Heer. Daarom heb ik hem voor laten komen in uw bijzijn en in 't bizonder, koning Agrippa, in uwe tegenwoordigheid, opdat ik, wanneer het
27 onderzoek zal hebben plaats gehad, zal beschikken over iets wat ik zal kunnen schrijven. Want het lijkt mij niet redelijk om bij het zenden van eenen gevangene niet ook aanwijzing te geven van de punten van beschuldiging tegen hem.

26 *Paulus' verdedigingsrede voor Agrippa, vs.* 1—23. En Agrippa sprak tot Paulus: Gij hebt verlof om in uw belang het woord te voeren.

2 Toen strekte Paulus zijn hand uit en sprak tot zijn verdediging:
Koning Agrippa, ik acht mij gelukkig, dat ik heden in Uwe tegen-
woordigheid mij zal mogen verdedigen over alles wat de Joden mij ten
3 laste leggen, daar gij in 't bizonder een kenner zijt van al de Joodsche
zeden en quaesties. Daarom is mijn verzoek, dat gij mij zonder onge-
4 duldig te worden zult willen aanhooren. Van mijn levensloop van
jongsaf, weten alle Joden, dat ik van den aanvang af onder mijn volk
5 ben geweest te Jeruzalem, daar zij mij, als zij hun getuigenis willen
geven, sinds lang van vroeger kennen, dat ik volgens de strengste
6 partij van onzen godsdienst als een Pharisaeër heb geleefd. En nu
7 sta ik hier terecht om de verwachting van de belofte, welke God aan
onze vaderen heeft gedaan, waartoe onze twaalf stammen door nacht en
dag te volharden in den eeredienst, verwachten te komen, en over die
8 verwachting word ik nu — o koning — door Joden aangeklaagd!
Wordt soms opwekking van dooden door God bij ulieden voor iets
9 ongeloofelijks gehouden? Dit dan daargelaten: ik was voor mijzelf
overtuigd, dat het mijn taak was tegen den naam van Jezus den Nazo-
10 raeër met tal van daden vijandig op te treden en dat heb ik ook gedaan
te Jeruzalem, waar ik volmacht van de hoogepriesters had gekregen
en velen van de heiligen heb opgesloten in gevangenissen en, wanneer
11 er ter dood gebracht zouden worden, heb ik voorgestemd. En in alle
synagogen heb ik hen dikwijls met straffen tot godslastering gedwon-
gen en in mijn woeden tegen hen de perken overschrijdende, heb ik
12 hen zelfs tot in de steden over de grenzen trachten te vervolgen.
En te dier zake was ik op reis naar Damascus met zakelijke en
persoonlijke volmacht van de hoogepriesters, toen ik onderweg, mid-
13 den op den dag — o koning — een licht zag, feller dan de zonneglans,
14 dat mij en mijn reisgezelschap omscheen en, terwijl wij allen ter aarde
vielen, hoorde ik een stem, die in de Hebreeuwsche taal tot mij sprak:
Saul, Saul, waarom vervolgt gij mij? Het is hard voor u tegen den
15 prikkel te schoppen. En ik zeide: Wie zijt gij, Heer? En de Heer sprak:
16 Ik ben Jezus, dien gij vervolgt. Maar kom overeind en sta op uwe
voeten, want hiertoe ben ik u verschenen om u aan te stellen tot die-
17 naar en getuige van wat gij mij hebt en zult zien (doen), u bevrijdende
uit de macht van het volk en van de heidenen, tot wie ik u uitzend
18 om hunne oogen te openen om zich van de duisternis te keeren naar
het licht en van des Satans macht tot God, dat zij vergeving van zonden
erlangen zouden en een erfdeel onder hen, die geheiligd worden door
19 hun vertrouwen op mij. Daarom, koning Agrippa, heb ik dat hemelsch
20 vizioen strikt gehoorzaamd en heb allereerst aan de menschen te
Damascus en te Jeruzalem en (over) het geheele platteland van Judaea
ook aan de heidenen, aangezegd zich te bekeeren, zich tot God te
21 wenden en te doen wat hun bekeering eert. En om dit alles

hebben de Joden mij in den tempel gegrepen en getracht mij den dood
22 aan te doen. Met den bijstand dus van God, dien ik tot op dezen dag er-
voer, sta ik als een getuige voor klein en groot, niets zeggende buiten wat
de profeten hebben gesproken, dat in de toekomst zou geschieden, en
23 Mozes, (n.l.) of de Christus aan lijden onderhevig moest zijn, of Hij als
eerste uit de opstanding der dooden licht zal boodschappen aan de
natie en aan de volkeren.

Paulus' gesprek met Festus en Agrippa, vs. 24—32. Toen hij dat in
zijn verdedigingsrede ontwikkelde, zeide Festus met luider stem:
Paulus, gij spreekt wartaal, al die letterwijsheid brengt uw geest in
25 de war. Maar Paulus sprak: Ik spreek geen wartaal, edelmogende
Festus, maar 't zijn woorden van waarheid en wijsheid, die ik voor-
26 draag: de koning is deskundig in dit alles en tot hem spreek ik dan
ook zonder terughouding, want ik ben er niet van te overtuigen, dat
27 iets van deze dingen hem niet bekend zou zijn, want dit alles is niet
in een uithoek geschied. Koning Agrippa, gelooft gij de profeten? Ik
28 weet, dat gij ze gelooft. Maar Agrippa zeide tot Paulus: Met een klei-
29 nigheid zijt ge mij aan 'toverreden om als Christen op te treden! Paulus
sprak daarop: Ik zou God durven bidden dat èn in kleinigheden èn
30 in het groote niet gij alleen, maar allen die mij thans hooren, zoo
werden als ik ben, uitgezonderd deze boeien. De koning en de gouver-
31 neur en Bernice stonden op en ook die bij hen gezeten waren en onder
het heengaan spraken zij met elkander en zeiden: Die man doet niets,
32 waarvoor hij gevangenschap of doodstraf verdienen zou. En Agrippa
zeide tot Festus: Als hij geen beroep op den Keizer had gedaan, had
die man al vrijgelaten kunnen zijn.

27 *Van Caesarea naar Creta, vs.* 1—12. Toen het besluit genomen was,
dat wij naar Italië zouden afvaren, vertrouwde men Paulus en eenige
andere gevangenen toe aan een hoofdman van de Augustus-cohorte,
2 met name Július. Wij gingen aan boord van een schip uit Adramyttium,
dat de kusten van Asia zou aandoen en staken in zee, terwijl Aristár-
3 chus, een Macedoniër uit Saloníki in ons gezelschap was. Den vol-
genden dag legden wij te Sidon aan en Július, die Paulus vriendelijk
4 behandelde, stond hem toe zijn vrienden te gaan opzoeken en zich te
laten verzorgen. Vandaar afgevaren, zetten wij koers onder Cyprus
5 langs, omdat de wind tegen was, en toen wij de zee, die ter hoogte van
Cilicië en Pamphylië is, waren overgestoken, kwamen wij te Myrra
6 in Lycië voor den wal. En toen de hoofdman daar een Alexandrijnsch
7 schip aantrof, dat naar Italië voer, liet hij ons daarop overgaan.
Nadat wij gedurende verscheiden dagen weinig vaart gemaakt hadden
en nauwelijks ter hoogte van Cnidus gekomen waren, omdat de
tegenwind ons niet liet opschieten, kwamen wij lijwaarts van Creta te
8 varen ter hoogte van Salmóne en, na met moeite die kaap gerond te

hebben, kwamen wij aan een plaats, die Goedereede genoemd wordt,
9 waar de stad Lasaea dichtbij was. Daar er zoo al heel wat tijd was
verloopen en de vaart al bedenkelijk werd, omdat zelfs de vastentijd
10 al voorbij was, gaf Paulus hun den raad: Mannen, ik beschouw 't zoo,
dat de vaart zich laat aanzien niet zonder bezwaar en met veel schade
te zullen wezen voor de lading en 't schip niet alleen, maar ook voor
11 ons leven. Maar de hoofdman had meer oor voor den stuurman en den
12 schipper dan voor wat Paulus zeide. Daar de haven echter niet bizon-
der geschikt was voor een overwintering, was het gevoelen van de
meerderheid om daarvandaan te varen om, zoo eenigszins mogelijk,
Phoenix te bereiken om daar te overwinteren, een haven op Creta,
die op het Zuid- en Noordwesten uitziet.

De storm, vs. 13—32. Toen er nu een Zuidenwind opstak, meenden
zij in handen te hebben wat zij zich hadden voorgesteld, lichtten het
14 anker en koersten dicht onder Creta langs. Weldra echter sloeg van
15 t Cretensische gebergte een stormwind neer, die men Euráquilo
noemt; het schip werd meegesleept en kon den kop niet in den wind
16 houden, zoodat wij voor den wind ons lieten afdrijven. En toen wij
onder de lij van een eilandje liepen, dat Clauda heette, slaagden wij
17 er met groote moeite in de sloep meester te worden, bij het ophalen
waarvan zij als hulpmiddel gebruik maakten van strikken, die zij
onder om het vaartuigje heenvierden. In hun bezorgdheid, dat zij op
de Syrtis geslagen zouden worden, lieten zij de groote ra neer en bleven
18 zoo drijven. Daar wij heftig door den storm geteisterd werden, zetten
19 zij den volgenden dag een deel der lading overboord en den derden
20 dag wierpen zij met alle hens hun scheepsuitrusting overboord. Ter-
wijl er zoo verscheiden dagen geen zon of sterren te zien waren en er een
21 geweldige storm bleef doorstaan, was het tenslotte met alle hoop op
onze redding gedaan. En daar bij de meesten het eten erbij ingeschoten
was, stond Paulus toen op in hun midden en sprak: Mannen, men had
naar mij moeten luisteren om niet van Creta af te varen en zoo dit
22 bezwaar en deze schade uit te winnen. En wat het tegenwoordige aan-
gaat, wek ik u op om goedsmoeds te blijven, want alleen het schip zal
23 verloren gaan maar geen enkel menschenleven onder u. Want in dezen
nacht is een engel van den God, wien ik toebehoor en in wiens dienst
24 ik sta, bij mij komen staan en heeft gezegd: Wees niet bang meer, Paulus,
25 want gij moet voor den Keizer verschijnen, en zie, God heeft u allen, die
met u varen geschonken. Blijft daarom goedsmoeds, mannen, want ik
vertrouw op God, dat het zoo zal gebeuren op de manier als tot mij
26 gesproken is. Het kan niet anders of wij zullen op een of ander eiland
terecht komen. Toen het nu voor de veertiende maal nacht was gewor-
den dat wij dreven door de Adriatische Zee, waren de matrozen om-
28 streeks middernacht van meening, dat een of ander land dicht bij hen

kwam. Bij het looden vonden zij twintig vaam, een klein stuk verder nog
29 eens loodende vonden zij vijftien vaam en in hun bezorgdheid, dat wij
soms ergens op klippen vervallen zouden, wierpen zij vier ankers van den
30 achtersteven uit en baden, dat het dag mocht worden. Toen de matro-
zen echter met het voornemen om het schip te verlaten de scheepsboot
in zee neerlieten onder het voorwendsel, dat zij van den voorsteven
31 ankers gingen uitleggen, zeide Paulus tegen den hoofdman en zijn
32 soldaten: Als die niet in het schip blijven, kunt gij niet gered worden.
Toen hakten de soldaten de touwen van de boot door en lieten die in
zee vallen.

De stranding, vs. 33—44. Tot aan het krieken van den dag bleef
Paulus hen allen opwekken om voedsel te gebruiken en zeide: Het is
vandaag de veertiende dag, dat ge in afwachting verkeert zonder
34 gegeten te hebben of iets tot u te hebben genomen. Daarom raad ik u
aan om voedsel te gebruiken, want dat is bevorderlijk voor uw red-
ding, immers van niemand uwer zal een haar van zijn hoofd verloren
35 gaan. Toen hij zoo gesproken had en een brood had genomen,
dankte hij God ten aanzien van allen, brak het en begon te eten.
36 En allen werden nu welgemoed en namen zelf ook voedsel. En
37 allen te samen waren wij met tweehonderd zesenzeventig zielen
38 op het schip. En toen zij van het eten verzadigd waren, lichtten zij
39 het schip door het koren in zee te werpen. Toen het dag geworden was,
herkenden zij het land niet, maar merkten een bocht op, die een strand
40 had, waar zij, zoo mogelijk, het schip op wilden laten loopen. En toen
zij de ankers gekapt hadden, lieten zij het schip aan de zee over,
maakten tegelijk de banden van de stuurriemen los en, na de fok
voor den wind geheschen te hebben, hielden zij op het strand aan.
41 En toen zij een ondiepte tusschen twee zeearmen naderden, zetten
zij het schip daarop en de voorsteven liep erin en bleef onbewegelijk
42 zitten, maar de achtersteven werd wrak door het geweld (van den schok).
Nu kwamen de soldaten op het plan om de gevangenen te dooden,
43 opdat er niet een met zwemmen ontsnappen zou, maar de hoofdman,
die Paulus wilde redden, verijdelde hun voornemen en beval, dat wie
zwemmen kon het eerst overboord moest springen om aan land te
44 komen en dat de overigen dit deels op planken, deels op andere stukken
van het schip zouden doen. En zoo gebeurde het, dat allen veilig aan
den wal kwamen.

28 *Paulus op Malta, vs.* 1—10. En toen wij gered waren, kwamen wij
2 eerst te weten, dat het eiland Malta heette. De inlanders betoonden
ons bizondere menschlievendheid, want zij staken een groot vuur aan en
3 namen ons allen op om den regen, die dreigde en de koude. Toen Paulus
nu een bos struiken had bijeengebracht en die op het vuur legde,
4 kwam er door de hitte een adder uit en beet zich vast in zijn hand.

Toen de inlanders die slang aan zijn hand zagen hangen, zeiden zij tegen elkander: Die man is zeker een moordenaar, want de wraak-
5 godin gunde hem het leven niet nu hij uit de zee gered was. Maar toen
6 hij de slang in het vuur had afgeschud, overkwam hem niets. Zij verwachtten echter, dat hij opzwellen zou of plotseling dood neervallen. Toen zij langen tijd gewacht hadden en zagen, dat er niets bizonders met hem gebeurde, sloeg hun meening om en zeiden zij, dat hij een
7 god was. In den omtrek van die plaats had echter de voorman van dat eiland, met name Públius, een landgoed en hij nam ons welwillend
8 drie dagen te gast. Nu trof het, dat de vader van Públius met koortsen en dysenterie te bed lag, en Paulus ging naar hem toe en na een gebed
9 legde hij hem de handen op en genas hem. Toen dat gebeurd was, kwamen ook alle anderen op het eiland, die zieken hadden, naar ons toe en werden behandeld en zij vereerden ons velerlei en, toen wij wegvoeren, voorzagen zij ons van al wat wij noodig hadden.

Van Malta naar Rome, vs. 11—16. Na drie maanden dan voeren wij
12 af met een Alexandrijnsch schip, dat als scheepsmerk de Dioscúren
13 voerde. Te Syracúse legden wij aan en hadden drie dagen oponthoud. Daarvandaan liepen wij om de punt en kwamen te Régium. En na
14 eenen dag stak de Zuiderwind op en bereikten wij in twee dagen Putéoli, waar wij broeders vonden en uitgenoodigd werden om zeven dagen
15 bij hen te blijven. En zoo kwamen wij te Rome. En ook daarvandaan kwamen de broeders, die van ons wedervaren gehoord hadden, ons tegemoet tot Forum Áppii en Trestabérnae. En toen Paulus hen zag,
16 dankte hij God en vatte moed. En toen wij binnen Rome waren, werd aan Paulus verlof verleend om op zichzelf te wonen met den soldaat, die de wacht over hem had.

Paulus en de Joden te Rome, vs. 17—29. Drie dagen later gebeurde het, dat Paulus degenen, die de voormannen der Joden waren, samenriep. En toen zij saamgekomen waren, sprak hij hen toe: Broeders, ik ben, hoewel ik niets tegen ons volk of onze voorvaderlijke zeden
18 misdreven had, uit Jeruzalem als gevangene overgeleverd in handen der Romeinen, die bij het onderzoek van mijn zaak van zins waren mij vrij te laten, omdat er geen aanleiding hoegenaamd ook tot
19 doodstraf tegen mij bestond, maar omdat de Joden zich verzetten, werd ik genoodzaakt mij op den Keizer te beroepen, niet omdat ik
20 eenige beschuldiging tegen mijn volk heb in te dienen. Om die reden dan heb ik verzocht u te mogen zien en toe te spreken, want om de
21 verwachting van Israël draag ik dezen keten. En zij zeiden tot hem: Wij hebben geen brieven over u uit Judaea ontvangen en evenmin is er iemand van de broeders aangekomen, die iets ongunstigs over u heeft
22 bericht of meegedeeld. Maar wij verzoeken wel van u te mogen hooren wat uw overtuiging is, want van die partij is 't ons bekend, dat zij

23 overal tegenspraak ontmoet. Nadat zij een dag voor hem hadden vast-
gelegd, kwamen er verscheidenen bij hem in zijn verblijf en gaf hij
hun uitleg als getuige van het koninkrijks God en trachtte hen in zake
Jezus te overtuigen uit de wet van Mozes en uit de profeten van den
24 vroegen morgen tot aan den avond. En sommigèn lieten zich over-
tuigen door wat hij zeide en anderen bleven ongeloovig, maar zonder
het met elkander eens te zijn geworden gingen zij heen, toen Paulus
één woord uitsprak, nl.: de heilige Geest heeft terecht door den profeet
26 Jesaja tot uwe vaderen gesproken:

Ga tot dit volk en spreek:
Hoorende zult gij hooren en niet verstaan
En ziende zien en niet opmerken,
27 Want het hart van dit volk is log geworden
En hunne ooren bezwaarlijk hoorende.
En hunne oogen hebben zij geloken,
Opdat zij niet zien zouden met hunne oogen
En hooren met hunne ooren
En met hun hart verstaan en terugkeeren
En dat Ik hen zou genezen.

28 Gij moet dus allen weten, dat aan de heidenen dit heil Gods gezon-
den is. Zij zullen dan ook hooren.

Paulus' verder verblijf te Rome, vs. 28—31. Hij bleef nu een geheel
31 dubbeljaar in een eigen gehuurd verblijf en ontving allen, die hem
kwamen opzoeken, het koninkrijk Gods predikende en onderricht
gevende in de gegevens omtrent Jezus Christus den Heer, met alle
vrijheid van spreken zonder eenige belemmering.

UITLEG.

1 *Voorrede, vs.* 1—3. Na vs. 2 („opgenomen") behoorde een aanduiding van den inhoud (vgl. Lc. 1$_{2.3}$) van dit „tweede deel" volgen. Enkele zinsneden zullen verdwenen zijn. De „apostelen" ziet men hier als Jezus' stadhouders. Zij hebben de „bevelen" van den ver-
3 rezen Heer mondeling (vs. 3), maar ook „door den heiligen Geest" (vs. 2) ontvangen. Voorwaarde van apostelschap (vgl. 1$_{21.22}$, 4$_{31}$) was, dat men als „getuige van Jezus' opstanding" (vs. 22 vgl. 10$_{41}$ vv.) kon optreden. Van de „veertig dagen" spreekt Lc. 24$_{34-53}$ (*Uitleg*, p. 140) nog niet.

Inleiding, vs. 4—8. Tegenstellingen met Jezus' geest verheelt de schrijver niet: sommigen, die met Jezus aanzaten, hebben „het
6 koningschap voor Israël" nog niet losgelaten, anderen willen weten,
7 wanneer nu precies de groote ommekeer zal geschieden (vs. 7). Met nadruk wordt het „wachten op" (vs. 4) en het uitgaan in de kracht
8 des heiligen Geestes (vs. 8) zelfs tot het „uiterste der aarde" daar tegenover gesteld.

De hemelvaart, vs. 9—11. Het „eerste boek" stelde de hemelvaart (evenals de Barnabasbrief) aan den avond van 24$_{1}$ (vgl. 24$_{13, 30, 33, 36}$): het bevat geenerlei aanwijzing van tijdsverloop tusschen vs. 43 en 44 of tusschen vs. 49 en 50. Wat de lezers destijds bij dit verhaal hebben gedacht, kan men afleiden uit Lc. 21$_{27}$, Hd. 2$_{33. 34}$, 3$_{21}$, 7$_{56}$, vgl. I Th. 4$_{17}$, I Tim. 3$_{16}$ (hoewel Paulus nergens de hemelvaart noemt) en Openb. 17 14$_{14-16}$. De verhoogde Heer begeeft zich niet naar het „paradijs" (Lc. 23$_{43}$, *Uitleg*, p. 136), dat men zich in den derden hemel dacht, maar naar zijn plaats „ter rechterhand des Heeren" (2$_{34}$: Ps. 110$_{1}$).

De oudste kring te Jeruzalem, vs. 12—14. De Olijfberg (Ez. 11$_{23}$, Zch. 14$_{4}$) lag een „Sabbatsreize", dus 2000 ellen (Ex. 16$_{29}$, Joz. 3$_{4}$. Nm. 35$_{5}$) ver. Ook niet-Joodsche lezers kenden dat zonderlinge gebruik wel. Bethanië (Lc. 24$_{50}$) lag niet 5 à 6, maar 15 stadiën (Jh. 11$_{18}$) ver. Natuurlijk volgt hieruit niet, dat het Sabbat was, doch alleen, dat men Jeruzalem (vs. 4) niet had verlaten. Op drukke feest-

---

Bij citaten uit **Hd.** en **Lc.** wordt het *verscijfer schuin* gedrukt, wanneer alleen naar den text en niet naar den uitleg wordt verwezen. Lc. 2$_{450}$ wil dus zeggen, *Lucas*, p. 140, waar over de ligging van Bethanië iets te lezen staat. Daarentegen beteekent 2$_{34}$: Hd. 2, vers 34, *text*, d. w. z p. 77 van dit deeltje.

getijden werd de tempel wel reeds in den nacht geopend, maar dat
13 deze ,,bovenzaal" daar te zoeken is, volgt niet uit 2*46* of Lc. 24*53*. Men moet wel denken aan de zaal van het avondmaal (Lc. 22 10-11, vgl. 2433). In de lijst der apostelen (vgl. Lc. 910, *Uitleg*, p. 89) stemt het eerste viertal overeen met Mc. 316 (tegen Lc. 6*14*). Mt. 103 plaatst Thomas op de 3e plaats van boven; hier vormt hij met Philippus een paar (vgl. Jh. 145-8). In Oudchristelijke tradities heeft nationale (Thomas, apostel van Syrië) of andere voorkeur vaak invloed op de rangschikking. In den z.g. Brief der XI apostelen (N. W. Syrië, ± 195 n. Chr.) luidt de reeks b.v.: Joh., Th., Petr., Andr., Jac., Phil., Barth., Mt., Nathanaël, Judas de IJveraar, Cephas.

De aanvulling van het twaalftal, vs. 15—26. Twaalf was het getal der stammen Israëls en ook in de heidenwereld een heilig getal (Lc. 2230, Hd. 61,2, *Uitleg*). Naast de ,,apostelen" staan reeds hier Jezus' moeder en broeders en enkele vrouwen (vgl. Lc. 2350-56 2410). Toch wordt *niet* Jacobus, de broeder des Heeren (later de leider te Jeruzalem, vgl. Hd. 1217, 1513, 2118. 1 Gal. 119, 29-12), doch
17 18 een overigens onbekend tweetal (vs. 23) tot ,,dezen dienst" voorgesteld. De uitweiding over Judas' lot is slechts een uit verschil-
19 lende verhalen. Blijkens de woorden ,,in *hun* eigen taal" is zij te
20 beschouwen als een invoegsel (,,*midrasj*"), dat een woord uit Ps. 6926 (,,worde eenzaam", vs. 20) anecdotisch toepast. Ps. 1098 moet de aanwijzing van een plaatsvervanger rechtvaardigen. Aan de
21 22 eischen, welke Petrus voor het ,,apostelschap" stelt, hebben Paulus en ook andere apostelen wel niet voldaan (vgl. Hd. 431, 14*4-14*,
26 Rm. 1113, 167, I Cor. 91, II Cor. 1823, 115, Gal. 11, 27-9, Phil. 225, I Thess. 26, Opb. 22). Matthias heeft men vereenzelvigd met Nathanaël (Jh. 145-51, 212, beide namen ± ,,gave Gods"), met Barnabas (Hd. 436), Zacchaeüs (Lc. 192-8), met een der zeventig (Lc. 101-9) en wellicht nog met anderen, gelijk over 't algemeen deze tradities (vgl. boven vs. 13) nogal uiteenloopen. Volgens de apocriefe ,,Handelingen der Apostelen" zou hij onder menscheneters geëvangelizeerd hebben.

2 *Pinksteren, eerste manifestatie des Geestes, vs.* 1—13. Wat een lezer destijds voor den geest stond bij het ,,spreken met andere tongen", ziet men in I Cor. 131, 142-5, 13, 16, 19, vgl. Hd. 1046, 195, nl. een nauwelijks bedwingbare behoefte tot spreken, bidden of zingen, waarbij men zich door hooger Macht ontheven voelde aan zijn gewone denken, terwijl de toehoorders, òf allen òf op enkele uitzonderingen na, slechts onverstaanbare klanken vernamen, (vgl. vs. 13 en 15.) Het verschijnsel kwam wellicht reeds in O.T.ischen tijd en komt nog heden voor. Ook is waargenomen, dat woorden of zinnen in vreemde talen, jaren geleden en zelfs zonder aandacht opgevangen, onder zulke omstandigheden

te voorschijn kunnen komen. Dat men te Jeruzalem velerlei Westersche en Oostersche talen kon hooren spreken, volgt reeds uit vs. 5—11. Aan dezen middellijken weg dacht men echter destijds niet. Integendeel, de Geest werd volgens deze traditie in lichtverschijnselen (vs. 3.4, vgl. Hbr. 17, 12$_{29}$, Ps. 104$_4$, Dt. 4$_{24}$) en ook hoorbaar waargenomen, (vs. 2, vgl. Jh. 3$_8$, Jez. 40$_7$). Als vervulling van 1$_{5-8}$ wordt aldus de roeping van dit twaalftal om aan Joden en Jodengenooten (vs. 5.11), waar ter wereld ook, het evangelie te brengen bekrachtigd. Van heidenen wordt hier niet (vgl. 10$_{41-45}$, 15$_8$) gesproken, al onderstreept dit verhaal hier het zendingsbevel des Heeren (1$_8$). Omdat dit tafereel de frontispiece vormt der eerste helft van dit „tweede boek", verdient het wellicht opmerking, dat juist op den Pinksterdag de Joodsche gemeente — althans na Jeruzalems val in 70 — de wetgeving aan Mozes op den Sinaï herdacht. Juist in deze eerste helft wordt nu Jezus herhaaldelijk boven Mozes (vgl. 3$_{13.22.23}$, 7$_{22.27.35.39}$, pp. 69. 70.) gesteld. De afkondiging van de Tien Geboden zou verder, volgens Philo (van Alexandrië, een Joodsch wijsgeer, tijdgenoot van Paulus) vergezeld gegaan zijn van een weerklank van Gods stem in zeventig talen tot aan het einde der aarde. Hier is echter geen sprake van een nieuwe „wet," en het blijkt niet, dat vs. 9—11 de gansche aarde (1$_8$) bedoelen. Telt men nl. de „Joden" in vs. 11 mede, dan vindt men 16 namen, d.w.z. 't totaal der nakomelingen van Jafet, Cham en Sem in Gen. 10$_{2-6.22}$. Rekent men ook de apostelen zelf als „Galileeërs" mede, dan geeft 't getal 17 als z.g. driehoeksgetal (1 + 2 + 3 enz. tot + 17) juist 153 = de visschen uit Jh. 21$_{11}$! Daar er echter slechts 15 namen van vreemde volkeren te lezen staan, zijn zulke verborgenheden hier niet te vinden. Wellicht vermelden deze namen in 't ruwe de Joodsche kolonies, waar het evangelie reeds een geschikten bodem gevonden had, toen deze traditie haar beslag kreeg. Van een bepaalde „stichting der Kerk" spreekt dit bericht *niet*, alleen van een massale geestvervoering op den Pinksterdag, waarbij bekende volgelingen van Jezus door tongentaal een onvergetelijken indruk hebben gemaakt op Joden en Jodengenooten uit den vreemde. In zulke dagen verplaatst Paulus ons in I Cor. 15$_6$. Beide verhalen signaleeren de eerste dagen der nieuwe Messiaansche beweging als een tijd van herhaalde en sterke werking des Geestes.

Petrus' toespraak tot de menigte, vs. 14—40. Petrus' rede is een program: Joël 2$_{28.29}$ hebt ge met eigen oogen gezien, Joël 2$_{30-32a}$
17 zult gij weldra aanschouwen, want thans zijn het „de laatste dagen". Eén kans is er nog tot ontkomen: roept „den naam des Heeren" aan! Dat is 't bekende eschatologische motief, immers die „naam" is: „Jezus" en Jezus is die „Heer", wiens uitspraak in den dag der dagen beslissen zal (vgl. 10$_{41-43}$). Dat betoogt Petrus dan ook in de tweede

22 helft van zijn rede. Hij beroept zich weder eerst op wat „God door
Jezus" hun met eigen oogen had laten zien — hij laat zich niet in met
25 profetieën over Jezus' dood of met eene bizondere heilsbeteekenis
daarvan — om dan uit Ps. 168-11 de Oudchristelijke zendingsboodschap
32 te ontwikkelen van de opstanding als bekrachtiging der prediking, dat
Jezus de Messias was, waarbij deze gezien wordt als de eerste schrede tot
Jezus' troonsbestijging, wat hij dan nog nader bevestigt met het citaat
34 35 uit Ps. 1101. Vers 36 herhaalt als slotmotief wat vs. 32 reeds inzette:
„dezen Jezus, dien gij gekruisigd hebt, heeft God tot „Heer," en
37 tot Messias gemaakt!" De indruk (vs. 14.37), dat Petrus namens
alle overigen spreekt en aangesproken wordt, beantwoordt aan de
voorstelling, dat hier de zendingsboodschap, welke *allen* brachten, is
38 geformuleerd. In vs. 38 wordt de doop gequalificeerd als eene handeling,
welke berust op den „naam", dien Jezus de Messias ontvangen heeft,
nl. op zijn titel en macht als „Heer" (vgl. 758, 95). Dat feit waarborgt
den doopeling, dat die Heer volmacht bezit om hem zijne „zonden"
kwijt te schelden, terwijl 't ontvangen van den „heiligen Geest" daarop
39 — niet daardóór, immers als „gave" — volgen zal. Nog altijd heeft
de prediking hier slechts Joden („u en uwe kinderen") en Jodengenooten
(„erbij zal roepen") op het oog (vgl. Jez. 5719, Zach. 823 en
Hd. 155. 11. 19. 20).

De eerste groei der nieuwe broederschap, vs. 41—42. Vergelijkt men
3(22)23 = Lev. 2329 met Ex. 3229, dan zou men vermoeden, dat de
overlevering op de wijze van een Joodschen *midrasj* tusschen 't getal
der aanhangers van het gouden kalf, die gedood werden, en de 3000,
die zich „lieten redden uit dit geslacht, dat kromme wegen gaat", (vs.
40, Dt. 325) eene treffende overeenkomst heeft willen vinden. 't Gemeen-
42 schappelijke leven van Jezus' engeren kring werd bij zulk een aanwas
onmogelijk, doch in de huiselijke broodbreking en de gebeden (Lc. 2217),
thans tot zinnebeelden van die saamhoorigheid verheven, hield men
toch de gedachte van die intieme eenheid vast. In Jezus' plaats onderwezen thans de apostelen. Zij zijn 't dan ook (vgl. 61.2), die nu voorgaan (Lc. 910-17) bij broodbreking en gebed.

45 *Het leven der broederschap, vs.* 43—47. De gedachte van één familie te
46 vormen kwam ook in groote onbaatzuchtigheid tot uiting. Communisme
is dat niet. Zij bleven Joden, als een Messiaansche broederschap gezamenlijk dagelijksche tempelgangers, alleen hadden zij de gewoonte om
onder voorzitterschap van hun leiders zich te verdeelen tot gemeenschappelijke maaltijden in hunne huizen. Die bijeenkomsten zullen
dé oudste lezers van dit geschrift — maar dan ten onrechte — beschouwd hebben als overeenkomende met hunne godsdienstoefeningen:
gebed, toespraak, sacrament.

3 *Genezing van den bedelaar aan de Schoone Poort, vs.* 1—10. Tegen

3 u. n.m., den tijd van het z.g. avondgebed, gingen Petrus en Johannes (vgl. Gal. 2[9]) de trappen op, die van den z.g. voorhof der heidenen
2 naar het tempelterrein voerden. Aan de Oostelijke zijde was hier een poort, waardoor men over den „voorhof der vrouwen" heen en door de groote poort van dien der mannen het gezicht had op het altaar en den voorhang van het heiligdom. Deze poort of de vorige had vleugeldeuren van kostbaar metaal („Corinthisch koper") en heette, naar den schenker, de poort van Nicanor. Een van deze twee was wel de z.g. Schoone Poort.

4 In Johannes heeft men ook wel Johannes Marcus (12[12.25], 13[5.13], 15[37]), den helper van Petrus (I Petr. 5[13]) gezien, omdat hij hier
7 (vs. 4.11) en elders (4[13.19] 8[14]) zoo op den achtergrond blijft. Nazoreeër, doffe uitspraak van Nazareeër, evenals Nazarener (Lc. 4[34]) afgeleid van Nazara (= Nazareth, volgens Grieksche handschriften Mt. 4[13], Lc. 4[16]). Zoo hebben Grieksche lezers het begrepen. Epiphásuch, bisschop van Cyprus, († 375 n. Chr.) spreekt van een Joodsche secte „Nazaraeën" en van eene Joodsch-christelijke als Nazoraeën. Op zijne, ook hier weder zeer verwarde, mededeelingen voortbordurende hebben sommigen ondersteld, dat Jezus tot eene reeds vóór 't Christendom bestaande secte van dien naam (Nasarjah = „Jehova bewaart", Jezus = „Jehova's hulpe", Lc. 1[31] 2[21], Mt. 1[21]) zou hebben behoord of zelfs, dat de evangelische verhalen daar hun oorsprong hebben en dat Jezus slechts een schepping der verbeelding zou zijn, om wien zich dit alles zou hebben gecrystallizeerd. Van zulk een secte weten wij echter niets, terwijl deze hypothese zelf volstrekt onhoudbaar moet worden genoemd. Dat de Christelijke overlevering echter bestaande gebruiken, voorstellingen en verhalen opgenomen en verwerkt heeft, is ook aan lezers in de Oudheid niet ontgaan. 't Verhaal zelf is een voorbeeld van wat in 2[43] was gezegd.

Petrus' toespraak in de gaanderij van Salomo, vs. 11—26. Langs den Oostkant van het tempelplein († 300 × 450 M) bevond zich de z.g. gaanderij van Salomo. Petrus en Johannes begaven zich dus naar die poort in den buitenmuur van 't plein, die direct op het Kedrondal uitkwam. Zij schijnen dus den oploop te willen ontwijken, maar de menschen stroomden hen, de trappen van het tempelterras af, achterna en Petrus
12 besluit hen toe te spreken. Evenals de wondermacht van een „heilige" („sjeich") in het Oosten thans nog de hoofdzaak is en zijn „vroomheid" vanzelf spreekt, moet ook Petrus hier éérst verzekeren, dat zij niet door
13 zulk een „eigen kracht" het wonder hadden verricht. Petrus noemt hier Jezus, den „knecht" Gods (letterlijk: „jongen", want voor „kind" bezigt het Grieksch n.l. een ander woord), vgl. Jez. 52[13], 53[11]. Bij 2[12] werd reeds opgemerkt, dat hier (vgl. vs. 22.23, 7[22.27.35.39.52.56]) een antithese met Mozes, den „dienaar Gods", achter schijnt te liggen (Joz. 1[7.13],

9^{24}, 12^{6}, 13^{8}, 18^{7}, 22^{23}, Neh. 17.^{8}, II Kron. 1^{3}, 24^{9}). Ook Jezaja draagt zulk een naam (20^{3}), David meermalen, en zelfs 't volk Israël
14 onder den naam „Jacob" in Jez. 41—45, 49, 50, 52. „Heilige" vindt men als Messiaanschen titel of als naam voor een hemelsch wezen in Jez. 55^{5}, 60^{9}, in 't Grieksch van Ps. 20^{3}, 60^{8}, 108^{8} of 89^{36}, vgl. Sirach 45^{6}vv. en Dan. 4$^{13-23}$. Voor „den Rechtvaardige", vgl. Hd. 7^{52}, 22^{14} en Zach.
15 9^{9}, Am. 2^{6}, 5^{12}, Wijsh. v. Salomo 2$^{12-25}$, Henoch 38^{2}. Bij „leïdsman
16 des levens" vgl. Gen. 45^{5} (Jozef), Sirach 46^{5} (Mozes), Hd. 7^{38}, Hebr. 2^{10}, 12^{2}. Dat de „naam" als handelende persoon optreedt, klinkt in 't Grieksch niet zoo vreemd, omdat *ónoma* zoowel „naam" als
18 „persoon" beteekent, vgl. b.v. 1^{15} („120 namen" = 120 personen), III Jh. 15, Opb. 3^{5}, 11^{13}. Dat de profeten het — voor de meeste Joden zonderlinge — feit van het lijden van den Messias voorspeld hadden vgl. Lc. 24$^{25.26}$, $^{44-46}$) wisten de lezers in de Oudheid uit boekjes, waarin zulke texten onder bepaalde opschriften (bv. Hd. 26^{23}: „de
20 Christus aan lijden onderhevig") verzameld waren. Israël en zijne leidslieden dwaalden echter uit onwetendheid. Als een karavaan, die zijn leidsman kwijt is, en in de woestijn met den gloeienden Samoem wor-
21 stelt, zoo ziet de schrijver Israëls lot, doch naar Jer. 31^{31} zou Israëls
22 geestelijke glorie éens herrijzen. Wanneer „alles hersteld" wordt, keert Jezus als de profeet aan Mozes gelijk (Dt. 18$^{15-19}$) uit den hemel weder om dan bij Israël zulk een gehoor te vinden, (vgl. Rom. 11^{26}) dat alle
25 ongehoorzamen worden uitgeroeid (Lv. 23^{29}). Het „verbond" blijft echter voor den Joodschen Christen de onmisbare voorwaarde (vgl. hfdst. 15 *Uitleg*). Al herinnert Abrahams naam (Gen. 12^{3}, 22^{18}) aan Gal. 3^{7}, daarmede zegt Petrus hier nog niet, dat een Abrahamsgeloof te samen met den doop in Jezus' naam (Mc. 16^{16}) zonder nadere aansluiting bij het volk des verbonds reeds voldoende zou zijn ter zaligheid. Dat leerde Paulus eerst.

4 *Eerste gevangenneming van Petrus en Johannes, vs.* 1—4. De commandant van de, uit Levieten bestaande en in den „voorhof der heidenen" bij de poorten en hoeken van het tempelplein gestationneerde, tempelpolitie, komt ook in 5$^{24-26}$ voor. Als officieren dier politiemacht fungeerden priesters (Lc. 22$^{4\,52}$): posten van gezag en
2 vertrouwen voor den Sadduceeschen priesteradel. De Sadduceeën hadden bezwaar tegen de leer der opstanding (Lc. 20^{27} vv., Hd. 5^{17} 23$^{6-8}$) en dus ten sterkste tegen het prediken van Jezus' herrijzenis als voorteeken van eene algemeene opstanding „ten laatsten dage" (vgl. Jh. 11^{24}).

Tweede aanwas der broederschap, vs. 4. Dat Petrus' rede den aanhang der nieuwe Messiaansche broederschap *terstond* (vgl. 2^{41}) verdubbelde, zegt de text niet

6 *Eerste verhoor van Petrus en Johannes, vs.* 5—22. Ook blijkens 4^{23} zijn

deze ,,leiders" ten deele van hoogepriesterlijken bloede. 't Woord had
7 (Lc. 23*13*, 24*40*) dan ook ruimeren zin. Voor de vraag naar den ,,naam",
8 vgl. Lc. 1114-20, naar de ,,macht", vgl. Lc. 431-37. Petrus ontvangt echter (vgl. Lc. 12*11-12*, Hd. 139) inspiratie uit den Hooge en antwoordt met een aanval, die door zijn ironisch gebruik der feiten een der
9 indrukwekkendste gedeelten van dit geschrift werd. Met allen eerbied herinnert hij eraan, dat het hier gaat *niet* om een misdaad, maar om een weldaad en dringt zoo door de kracht der feiten de hooggezeten heeren rechters uit hun sfeer van wierook en tempelzangen naar buiten! Wat God gedaan heeft, kunnen zij niet wegdecreteeren. ,,Wij" — gij en
13 ik — ,,moeten daarin ons heil vinden en er is geen heil in iets anders!" Over zulk een macht des woords bij ongestudeerde mannen was het hooge hof verbaasd. Nu herkennen zij hen als menschen uit Jezus'
16 kring. Veel goeds hadden zij wel niet in den zin, naar Lucas' meening, want uitvoerig laat hij hen verwijlen bij 't bezwaar, dat 't ,,kennelijk
19 wonderteeken" te zeer de aandacht had getrokken om er nog ,,tegenspraak van te kunnen geven". Het fiere antwoord der apostelen con-
21 trasteert weder scherp met den regentenwaan, die hier met ,,dreigementen" aankomt! Maar zij wonnen er dit mee, dat zij straks (528) juridischen grond tot optreden zouden hebben. Zonder over de prediking zelf te handelen kon men die dan als overtreding van een uitdrukkelijk kenbaar gemaakt verbod vervolgen.

Het gebed der broederschap, vs. 23—30. Psalm 21.2 is in dit gebed ingevlochten, terwijl het woord Messias=Gezalfde hier nadere verklaring vindt (vgl. 313, 1038, Lc. 4*18*, Hbr. 19). Men kan ook vertalen: ,,tot Gezalfde gemaakt hebt". Pilatus en de Joodsche overheid zijn slechts werktuigen in Gods hand (vgl. 3*17*) geweest. Bovenal bidden zij hierom, dat Gods wondermacht op de prediking van den naam van zijnen ,,heiligen knecht Jezus" door ,,teekenen en wonderen" het zichtbaar zegel zetten moge.

Tweede manifestatie des Geestes, vs. 31. Terwijl in het eerste deel uit parallelle tradities wel eens een keuze gedaan werd (vgl. Lc. 910-17, p. 89), bevat dit tweede geschrift opmerkelijk veel herhalingen, en zelfs een evenwijdige reeks van redevoeringen en daden van Petrus en van Paulus. Dit verhaal herinnert wel aan 2*1-6*, maar draagt toch ook den stempel van de bekende korte samenvattingen (Lc. 71, p. 80). Het onderstreept de gedachte van 48, dat nl. *charismata* (vgl. I Cor. 17, 77, 124-9.28-31, vgl. I Tim. 414) het goddelijk kenmerk zijn der boodschappers van het evangelie (,,apostelen" in ruimeren zin, vgl. 121.22). Een Romeinsch lezer zal zich hier Vergilius' *Aeneïs* III 89-90 herinnerd hebben: ,,Geef vader een manifestatie, breek baan tot in onze geesten. Nauwelijks sprak ik dit woord, of plots scheen alles te beven." Ook de tweede aanwas der broederschap wordt aldus door den Geest bekrachtigd.

't Palestijnsche ideaal in de practijk, *vs.* 32—35. Nogmaals en nu meer precies wordt hier (vgl. 243-47) de practijk van de broederschapsgedachte beschreven. Daar valt wel eenige nadruk op, nu immers vermeld is, dat de kring zooveel grooter geworden was (241.42 : 3000, 44 : + 2000), maar ,,groote genade", d.w.z. van Boven geschonken geestelijke kracht (vgl. Lc. 422, 632-35) bewerkte dit dan ook. Een begin van organisatie onder beheer der ,,apostelen" als hoofden van 't groote gezin bleek dienstig om het resultaat van vs. 34, (,,zelfs geen enkele behoeftige") te bereiken. Werkelijk communisme, d.w.z. overdracht van eigendom aan de gemeenschap en exploitatie daarvan te haren behoeve, vindt men hier niet. Het gaat slechts over een regeling van opteren en uitdeelen. Zelfs deze taak werd den ,,apostelen" echter weldra te zwaar (61-7).

Barnabas' voorbeeld, *vs.* 36—37. Deze Leviet uit Cyprus ontving zijn schoonen bijnaam, omdat hij den stoot gaf tot het bovenvermelde. Er staat echter niet, dat hij al zijn eigendom ten beste gaf (b.v. onder den indruk, dat de wederkomst des Heeren weldra zou aanbreken, vgl. Lc. 927, I Cor. 1551-53, II Cor. 54, I Thess. 416.17). Hij bleef een man van aanzien te Jeruzalem (927, 11—15), zoodat hij b.v. voor Paulus den weg kon effenen, maar van deze daad hier vernemen wij verder (vgl. I Cor. 96, Gal. 21.9-13, Col. 410 of Hd. 1212 vv.) niets meer. Evenals 31-10 eerst na 243 komt, staat hier de aanleiding eerst na het gevolg.

Ananias en Saffira, *vs.* 1—11. Hier geeft Lucas weder een scherp contrast (vgl. Lc. 16, 215, 415, 918-22, 1030, 1113-16, 1213, 151.2, 1715 2221-30): Barnabas verheft zich het eerst boven, Ananias en Saffira zinken daarentegen beneden het peil. Dat er van ,,communisme" geen sprake was, spreekt vs. 4 duidelijk uit, maar de hoogachting voor zulke offervaardigheid werkte op de eerzucht. Naar Petrus' woord, hebben Ananias en zijn vrouw door die eer te zoeken den heiligen Geest, die over de broederschap waakt, willen ,,bedriegen" en wel door meer eer te verlangen dan hun toekwam. Een schrikwekkend gevolg bezegelt Petrus' woord. Petrus, die het gebeurde met Ananias als een goddelijk strafgericht beschouwt, stelt aan Saffira nog een laatste vraag, maar spreekt dan ook uit, dat zij onder datzelfde gericht zal vallen. Evenmin als in 247 of in 't O. T. kan men hier het Grieksche woord *ecclesia* reeds met ,,kerk" vertalen. Immers de Palestijnsche broederschap is zelfs nog niet gevorderd tot de Hellenistische ,,gemeente"-idee. Dit vers draagt weer den stempel van een dier korte samenvattende zinnetjes (vgl. 246, 431), die ook in 't eerste deel teekens voorkwamen.

Apostolische wonderkracht, *vs.* 12—17. Nog altijd blijft het hier een Messiaansche broederschap (vgl. 245.46), welke, na de vervulling harer Joodsche godsdienstplichten, thans (vgl. 433) bijeenkomt in de gaan-

derij van Salomo (vgl. 3$_{11}$) en met zekeren schroom (vs. 12, vgl. 2$_{43}$) ontzien wordt. Dit alles herinnert sterk aan het hedendaagsche Oosten. Door een poort in dezen zuilenhal kwam men in 't Kedrondal (Lc. 22$_{39-53}$) en tegenover den Olijfberg (Lc. 19$_{29}$, 21$_{37}$, 22$_{39}$, 24$_{50}$, Hd. 1$_{12}$)! Bovendien bevond men zich alleen daar onder een dak, dat niet door Herodes' bloedige handen (Lc. 1, p. 63) was gebouwd. Wij hebben hier weder een dier bekende samenvattende schilderingen (vgl. 2$_{46}$, 4$_{31}$, 5$_{12}$). 't Gebed der broederschap (4$_{23-30}$) wordt verhoord en typisch teekent de schrijver het ontzag, dat men had en nog heeft voor het „heilige" (vgl. Lc. 5, p. 75, Lc. 6$_{19}$ en Lc., *register*) met den trek, dat men het blijkbaar niet waagt om lichamelijke aanraking te vragen, maar reeds in Petrus' schaduw de „*baraka*", de uitstralende kracht van het „heilige", zoekt en vindt. Vs. 16 herinnert aan Lc. 6$_{18}$.

Tweede gevangenneming. Wonderbare bevrijding, vs. 17—20. De Sadduceeën (vgl. Lc. 20$_{27}$, Hd. 4, 23$_{7-8}$) staan ook in de Joodsche traditie als hardhandig bekend. Hun „nijd" beteekent wel, dat deze nieuwe broederschap hun als concurrente met die der Farizeeën nog te onbeteekenend, maar als aanblazing van populaire overtuigingen, welke hun gevaarlijk voorkwamen, van te veel gewicht scheen om niet kras op te treden. Opstanding (vgl. 4$_{2}$) en manifestaties uit de onzichtbare wereld (vgl. vs. 19 en 23$_{6-8}$) waren immers volgens de Sadduceesch-gezinden zeer ongewenschte onderwerpen van openlijke bespreking. Hiermede vormt dan het optreden van den engel een treffend contrast, dat nog doorloopt in diens gebod om alles te zeggen over „dit leven", waarin de Geest de realiteit liet voelen en tasten van al wat de Sadduceeën loochenden. Immers juist zij hadden op hun strikvraag over de vrouw met de 7 mannen (Lc. 20$_{27-36}$) van Jezus een antwoord gekregen, waarbij aan den mensch een leven in de sfeer der engelen werd toegekend.

De apostelen in den tempel voor den grooten raad, vs. 21—28. De tempelcommandant (vgl. 4$_{1}$) waagt het niet om met den sterken arm in te grijpen (vgl. vs. 12.13), hoewel zijn functie practisch wel de belangrijkste was na het hoogepriesterschap. In dezen „voorhof der heidenen" was 't plaveisel voor zijn manschappen blijkbaar gevaarlijker dan de stokken der tempelpolitie dit voor het volk waren. Een Joodsche klacht over deze heeren luidt: „Wee mij over 't geslacht van Boëthus (de hoogepriesterlijke officieren) om hun spies! Wee mij om 't geslacht van Cántharos, wee mij om hun pen! Wee mij over 't geslacht van Ananías, wee mij om hun slangengesis! Wee mij over 't geslacht van Ismaëlben Fabi, wee mij om hun vuist! Hoogepriesters zijn zij, schatmeesters hun zonen, tempelofficieren hun neven en hun knechten slaan het volk met stokken!" De hoogepriesterlijke voorzitter verwijst natuurlijk dadelijk

naar wat 4^{21} was vastgelegd, maar tevens brandmerkt hij de Messiaansche broederschap als gevaarlijk voor den Joodschen staat. Of hij nu bedoelt, dat zij Jezus' bloed bij God of bij de Romeinen — indirect door 't verwekken van woelingen — „te hunnen laste willen brengen," blijkt niet duidelijk, maar de Groote Raad vergaderde in de schaduw van de burcht Antonia (vgl. 22*31.32* en vooral 22*30*, 23*13*!), welke vlak ten Noorden van den tempel lag. Officieel moeten dus hier dergelijke motieven gelden als bij het optreden tegen Jezus.

Verantwoording van Petrus en de apostelen, vs. 29—32. Lucas vat hier
31 weder in eigen woorden samen. Heiland vindt men van God gezegd: Lc. 1^{47} (I Tim. 1^{1}, 2^{3}, 4^{10}, Jud. 25), van Christus: Lc. 2*11*, Hd. 5*31*, 13^{23} (Jh. 4^{42}, Phil. 3^{20}, Eph. 5^{23}, II Petr. 1$^{1.11}$, 2^{20}, 3$^{2.18}$, I Jh 4^{14}, Tit. 1^{4}, 2^{13}, 3^{6}, misschien ook Tit. 1^{3}, 2^{10}, 3^{4}). Het was een bij Jood en heiden (vgl. Lc. 1^{47}) ook als godsdienstige term bekend woord. Het eigenlijke heilsfeit (vgl. 2$^{22.32.38}$, 4^{12}) is de „verhooging", waardoor aan Jezus de macht („aan zijn rechterhand") is verleend (vgl. Phil. 2^{9} vv.) om het wereldbeleid zoo te bestieren, dat Israël (vgl. 2*5 11*,1-13, 2^{39}, 3$^{22.25}$) tot bekeering komt en vergiffenis zijner zonden ontvangt.

Gamaliëls raad, vs. 33—39. Gamaliël was, ook blijkens Joodsche
34 traditie, een Farizeesch geleerde van groot gezag. De legende heeft hem om dit verhaal ten onrechte tot Christen gemaakt. Hij heeft zich o.a. met huwelijksrecht bezig gehouden, misschien wel in den tijd,
36 dat Paulus zijn colleges volgde (Hd. 22^{3}, vgl. Rm. 7$^{1-3}$). Theudas' opstand valt eerst tusschen 44 en 46: een jaar of tien na Gamaliëls rede. Wij kennen hem uit Jozefus' *Antiquiteiten* XX 5^{1}. Vlak daarop, in XX
37 5^{2}, spreekt Jozefus dan van Judas den Galileeër, maar als vader en grootvader van enkele kwaadwilligen uit de jaren 40—50! Judas zelf komt dus niet nà, maar ruim 37 jaar vóór Theudas, toen Quirínius na Archeláüs' verbanning (6 v. Chr.) in het geännexeerde Judaea de eigenlijke registratie (vgl. de voorbereidende maatregelen onder Herodes, Lc. 2^{2} vv., p. 66 v.) voor het Romeinsche belastingstelsel had uit te voeren. Toen is hij de leider van een opstand geweest, welke weldra in bloed gesmoord werd. De schrijver begaat hier dus een krasse vergissing, tenzij er een andere Theudas, door Jozefus niet vermeld (vgl. voor zulke troebelen, b.v. Lc. 13*1-5*, Hd. 21*38*), vóór dezen Judas geweest zou zijn. Zeer waarschijnlijk is dat niet en de woorden „die beweerde iets te zijn" (vgl. 8^{9} dezelfde term gebezigd voor Simon den toovenaar) stemmen zóo overeen met 't feit, dat Jozefus hem „tooverkunstenaar" noemt, dat dit welhaast opweegt tegen 't feit, dat deze hem een grooteren aanhang dan de ± 400 man van vs. 36 schijnt toe te kennen. Hoe ontstond deze vergissing dan? Doordat de schrijver het boek van Jozefus, en wel XX 5$^{1.2}$, slordig heeft gelezen? Dit is

mogelijk. Dan zijn deze woorden zeker eerst na de voltooiing der ,,Antiquiteiten", d.w.z. na het dertiende jaar van Domitianus (93—94 n. Chr.) neergeschreven. Er bestaat echter in deze dingen geen reden om het gezag van Jozefus stilzwijgend hooger te stellen dan dat van onzen geschiedschrijver. Beiden hebben zelfstandig kennis kunnen nemen van deze gebeurtenissen en beiden konden daarbij op een dwaalspoor raken. Lucas is zelfs ouder dan Jozefus, die in 45 eerst 6 à 7 jaar telde. Hebben zij echter beiden schriftelijke gegevens gebruikt, wij weten van Jozefus, dat hij die (op de gewone wijze der antieke geschiedschrijvers) meermalen letterlijk gevolgd heeft. Wat Jozefus echter gelezen en nageschreven heeft, kon ook ieder ander lezen. Heeft onze schrijver zich dus door oppervlakkig te lezen vergist, dan heeft hij dit gedaan bij de lectuur van het geschrift, dat ook Jozefus in Ant. XX 5 volgde. Immers Jozefus brengt d. t. pl. mededeelingen, die zulk een vergissing in tijdrekening als hier schijnt vast te staan, bij iemand, die zijn boek leest, onwaarschijnlijk maken. Kort te voren vermeldde hij nl. den hongersnood, dien Hd. 11_{28} onder keizer Claudius dateert, en verder de gouverneurs Fadus, Alexander en Cumanus, die allen welbekend zijn en na het tijdstip van Gamaliëls rede vallen. Òf Lucas (respectievelijk degeen, die hij hier volgt) heeft dus een geschrift slordig gelezen, dat ook Jozefus in Ant. XX $5_{1.2}$ heeft gevolgd, òf een bewerker van Lucas' geschrift heeft — ergens na 't jaar 94 — vs. 36 ingevoegd. Dat Hd. in zijn geheel eerst na dien datum zou opgesteld zijn, is niet aannemelijk. Wat deze slordigheid zelf betreft: een antiek geschiedschrijver vat in zijn ingevlochten redevoeringen wel meer de gebeurtenissen zóó samen, dat de tijdrekenkunde in het gedrang komt. Het ging immers (vgl. Lc. $1_{1.2}$) vooral om de juiste vizie op de beweegredenen van een persoon of kring. Met weinig moeite had men dan ook in vs. 36 een ander voorval uit Jozefus kunnen plaatsen, dat wèl paste. Wat de S. wilde, nl. de situatie saam te vatten in één tafereel, is hem echter zeer wèl gelukt. Hier spreekt geen man uit Domitianus' dagen, toen de Christelijk Messiaansche beweging door Rome als staatsgevaarlijk vervolgd werd, maar Lucas zelf. Een later bewerker van Lucas' werk had immers niets bedenkelijkers kunnen doen dan een tafereel te schetsen, waarin de vroegere, aan het Rijk getrouwe, Joodsche autoriteiten om redenen van politieken aard als vervolgers der Christenen optraden. Want al raadt Gamaliël een afwachtende houding aan, de schrijver zelf laat hem
39 de gevaarlijke namen van Theudas en Judas vermelden! Bijtend en karakteristiek is het slotzinnetje. Voor een Farizeeër waren de stellingen, welke de Farizeesche uitlegkunde uit de heilige texten wist af te leiden, ook heilig en was de Sadduceesche loochening daarvan (vgl. 4_2, $5_{18.19}$, 23_{6-8}) dus reeds een werk van ,,tegenstanders Gods."

Vrijlating en voortgang van het werk, vs. 39*b*—42. Gamaliël moest wel gehoor vinden, niet alleen om zijn laatsten, scherpen zet, maar vooral omdat de Sadduceesche adel zwak stond tegenover de populariteit der Farizeeën. De voorstelling is hier, dat de Farizeeën de nieuwe Messiaansche beweging althans tegenover de Sadduceeën min of meer in bescherming namen (vgl. 23$^{6-7}$), d.w.z. zoolang als zij de Joodsche kleuren nog niet verzaakte (vgl. 6^{7}, 8$^{1-3\ 26}$, 9^{31}, 10^{14} vv., $^{45.46}$, 11$^{1-3\ 17.18.23.24}$) en dus populair (5^{26}) bleef. Daarom blijft 't ook bij een geeseling en 't verbod van Jezus' „naam" (vgl. 4^{20}). Dat de Messias Jezus was, bewees men natuurlijk uit Joodsche (O. T.-ische en latere) geschriften (vgl. b.v.: 2^{15} vv, 3$^{13.18.22}$ vv., 4$^{11.12.25.26}$, 8$^{32.33}$, 10^{38} vv. 13^{33} vv., 15^{15} vv., 26^{22} vv., 28^{23} vv. en b.v. Hbr. 1, 2).

6 *Palestijnsch broederschaps- en Hellenistisch gemeenschapsideaal, vs.* 1—7. De wolken pakken samen. Het Joodsche Christendom in Palestina slingerde nl. tusschen twee polen: de invloed der Palestijnsche tradities en de gedachten en idealen van de broeders uit het buitenlandsche (Hellenistische) Jodendom. Die Palestijnsche tradities ondergingen de aantrekkingskracht van 't gevoelen der Farizeesch-gezinde schare, welke in wetsbetrachting de onafwijsbare voorwaarde zag tot verwezenlijking van de hope Israëls. De Hellenistische opvattingen van 't Jodendom als wereldgodsdienst waren daarentegen vrijgevig in zake wetsbetrachting en geestelijker in zake tempelceremonieel en dergl. Zij kwamen uit de sfeer der Joodsche kolonies in de Grieksche havensteden, waar de als staatsrechterlijke lichamen georganizeerde Joodsche „gemeenten"-aan het leven een eigenaardigen ruimen horizont en zelfstandigen inhoud gaven. Tusschen dit alles stonden nu, als eigenaardig voor de nieuwe broederschap, ten eerste de vermoedens van Jezus' eigen bedoelingen en ten tweede de vorm, waarin dat besef bij den oudsten kring gegoten was. Die vorm draagt den stempel eener reactie van plattelanders tegen de machthebbers in de heilige stad. Zij willen broederschap, een ideaal even heilig als naief. Deze broederschapsgedachte is echter Messiaansch: zij omspant de wereld. Op de wijze van sommige profeten (vgl. b.v. Zach. 8^{23}) zag men in de „twaalf stammen" (vgl. Lc. 22^{30}) iets van blijvende en universeele beteekenis. In de aanvulling van het twaalftal (1$^{15-26}$) spreekt deze zelfde geest. Toch bleef deze toekomstverwachting Joodsch, d.w.z. gebonden aan het „verbond" (vgl. 3^{25} en hfdst. 15 *Uitleg*): voorzoover de menschheid zich in dat verbond van God met Israël op laat nemen, zal zij deelhebben aan de heerlijkheid, welke Jezus' aanhangers bij den grooten ommekeer wacht. Onderpand van het uitzicht daarop was de gave (2^{38}) des Geestes. Die ervaring eener manifestatie van hooger macht was het, welke allen zonder onderscheid samenbond en waarin allen het nieuwe

van dit leven (5$_{21}$) vonden. Desniettemin was er in dit samenzijn van menschen van verschillenden geestelijken achtergrond een zekere spanning gegeven (vgl. 1$_{4}$, 2$_{5-11}$, 4$_{8-31}$, 5$_{39}$), die nu tot een crisis leidt. Bij de heerschappij der broederschapsgedachte moet alles door onderlinge liefde en hulpvaardigheid vanzelf gaan. Zij bleek niet geheel opgewassen tegen deze moeilijkheid. De functie der twaalven als beheerders (4$_{32-35}$) werkte onpractisch: in dit nieuwe Israël kwamen de broeders en zusters van buiten zelfs reeds achteraan. De gemeenschappelijke maaltijden der broederschap (volgens 2$_{41-47}$, 4$_{4.32-35}$: minstens $\pm$ 12 $\times$ 400) moesten de tijdroovende „dagelijksche ondersteuning", vooral der weduwen (Lc. 21$_{1-4}$, 7$_{37}$), mogelijk maken.
2 Wie echter met de landstaal slecht overweg kon, kwam tekort. De twaalven zelf voelden deze stoffelijke zaken als beneden hun roeping: de propaganda in Jeruzalem ging hun boven alles. Voor dit lagere slaan zij nu den Griekschen weg der democratie in: het „geheel" der
5 discipelen wordt bijeengeroepen en deze „geheele menigte" betuigt haar instemming met het houden eener *verkiezing*, die zelfs een niet als Jood geborene, Nicolaüs uit Antiochië (vgl. 11$_{19-21}$), naar voren brengt! Als de „dagelijksche" zorg óók voor 't „Hebreeuwsche" deel der broederschap aan deze zeven mannen met hun Grieksche namen opgedragen is, stelde men wel een zóó groot vertrouwen in hun karakter dat men nu voor een omkeering van dezelfde klacht niet vreesde. Ook hun bekwaamheid is dan wel bizonder hoog geschat, omdat zij met hun zevenen een taak, die voor twaalf apostelen te zwaar was, op zich moesten nemen. Wellicht begint hier echter het Hellenistisch deel der broederschap zich tot een „gemeente" te vormen, terwijl de twaalven met den Palestijnsche kern zich aan 't oude broederschapsideaal bleven
7 houden. Zoo was de crisis voorloopig opgelost. Dat thans „een groote menigte van de priesters" zich aansluit, wijst wel op een verandering, waardoor 't meer zuiver nationaal Joodsche deel der beweging grooter aantrekkingskracht kreeg voor hen, bij wie ceremonieele scrupules zwaar moesten blijven wegen. Met onze kerkelijke armverzorging staat dit alles slechts in een uiterst verwijderd verband, immers de Messiaansche broederschap verwachtte Jezus' wederkomst op korten termijn (vgl. Lc. 9$_{27}$, pp. 90 vv.) . De instelling der zeven-mannen is een noodregeling geweest, waaraan weldra (vgl. 8$_{1.2}$) een einde kwam. Toch was zij een eerste stap in de ontwikkeling, welke de broederschap tenslotte haars ondanks als een zelfstandig geheel buiten het lichaam der Joodsche godsdienstig-staatkundige samenleving heeft geschoven.

De stem van 't Hellenistisch Christendom, vs. 8—11. Dat is Stephanus. Lucas brengt de mannen van 't initiatief naar voren (Petrus, 1$_{15-26}$, 2$_{14-40}$, 3$_{4-7}$, 1$_{1-26}$, 4$_{8-12\ 19\ 20}$, 5$_{29-32}$, enz. Barnabas: 4$_{36.37}$, 9$_{27}$, 11$_{22-}$

15*39*, vgl. Gal. 2₁-₁₃, I Cor. 9₆, Col. 4₁₀, Philippus: 6*5*, 8*5 40*, 21*8*, Jacobus: 12*17*, 15₁₃, 21₁₈, vgl. I Cor. 15₇, Gal. 1₁₉, 2₉-₁₂ en vooral Paulus: 7₅₈, 8₁-₃, 9*1-29*, 11*25-30*, 12*25*, 13*1* enz.) en voert hen meest ook sprekend ten tooneele. De propaganda in het Arameesch geschiedde naar de voorstelling van Petrus' optreden meest op het tempelplein (vgl. vs. 7 „priesters") en richtte zich getuigend tot het Joodsche volk
8 als eenheid. In 't Hellenistisch deel der broederschap uit de Geest („genade en kracht", vgl. 4₃₃, 6*5*, Lc. 4₂₂, 6₃₂-₃₅) zich ook door charismatische verschijnselen (vgl. 4₃₁, 5₁₅) maar tevens op meer Grieksche wijze door twistgesprekken over bewijsplaatsen (3₁₈, 5₄₂)
9 binnen de vergaderzaal der Libysche (Libertini moet zijn Libystini), Cyreneesche en Alexandrijnsche kolonies te Jeruzalem. Niet alleen Afrikaansche, maar ook andere Joden: uit het Zuid-Oosten (Cilicië, Paulus' vaderland) en Westen van Klein-Azië nemen daaraan deel. Ook uit 2₉-₁₂ zou men afleiden, dat het Christendom zich naar deze streken (Libyë 25%, Alexandrië 20% Joden) tengevolge van dergelijk contact met het Hellenistisch Christendom te Jeruzalem weldra verspreid heeft. Evenals thans in Oostersche steden waren er te Jeruzalem tal van synagogen (in 333 na Chr. waren er 7, vóór 't jaar 70 natuurlijk véél meer, volgens een Talmudisch bericht zelfs 480). De Geest verleent aan Stephanus de „wijsheid" (vgl. Lc. 4₂₂, pp. 68.
10 73.77, Lc. 21*15*), welke tot het overtuigend voeren dezer dispu-
11 taties onontbeerlijk was. Dat Stephanus scherp optrad, blijkt uit
8 vs. 5₁.₅₂. Zijn voorkeur voor texten, die het ceremonieele en wettische Jodendom slecht gebruiken kon (vgl. 7*37.42.43.49.50*) is bij een Hellenist (6₁), begrijpelijk, maar wekte ergernis bij de conservatieven, die juist om hun liefde voor die dingen zich uit het buitenland in de heilige stad waren komen vestigen.

Stephanus ter verantwoording voorgebracht, vs. 12—7₁. Wat in hunne (Griekschsprekende) kringen omging, mocht, h.i., niet ontsnappen aan
14 de waakzaamheid van de leiders der natie! Stephanus had in zijn prediking van de toekomstverwachting blijkbaar naar voren geschoven, dat dáár voor geen tempel of priesterschap plaats zou zijn (vgl. Mc. 14₅₈, Mt. 26₆₁, Mc. 13₁-₄, Mt. 24₁-₃, Lc. 21₅-₇) en heeft zeker wel sterk geaccentueerd, wat Jezus over een „overvloediger gerechtigheid dan die van schriftgeleerden en Farizeeën" (Mt. 5₂₀) en over een leven uit de „genade" (Lc. 4₂₂, 6₃₂-₄₃, p. 79) had gesproken. Toch sprak hij van dit alles blijkbaar in den toekomenden tijd: had hij hierin een vrijbrief
15 gevonden om op te houden met Jood te zijn, men zou hem dit zeker hebben aangewreven. De opmerkelijke trek, dat zijn gelaat hun voorkwam als dat van „een engel", herinnert aan Lc. 20₃₄-₃₆, I Cor. 7₁-₇, vgl. Hd. 5₁₅.₁₉.₂₀.

7 *Stephanus' verdedigingsrede, vs.* 2—53 (*a*). Deze rede is een van de

minst geslaagde gedeelten: zij schijnt grootendeels weinig ter zake te doen. Ook de verdeeling is niet duidelijk. Men kan vs. 2—38 beschouwen als verweer tegen „lastering van Mozes en God" en vs. 39—53 als rechtvaardiging van zijn oordeel over 't bestaande Jodendom. Zijn eschatologische prediking zou wellicht als derde deel van de orde gekomen zijn, indien vs. 54 niet den draad afbrak. De hoofdgedachte, welke tegen 't slot natuurlijk met volle kracht moest terugkeeren, is de zuiver Joodsche van Gods leiding in de historie. In 't tweede deel wordt die overstemd door 't motief van Israëls verzet tegen den heiligen Geest.

2-17 Bij monde van Stephanus handhaaft 't Hellenistisch Christendom hier zijn recht op 't „verbond der besnijdenis" (3$_{25}$) als Abrahams
20 erfenis (vgl. 8$_{26}$). Later komt Mozes, dien Israël niet als redder be-
25-35 groette, al maakte Gods hand hem tot hun „leidsman en bevrijder". De polemische bedoeling is hier duidelijk, maar ze neemt nog toe bij
39-43 de vermelding van het „gouden kalf" (en van latere afgoderij) onmid-
37 dellijk na Mozes' voorzegging van „een profeet als mij" en na de hooge
38 waardeering voor Mozes als gever van „levende woorden" (vgl. 3$_{15}$). Over gebrek aan eerbied voor Mozes (vgl. 2$_{12}$, 3$_{13.14.22.23}$, 7$_{22.27}$ $_{35.39}$) moet niet hij, maar hebben zijn aanklagers zich te verantwoorden! Staat hij hier als Hellenistisch Messianist, zij zijn zonen van een geslacht, door welks geschiedenis de ongehoorzaamheid als een roode draad heenloopt: dat in de woestijn Moloch diende,
43-47 dat in Salomo's tempelbouw den eenvoud van de tent der ge-
48-50 tuigenis en van Davids tabernakel versmaadde. Echt Hellenistisch klinkt dan de uitroep, dien Stephanus aan Jez. 66$_{1.2}$ ontleent
51 (vgl. Hd. 17$_{22}$ vv.): wat heeft de Allerhoogste (vgl. Lc. 8$_{28}$, p. 87, Hd. 8$_{26}$, 16$_{17}$), de Koning van 't heelal, met tempels te maken! Dan slingert hij hun Jez. 63$_{10}$ tegen. Het dreigende slot van dat citaat, nl. de woorden: „daarom is Hij hun in een vijand verkeerd, Hijzelf heeft
52 tegen hen gestreden" laat hij nog weg, maar als dit van „hunne vaderen" gold — zij, de „verraders en moordenaars" van „den Rechtvaardige" (3$_{14}$) hebben niet beter te wachten dan de vervolgers
53 zijner herauten (vgl. Lc. 11$_{47-51}$). De Wet — onderpand der Messiaansche toekomst — hebben ook zij geschonden, toen zij Hem veroordeelden (vgl. daartegenover 3$_{17}$!). Goed Farizeesch was wel de leer, welke Gods onthevenheid aan alle aanraking met 't aardsche (vgl. Dt. 32$_2$ [Grieksche text], Jozefus, *Ant.* XV. 5$_3$, Gal. 3$_{19}$, Hebr. 2$_2$ en Joodsche gegevens) accentueerde door engelen als middelaars der wetgeving op Sinaï te doen optreden.

Stephanus' rede als document van Oudchristelijk schriftgebruik. Uit dit oogpunt bevat deze rede nog meer, dat de aandacht trekt. Met Jozefus en Philo overeenstemmend tegen Gen. 12$_1$ (de aangehaalde plaats) ontvangt b.v. Abraham vóor zijn komst te Haran (Gen. 15$_7$)

het goddelijk bevel en sterft Terah (tegen Gn. 11$^{26.32}$, 12^{4}) vóor diens
4 vertrek. Voor de „belofte", vgl. Gn. 12^{7}, 13^{15}, 17^{8}, 48^{4}, voor de
5.6 voorspelling van vs. 6, vgl. Gn. 15$^{13-14}$, Ex. 12^{40}, Gal. 3^{17}. Joodsche
7 traditie ligt wel achter de 400 jaar tegenover de 215 van 't Hebr. O.T.
8 't „Verbond der besnijdenis" kennen wij uit Gn. 17$^{10-14}$, 21^{4}, vgl. Rm.
4^{11}. Voor Jozefs geschiedenis citeert de spreker Gn. 37$^{11-28}$, 39^{2}, 45^{4} en
9.10 41$^{37.40-43}$. De hongersnood komt uit Gn. 41^{54}, 42$^{1.2.5}$, de herkenning uit
11-13 Gn. 45$^{1.3.16}$, terwijl de „75 zielen" gevonden worden in het Grieksch van
14.15 Gn. 46^{27}, Ex. 1^{5}. Jozefus verhaalt, dat „de aartsvaders" te Hebron be-
16 graven lagen (tegen Gn. 49^{30}, 50^{25}, Joz. 24^{32}), Rabbijnsche en kerke-
17.18 lijke traditie noemt Sichem. Bij vs. 17 en 18, vgl. Ex. 1$^{7-8}$, bij 19:
19-21 Ex. 1$^{10.11}$, bij 20: Ex. 2^{2} en Hbr. 11^{23}, Lc. 25^{2}, bij vs. 21: Ex. 2^{10}.
22.23 Traditioneel is ook wat vs. 22 over Mozes' studie en vs. 23 over zijn
leeftijd brengt, waarbij de uitdrukking „machtig in woorden en
werken" (vgl. Lc. 24^{19} en Hd. 2^{12}, 3$^{13-14}$) ten deele strijdt met
25-27 Ex. 4^{10}. In vs. 25—27 wordt Ex. 2$^{12-14}$ gevolgd (vgl. Lc. 12^{14}). Bij
29.30 vs. 29 hoort Ex. 2^{15}, 18$^{3.4}$. 't Getal van 40 jaren voor Mozes' balling-
schap volgt uit Ex. 7^{7}, vgl. Hd. 7^{23}. 't Verdere sluit zich aan bij
35.36 Ex. 3$^{2-10}$. Mozes als „leidsman", vgl. 5^{31} en 't stille parallelisme
35 met Jezus (2^{12}, 3$^{13.14}$ enz.); voor den „engel" in vs. 30, 35, 38, 44
37 vgl. Hd. 7^{53}. De groote text (vs. 37) over den komenden „profeet"
(vgl. Lc. 24^{19}) was reeds door Petrus in 3^{22} vermeld (Dt. 18^{15}). In de
39.40 volgende verzen schijnen Ex. 19^{3}, Dt. 9^{10} op den achtergrond te
39 vv. liggen. Het requisitoir tegen Israël berust op plaatsen als Num. 14^{3},
Ez. 20^{13}, Ex. 32$^{1.4-6}$, Jer. 7 en 19, Zeph. 1^{5}, II Kron. 33$^{3-5}$, vgl.
41-43 Dt. 4^{19}, 17^{3}. De plaats uit Amos (5$^{25-27}$) in vs. 41—43 is vrij geciteerd
naar de Grieksche vertaling van 't O. T., waarbij men voor Moloch
43 vergelijke Lev. 18^{21}, 20$^{1-5}$. Rompha is een door schrijffouten ont-
stane vorm van een naam voor den planeet Saturnus (den planeet van
den Sabbatdag, vgl. *Lc.*, pp. 104, 123, 126, 127); verder staat „Baby-
44 lon" in plaats van Damascus (in 't Hebr. O.T.) Het „voorbeeld", dat
Mozes volgens vs. 44 gezien had, kent men uit Ex. 25$^{9.40}$ en uit de nog
oudere Babylonische voorstelling, dat alle „heilige dingen" reeds voor
hun bestaan op aarde in de hemelwereld aanwezig zijn. Die gedachte
keert in Hebr. 8^{5}, bij Philo, bij de Rabbijnen en in de oude Christenheid,
terug, vgl. Openb. 15^{5} b.v. het „Jeruzalem, dat boven is" (Gal. 4^{26}, Hebr.
12^{22}, Openb. 21$^{2.10}$) en den „tempel" (in de Oden van Salomo 4^{34}, 6$^{7.8}$,
Theol. Stud. XXIX, 1911, Wensinck, pp. 4. 7. 8. 55. 58 vgl. II Cor.
6^{16}). In 't volgende (vs. 45 enz.) zien wij Jez. 3^{14}, 18^{1}, II Sam. 7^{2},
45 vv. Ps. 132^{5}, Lev. 26^{41}, Jer. 9^{26} („onbesnedenheid" van hart, Rm. 2^{29}),
52 Jer. 6^{10} („onbesnedenheid" van ooren). De vervolging der profeten
is aangeduid in II Kron. 36$^{15.16}$, vgl. Lc. 11$^{47-51}$ en verder in
legenden ontwikkeld.

Stephanus' redevoering de bewerking van een ouder document? (*c*). Is dit het geval — en dat is niet onwaarschijnlijk — dan heeft Lucas daar zeker niet de laatste hand aan gelegd. Op welk oogmerk richtte zich echter die bewerking? Massale mededeeling van O. T.ische stof was wel niet de bedoeling. Met vs. 50 schijnt de overbodigheid van tempeldienst als resultaat naar voren te komen. Wat daarna komt: Golgotha als eindpunt van een eeuwenlang proces van ongehoorzaamheid, wortelt echter ook in het voorafgaande, al bereidt het daar Stephanus' marteldood voor. Let men er echter op, dat in vs. 58—59 Paulus voor 't eerst verschijnt, al spreekt Paulus zelf in zijn brieven nimmer van Stephanus' dood, dan is de beteekenis van dit stuk in 't verband van Lucas' verhaal, wel te zoeken in eene opvatting van Stephanus en van 't Hellenistisch Christendom te Jeruzalem als voorloopers en voorbereiders van Paulus en zijne gemeenten in de Grieksche wereld. Uit dit oogpunt trekt het de aandacht, dat Stephanus de profetische lijn in 't O.T. doortrekt tegenover de gangbare voortzetting van de priesterlijke en wettische motieven. Dat heidenen alleen op voorwaarde van deel te nemen aan 't verbond met Abraham (het z.g. ,,verbond der besnijdenis'' 3$_{25}$, 6$_{1}$, 8$_{26}$, 15$_{1}$ vv.) in de toekomstverwachting deelen zouden, is hier niet uitgesproken, maar blijkbaar wel bedoeld. Daarover gaat het eerst straks tusschen Antiochië en Jeruzalem, tusschen de conservatieven in de heilige stad en Paulus' geestverwanten. Duidelijker nog wordt 't desniettemin niet weg te cijferen verschil tusschen Stephanus en Paulus, als de Wet ter sprake komt. Mozes' ,,levende woorden'' herinneren aan Dt. 32$_{47}$, Rm. 7$_{12-14}$, 10$_{5}$, Gal. 3$_{12}$ (I Petr. 1$_{23}$, Hebr. 4$_{13}$), maar de keerzijde, dat de Wet nl. *niet* ,,levend maakt'' (Rm. 7$_{10}$, Gal. 3$_{21}$, I Cor. 15$_{56}$), ontbreekt! Zoo is ook de ,,bemiddeling der engelen'' hier een eeretitel van de Wet, terwijl Paulus (Gal. 3$_{19}$) daarbij juist denkt aan haar voorbijgaande beteekenis (,,tuchtmeester tot Christus'', Gal. 3$_{24.25}$).

Zulke redevoeringen dienen echter in 't redebeleid van antieke geschiedschrijvers tot schildering der situatie. Aan dien meer algemeenen eisch moeten wij ook deze toetsen en dan zal zij groote waarde blijken te bezitten. Gegeven waren: eene schakeering tusschen Hellenistischen en Palestijnschen geest binnen de Messiaansche broederschap (6$_{1}$ vv.), verder eene vervolging, welke 't Hellenistisch element straks uitschakelde (8$_{1}$ vv.), dit alles gepaard met eene reactie tegen de godsdienstige waarde van offers en dergl., en onzekerheid over de beteekenis van wettische stiptheid. Deze verschillen werden echter getemperd door de ervaring van den Geest en van zijne *charismata* als waarborg van de spoedige komst van dien grooten dag, welke natuurlijk alle moeilijkheden voorgoed zou beslissen of doen vervallen. In den wachtenstijd

kon men nu meer conservatief of, als Hellenist, meer radicaal gezind zijn, doch op de beslissing van den Messias vooruit te loopen kon men niet wenschen. Stephanus was nu zeker iemand van het radicale type: blijkens de felheid van den aanklacht (6*11.13.14*) en van zijn woord (7*51-53*). De situatie is dus dezelfde als bij de keuze der zevenmannen (6$_{5.6}$): eenheid, maar met een aanduiding van wordende onderscheiding. Evenmin als daar reeds het probleem opduikt van zelfstandige Christengemeenten buiten verband met de synagoge, even weinig is hier reeds de vraag aan de orde, of geboren heidenen zónder ,,Jodengenoot'' te worden deel van 't nieuwe Israël konden zijn. Toch dient dit stuk in Lucas' opzet van het verhaal blijkbaar tot voorafschaduwing van dit dubbele probleem.

Stephanus' vizioen, vs. 54—56. De goddelijke ,,glorie'', de *sjechina* der Rabbijnen, is als zij zich openbaart een zichtbaar lichtverschijnsel (Hd. 9$_3$, 22$_6$, 26$_{13}$, II Cor. 3$_{7.13}$, vgl. register op *Lucas* onder ,,hemelen''). Stephanus ziet Jezus ,,staande'': gereed om hem te ontvangen. Zijn werk wordt aldus ook uit den Hooge bekrachtigd (vgl. 4$_{31}$).

Stephanus' dood. Saulus vervolger der ,,gemeente'', vs. 57—8$_3$. Heiligschennis aanhooren, bijwonen of onwetend begaan, is bij 't antieke begrip van ,,heiligheid'' gevaarlijk. Het woord over 't zien van Jezus als ,,Zoon des menschen'' (vgl. Mt. 26$_{24}$ en Lucas, *register*) ,,staande aan Gods rechterhand'' vatten zij dus op (vgl. Gen. 32$_{30}$, Ex. 33$_{20}$) als godslastering. Om Stephanus ,,uit de stad te werpen'', Lev. 24$_{14}$, had men het tempelplein slechts over te steken: de Oostpoort leidde langs een steile helling naar het Kedrondal (vgl. 3$_{11}$, 4$_{13}$). Wellicht zag Stephanus dus zijn vizioen van den verhoogden Heer boven den Olijfberg (Lc. 24$_{50}$, Hd. 1$_{9-11}$). Zonder vonnis, maar toch naar den
58 eisch van Dt. 17$_7$, laat men den moord door de ,,getuigen'' allereerst voltrekken! Er was haast: de burcht Antonia (vgl. 5$_{28}$) was vlakbij en de Romeinen schertsten niet met zulk een inbreuk op hun recht van doodstraf! Stephanus bidt tot Jezus als zijnen ,,Heer'' (een koningstitel, vgl. b.v. II Sam. 14$_{9.19}$, 16$_4$ enz., Jez. 36$_5$, Jer. 37$_{19}$ 38$_9$ enz., die ook door Joden aan hemelwezens gegeven wordt, I Cor. 8$_{5.6}$, Dan. 10$_{5.6.12-21}$, 12$_{7.8}$) met Jezus' eigen woorden (Lc. 23*46.34*). Saulus wordt hier en in vs. 60 vermeld als ,,jong man'', d.w.z. als jonger
8 dan 40 jaar. Hij wordt niet beschuldigd (vgl. echter 26*10* vv!) van medewerking aan de spontane ,,groote vervolging'' van Stephanus' volgelingen, die, volgens dit bericht kort duurde (,,dien dag'') en welke moeilijk den officieelen steun van het Sanhedrin kon hebben — om de Romeinen niet en ook niet om het blijkbaar nog niet verdwenen ontzag (vgl. 5$_{12-17}$) voor de Palestijnsche leiders der Messiaansche broederschap. Hellenistische Joden (6$_{12}$, 7*1*) zetten deze actie op, de Hellenist Saulus

3 uit Tarsus leidt haar in wettige banen, de Hellenist Stephanus is het voornaamste slachtoffer, de Hellenist Philippus wordt onder de vluchtelingen (8*4*, 11*19*) met name genoemd; die vluchtelingen begeven zich tenslotte naar Hellenistisch gebied (Samaria (7), Gaza, Azotus (8-9), Phoenicië, Cyprus, Antiochië (11*19*); met name worden uit hun midden „Cypriërs" en „Cyreneërs" genoemd (11$_{20}$), terwijl daarentegen de Palestijnsche leiders te Jeruzalem blijven (8$_1$) en zelfs weldra „over heel Judaea, Galilaea en Samaria de kerk rust" (9$_{31}$) genoot. Wanneer Saulus zijn actie uitbreidt (9$_1$) zoekt hij dan ook weder niet in Palestina, maar in de Hellenistische wereld (9^2 Damascus) zijn terrein. Het waren dus de Griekschsprekende, buitenlandsche Joden, die als „gemeente" vervolgd werden en die men dus als voorwerp dier vervolging duidelijk moet hebben kunnen onderscheiden. Lucas laat dan ook verder „de apostelen" niet eenzaam te Jeruzalem achter! Zijn lezers konden trouwens reeds uit de vermelding van „zij die aldus in de verstrooiing gedreven waren" (8*4*) verstaan, wat in 9*26* duidelijk blijkt, dat slechts een deel der Messiaansche broederschap, nl. de Hellenistische „gemeente", voorwerp van den haat (9*29.30*) der conservatieve Hellenistische Joden was. Toch waren er zelfs te Jeruzalem ook anderen, die b.v. aan Stephanus een eerlijke begrafenis bezorgden. Op welke gronden van Joodsch recht Saulus hier optreedt, maakt Lucas zijn lezers ook in 9*1* vv. niet verder duidelijk (vgl. de typische geringschatting voor dat recht in Hd. 18$_{14-16}$).

Philippus te Samaria, vs. 4—13. Bedoeld is de Philippus van 6$_5$, niet de „apostel", wat wel blijkt uit vs. 14 en 15. Lucas schrijft voor menschen, voor wie Samaria slechts een landnaam als Pisidië of
5 Lycaonië was; den naam van de hoofdstad, nl. Sebáste, vermeldt hij
6-8 niet eens. De goddelijke boodschap wordt, nu nieuwe mannen dit nieuwe begin maken, weder met wonderteekenen bekrachtigd (vgl. 4$_{30}$ 5$_{12-17}$). De figuur (vgl. 6^8) van Simon Magus markeert dit eerste optreden van Christenzendelingen buiten het Joodsche land en is uit het leven gegrepen. Voor den antieken Levantijn moeten mannen als Philippus en hij concurrenten, figuren van één soort (z.g. „theürgen") geweest zijn. Zulke „predikers van uitheemsche godheden" (17$_{18}$), die met bovennatuurlijke „krachten" werkten en die geheime wijdingen en formules ter verkrijging van bovenaardsch goed bezaten, waren geen ongewoon verschijnsel. Dat feit moest Lucas onder oogen zien en hij grijpt dit verschijnsel weer in een con-
9-10 crete figuur (vgl. 6^8). Wat Simon zelf „beweerde" blijkt niet, maar wel, dat zijn bewonderaars hem voor een incarnatie van een van
12 Gods „krachten" en wel van „de Groote kracht" hielden. Een anderhalve eeuw later is deze historische figuur in Alexandrië zelfs als een incarnatie van 't woord, den *logos* Gods, beschouwd. Omstreeks

150 kende Justinus Martyr in Syrië een leer, waarbij Simon en Helena als 't mannelijk en vrouwelijk principe in de godheid golden. Philippus' prediking heeft tegenover dit verschijnsel tot middelpunt: den „Gezalfde" (d.w.z. Jezus en diens „naam" vgl. 2$_{38}$, 3$_{16}$, 4$_{7.30}$, Lc. 11$_{14-20}$) en het „koninkrijk Gods". Dit laatste zal wel (vgl. Stephanus) de verwachting geweest zijn eener toekomst, waartoe aansluiting bij de broederschap voorwaarde was. De Samaritanen worden hier blijkbaar als deelgenooten van het „verbond der besnijdenis" (vgl. 3$_{25}$, 6$_{1}$, 7$_{53}$, pp. 88.90) beschouwd. In den „naam" ligt hier wel meer dan erkenning van Jezus als den Joodschen Messias, immers dat was reeds opgesloten in 't woord Christus. Hier hebben we, in tegenstelling met Simons „kracht", wel te denken aan gedachten als die men bij Paulus en elders vindt (Openb. 3$_{12}$, 19$_{12.13-16}$, Philipp. 2$_{9}$, Eph. 1$_{22}$). De uitdrukking van Jezus' opperheerschappij in andere dan Joodsche termen, moet wel 't eerst uit reactie tegen figuren als die van Simon voort-
13 gekomen zijn. Bekeering in den Westeuropeeschen, Protestanten zin van dit woord was blijkbaar *geen* voorwaarde tot toediening van den doop: immers zelfs deze Simon wordt hier alleen op 't aanvaarden der boodschap gedoopt. Ook hier is de doop geen middel, waardoor men mechanisch geladen wordt met een soort bovenaardsch „geestelijk" fluïde. Tegen die, uit heidensche mysteriegodsdiensten aan dergelijke handelingen verbonden, opvatting verzet zich ook het gedeelte, dat nu volgt. De Geest blijft een gave (vgl. 2$_{38.45}$, 4$_{31}$).

Petrus en Johannes te Samaria. Simon en de gave des Geestes, vs. 14—25. Petrus en Johannes (vgl. Gal. 2$_{9}$ en Hd. 2$_{4-11}$, 4$_{13-19}$) komen
15 als vertegenwoordigers van „de apostelen te Jeruzalem" (vgl. 1$_{2.15-26}$, 4$_{31}$, 6$_{1}$). Zij bidden om de gave des Geestes: om de hemelsche
16 bekrachtiging van het werk (vgl. 1$_{3}$, 2$_{1-13}$, $_{38}$, 4$_{31.33}$, 7$_{54-56}$), omdat (vs. 16) die „nog op niemand hunner gevallen" (vgl. Ezech.
17 11$_{5}$) was. Dat hun gebed en „handoplegging" het onfeilbare middel daartoe was, zegt Lucas niet. In de buitenwereld bestond de neiging (zie boven, vs. 13) om den doop als een mechanisch middel tot dit doel te beschouwen, elders — in Palestina wellicht? — een Oostersch streven om in handoplegging door „heilige" personen (5$_{14.15}$) zulk een middel te vinden. Lucas wijst dit mechanische duidelijk, maar zonder dit op te dringen, af. Hij handhaaft eenerzijds (Joh. 3$_{8}$) de autonomie van den Geest (vgl. Hd. 10$_{44-48}$!) terwijl hij, andererzijds, niet nalaat om ook van Paulus een dergelijk
18 gevolg van handoplegging (Hd. 19$_{6}$) aan de vergetelheid te ontrukken. Simon ziet daar — typisch Oostersch — een overdraging van *baraka* (vgl. 5$_{14.15}$) in, en wil 't geheim om dit bovennatuurlijke fluïde in mededeelbaren overvloed te krijgen voor geld koopen, zooals een Javaan er alles aan te kosten wil leggen om 't geheim van krach-

tige *ngelmoe's* — religieuze wonderformules en bijbehoorende practijken — te verwerven. Weder maakt Lucas hier krachtig front tegen 't voor de hand liggend misverstand, dat theürgen als Simon en hun
20 *ngelmoe's* op een lijn stelde met de *charismata* van de dragers der boodschap. Gods gave is niet voor geld verkrijgbaar: hier zijn geen
21 geheimen en is niets te koop. Part noch deel heeft dit Oostersch bijgeloof aan deze goddelijke werkelijkheid. Simon staat zoozeer buiten de sfeer des Geestes, dat hem het lot van Ananias en Saffira
22 (5$^{1-11}$) niet treft: onmiddellijke schade heeft hij niet te vreezen, maar wel het oordeel Gods over den „wortel, die gal en alsem" van afgoderij onder Israël brengt (Dt. 29^{18}) of die naar Jez. 58^{6} „knoopen
24 der goddeloosheid" niet losmaakt, maar tot een warnet samenstrikt. Zulk een woord van zulke lippen wekt zijn bijgeloovige vrees: hij wil het door hun lippen ongedaan gemaakt zien (vgl. Lc. 10^{6} Gen. 18
25 Ex. 32^{10}, Jer. 15^{1}, Ez. 14$^{14-20}$). Met een zijner bekende samenvattingen, die echter vastleggen wil, dat deze leiders der Jeruzalemsche broederschap over de zending onder de Samaritanen, nu zij door den Geest bekrachtigd is, het met de Hellenisten eens zijn, sluit Lucas af (vgl. Lc. 7^{1}, p. 80, Hd. 2^{46}, 4^{31}, 5^{11}.)

Philippus de Hellenist doopt den eersten bekeerling buiten het „verbond der besnijdenis", vs. 26—40. Zoo brengt Lucas weder een zijner contrasten aan, want van den kamerling wordt niet méér gezegd dan alleen dat hij te Jeruzalem was gaan aanbidden. Met zijn figuur (vgl. 6^{8}, 8^{6}) duikt voor 't eerst het probleem op, of het „verbond der besnijdenis" wel de juiste grens aangeeft voor de toelating tot het heil: de Hellenistische Christenen kenden bij ervaring die menschen, die wel „den Allerhoogste" (vgl. Lc. 8^{28}, p. 87, 1$^{32-35}$, *76*, 6^{35}, Hd. 7*48*, 16*18*, Hbr. 7^{1}) vereerden, maar die, als onbesnedenen, geen eigenlijke Jodengenooten waren. Over die uitzetting van de grenzen van het „verbond", gaat het straks in Hfdst. 15 (vgl. 2$^{1-13.39}$, 3$^{22-25}$, 5$^{31-39}$, 6^{7}, 7^{53} *c*, 8$^{1-3}$). De tusschenliggende hoofdstukken bereiden dat voor. Gaza was in 96 v. Chr. verwoest en werd eerst in 66 n. Chr. herbouwd: de weg daarheen was op dit tijdstip dus zeker eenzaam. Hoe belangrijk deze gebeurtenis is, waarbij de vraag aan de orde komt, of het „verbond met Abraham" wel (zooals nog Stephanus leerde) een en 't zelfde was als het „verbond der besnijdenis" (vgl. 3^{25}, 6^{1},
26 (7^{53}, ziet men aan het optreden van een „engel des Heeren". Uit den Hooge komt hier niet maar de bekrachtiging (vgl. vs. 39 en 17, 2$^{1-13}$, 4$^{30.31}$, 5$^{12-17}$, 16^{9}, 7$^{54.56}$, 8^{6}), doch het initiatief (vgl. 8^{17}, 8^{29}, 10$^{3-5}$, $^{22.30-32}$, 11$^{13.15}$, 10$^{10.16.28}$, 11$^{5-12}$, 10$^{44-48}$, 11$^{15-17}$, 13^{2} enz.)!
27 De figuur van dezen „vereerder des Allerhoogsten" trekt ook de aandacht. Hij is de „opperschatmeester" van de *sultane-validé*, de regeerende koningin-moeder der Aethiopiërs, die 't rijk van Meroë tusschen

't Abessynisch gebergte en de cataracten van den Nijl bewonen. Candace
30 is nl. geen eigennaam, maar een titel evenals b.v. *pharao*. Philippus hoort den „kamerling" Jez. 53 lezen — men las in de Oudheid slechts bij
31 uitzondering niet overluid — en vindt daarin aanleiding tot zijn vraag. Vooral bij de allegorische (vgl. Lc. 8$_4$, p. 84) schriftverklaring, zooals die te Alexandrië (voor een aristocraat uit Meroë *de* stad) werd beoefend, sprak 't vanzelf, dat men een uitlegger noodig
33 had. Het Grieksch wijkt hier af van 't Hebreeuwsch: „en wat zijn geslacht (d.w.z. zijn tijdgenooten) betreft, wie denkt erover, dat hij afgesneden wordt uit het land der levenden?" Bij de Grieksche vertaling heeft men echter in de Oudheid gedacht aan de afdaling van den Christus uit en zijn opvaren naar de hemelen (vgl. Joh. 3$_{13}$, 6$_{33.38}$ $_{42.50.57.62}$, Phil. 2$_{6-11}$, Eph. 4$_9$, Hebr. 4$_{14}$, Dt. 30$_{11-13}$, Spr. 30$_4$,
34 Baruch 3$_{21.36.37}$). De kamerling toont zich ontvankelijk, daar hij hier een historisch persoon wilde vinden en den text niet beschouwde als eene allegorische voorstelling van abstracties. Philippus „begint bij dien text": er volgde dus een heele reeks van bewijsplaatsen (vgl. 3$_{18}$, 5$_{42}$, 6$_8$), die men alle van Jezus' aardsch (vgl. 26$_{23}$) en hemelsch
36 wezen als „Heiland" (5$_{31}$) uitlegde (6$_8$). Ook over het „nieuwe volk" en den „doop" als inplanting in hun midden (vgl. Ez. 9$_{2-5}$, 36$_{25}$, 47$_8$, Jez. 1$_{16}$, 12$_3$, 43$_{18}$ vv., 44$_3$, 48$_{21}$, 52$_{15}$, 55$_1$, Joël 3$_{18}$*b*, Micha 7$_{19}$, Zach. 13$_1$, Ps. 51$_9$) zullen die citaten hebben gehandeld, want de kamer-
39 ling vraagt zelf om nu (8$_{13}$) gedoopt te worden. Dat de Geest (= *roecha*, *pneuma* = wind, adem) Philippus „wegneemt" is weder van Hooger hand het zegel op dit werk. Lucas' lezers zullen daarbij wel aan I Kon. 18$_{12}$, II Kon. 2$_{16}$, Ez. 3$_{12-14}$, 8$_3$, 11$_{24}$, 43$_5$ (vgl. I Thess. 4$_{17}$) gedacht hebben. Toch laat Lucas — hij had b.v. „nam hem *op*" kunnen zeggen — ook hier weder in 't midden of zulk een wonder bedoeld is. Dat is
40 die soort zakelijkheid (vgl. Lucas, *Inl.*, p. 8), welke voor hem eigenaardig is. Men „vond" Philippus, of „Philippus werd gevonden" te Azótus. Hij komt dus in de niet meer zuiver Joodsche kuststreek en „evangelizeert" daar „alle" steden. Op dit „alle" als aanwijzing, dat hij voortaan niet meer nauwkeurig op de nationaliteit van zijn gehoor lette, moet men niet rekenen. Lucas heeft nl. de gewoonte met dit woordje zeer vrijgevig te zijn. Te Caesaréa, de havenstad en hoofdplaats van heel Palestina, vinden wij later (18$_8$) Philippus als „evangelist", d.w.z.: niet-reizend „apostel", (vgl. 1$_{21.22}$, 4$_{31}$) terug. Hij is dus wel de man van het zendingsgebied der Palestijnsche zeekust gebleven.

9 *Eerste verhaal van Paulus' bekeering, vs.* 1—9. Men vergelijke 22$_{6-16}$, 26$_{12-18}$. De verdere ontwikkeling der dingen in de richting van ruimer opvatting der verbondsgedachte wordt hier onderbroken om Paulus, die de ruimste opvatting ('t Abrahams verbond = Abrahams geloofsvertrouwen op Gods belofte) vertegenwoordigt, nogmaals onder

den aandacht van den lezer te brengen. Van ,,discipelen", d.w.z. leerlingen, hoort men alleen in de evangeliën en in Handelingen. ,,Discipelen des Heeren" is zelfs een uitdrukking, welke alleen op deze plaats voorkomt. Wellicht stond het Hellenistisch deel der gemeente (vgl.
2 6$_{1-7, 8-11}$, 8$_{1-3}$) onder dezen naam bekend, want de echt-Joodsche term was blijkbaar ,,de volgers van den weg (van den Messias)". Dat de Hellenistische Christenen ook in 't buitenland nog geen ,,kerken" stichtten tegenover de synagogen, maar nog binnen het synagogaal verband bleven, volgt wel uit dit vers. 't Woord ,,weg" als naam voor een bepaalde godsdienstige richting en voor haar practijken en stellingen is echt Joodsch (vgl. Lc. 20$_{21}$). De Joodsche kolonie te Damascus was zeer talrijk en telde in haar midden van oudsher zulke broederschappen. De synagogen in het Romeinsche rijk waren zelfstandig, maar zelfs al had het *sanhedrin* geen dwingende macht (ook niet in de grensgebieden en protectoraten of op 't terrein der naburige rijken) het bezat blijkbaar een prestige, dat op vrijwillige aanvaarding van zulke centralizeerende maatregelen rekenen kon. Of Paulus' ,,brieven" dan ook in den vorm van een verzoek of van een lastgeving gekleed
5 waren, is ten slotte wel van weinig belang. Paulus herkent Jezus niet. Hieruit volgt echter niet, dat hij Jezus nooit gezien zou hebben (vgl. II Cor. 5$_{16}$). Hij spreekt de verschijning in den lichtglans (7$_{54}$) met
7 't woord ,,Heer" als een hemelsch wezen aan (vgl. 2$_{21.34.38}$, 7$_{58}$, 10$_{41}$ vv.). Ook zijn gezelschap bespeurt iets van de nabijheid eener manifestatie uit de onzichtbare wereld (vgl. Dan. 10$_{4-9}$). Zij vernemen een geluid (,,stem" = *bath qol*, de Hebr. term voor een bovennatuurlijk geluid). Wat zij (of Paulus) precies gewaar werden, beschrijven de drie berichten verschillend. Van Oostersche geschiedschrijving is men gewend, dat zij tusschen verschillende overleveringen vaak niet beslist. Hier is 't echter ook nog iets anders: Petrus' en Cornelius' vizioen wordt straks ook tot driemaal toe herhaald. Lucas schijnt aldus de onderscheiden beteekenis van Paulus en van Petrus voor de Christelijke zending aan zijn lezers te hebben willen inprenten. De drie Petrusverhalen volgen nl. kort op elkaar en na hfdst. 15 wijdt Lucas geen woord meer aan hem, ondanks dezen nadruk. Daarentegen zijn de twee laatste Paulusverhalen bij indrukwekkende gelegenheden en tegen 't einde van het werk (hh. 22 en 26) te vinden. Ook gaat het eerste Paulusverhaal aan dat van Petrus' en Cornelius'
9 vizioenen nog vooraf en is het hier de Heer zelf (vg. 8$_{17.26.29}$), die ingrijpt. Paulus vast niet als boetedoening, doch wegens dit contact met de ,,heilige" onzichtbare wereld. Met de wegneming van zijn blindheid — die dus wel als bovennatuurlijke werking wordt opgevat (vgl. Lc. 24$_{11}$) — eindigt ook dit vasten (vs. 18). In die brieven, welke wij van Paulus nog bezitten, spreekt Paulus over deze drie

dagen van duisternis niet. Men kan dus II Cor. 12$_{1-4}$ niet met eenige zekerheid hier plaatsen.

Paulus en Ananías, vs. 10—19*a*. Ananías was, naar zijn naam te
10 oordeelen, wel een geboren Jood en zijn antwoord „zie, hier ben ik" (vgl. 10$_4$) is Hebreeuwsch (I Sam. 3$_4$), ondanks de Grieksche woorden. Cornelius en Petrus worden door een vizioen, Paulus
12 en Ananías door den Heer zelf saamgebracht. Ananías kan — typisch Joodsch — zijn bezwaren niet inhouden (vgl. Lc. 1$_{18}$). Zijn tegenwerpingen leiden tot verdere openbaringen van den Heer
5 16 zelf, die Paulus' toekomstige beteekenis aankondigen. Al heeft Paulus het nieuwe Israël („uwe heiligen" vs. 13) vervolgd, hij zal Christus' getuige worden voor de heidenen (22$_{21}$, Gal. 1$_{16}$ enz.), voor koningen (Lc. 21$_{12}$, Hd. 25$_{12-24}$ vv.) en voor de Joodsche overheden (22$_1$ vv). Als d e z e volgorde iets bizonders zou beduiden, dan zou Lucas hier kunnen doelen op een „lijden" van Paulus door J o o d s c h e handen na zijn verschijnen voor 't keizerlijk gericht (Hd. 28) en dus in 't Westen (Rom. 15$_{24.28}$, vgl. Hd. 22$_{21}$). Er pleit nl. wel 't een en ander voor, dat Lucas op Hd. 28 een derde deel zou hebben willen laten volgen. In 't Westen zou Paulus zich in dat geval zeker wel voornamelijk tot de Grieksch of Arameesch sprekenden: tot de Joodsche elementen in de groote knooppunten van den handel, b.v. Marseille, Lyon, Barcelona, Tarragona, Carthagena, Cordova, Cadiz, Carthago, hebben moeten beperken. Of Paulus' dood terstond na Hd. 28 valt en, zoo niet, of hij dan, na eenige reizen (wier doel en beloop uit I—II Tim., Titus niet te ontwarren zijn) ten slotte toch tijdens een verblijf te Rome dien dood gevonden heeft, is
17 alles even onzeker. Dat het gesprek tusschen Ananías en den Heer niet als letterlijk bericht bedoeld is, ziet men uit hetgeen Ananías hier zegt omtrent Jezus' verschijning aan Paulus. Het schijnt ook vanzelf te spreken, dat hij hem de handen opleggen moet en dat Paulus dan „vol zou worden van heiligen Geest" (8$_{17}$ 19$_6$, vgl. 28$_8$, I Tim. 4$_{14}$,
18 5$_{22}$, II Tim. 1$_6$). Daarna eerst wordt Paulus, blijkbaar ook door Ananias, gedoopt (vgl. 2$_{38.45}$, 8$_{13}$: de gave des Geestes gaat hier vooraf!).

Paulus te Damascus, vs. 19*b*—25. Stephanus spreekt in 7$_{56}$ van den verhoogden Heer als den „Zoon des menschen", Paulus hier als „Zoon Gods". Beide uitdrukkingen komen verder niet meer voor en zijn kenmerkend. De eerste stamt uit Daniël, Henoch en de apocalyptische geschriften, de tweede is een koninklijke en Messiaansche titel (vgl. 13$_{33}$, Lc. 22$_{70}$), maar doet ook denken aan Lc. 20$_{36}$, Rom. 8$_{1.14.19.29.32}$, 9$_{26}$. De nadruk valt dus op 't feit, dat Paulus Jezus als hemelsch wezen ziet. De Paulus van 8$_3$ keert nu zijn initiatief en
22 energie in andere richting. Zijn bewijsvoering uit de Messiaansche texten (vgl. 3$_{18}$ 5$_{42}$ 6$_8$, 8$_{34}$) is de traditioneele: Jezus is de Messias, maar Paulus' eigen accent op 't bovennatuurlijk karakter van dien Messias

(vgl. Lc. 22$_{36}$, p. 134) als „de" zoon van God, zal nog wel meer dan zijn „overwicht" den haat hebben opgewekt, welke hem ook later telkens
23 bedreigt. In den „geruimen tijd", welken Lucas openlaat, moet vallen wat Gal. 1$_{17}$ vermeldt „ik ging niet op naar Jeruzalem tot hen, die voor mij apostelen waren, maar ik ging heen naar Arabië en keerde weder-terug naar Damascus". Een bizondere beteekenis voor Paulus' vorming schrijven velen aan dit tijdvak toe, maar andere gronden
24 25 dan losse vermoedens zijn daar toch niet voor aan te geven. In II Cor. 11$_{32-33}$ lezen wij, dat de *ethnarch* van den Nabateeschen koning Arétas Damascus bewaakte en wordt de ontsnapping door middel van een mand ook vermeld. Waarschijnlijk handelde Arétas hier als handlanger der Joden. Hun vijandschap was 't uitgangspunt en voor Lucas 't belangrijkste. Lucas gaat nu met rasser schreden voort: hfdst. 9 omspant de jaren 30—32 (31—33).

Paulus' eerste bezoek te Jeruzalem, vs. 26—30. Volgens Gal. 1$_{18-20}$ zijn wij thans sedert 9$_{5-9}$ in het derde jaar gekomen. Barnabas kon als Hellenist (vgl. 6$_{1-7}$, 8-11) en op grond van vroegere gebeurtenis-
27 sen (4$_{36.37}$) voor Paulus optreden. Paulus (Gal. 2$_{9}$) ziet hem later als volkomen geestverwant. Hij is 't dan ook, die hem bij „de apostelen" toegang verschaft. Volgens Gal. 1$_{18.19}$ bleef Paulus een veertien daag en ging hij „om Petrus te bezoeken en zag geen ander van de apostelen dan Jacobus den broeder des Heeren". Dat Barnabas hem dezen eersten keer „binnengeleid" had, vermeldt Paulus niet. Ook zegt hij in Gal. 1$_{22}$, dat hij „van aangezicht onbekend was aan de gemeenten in Judaea, die in Christus zijn". Van een optreden gelijk dat van Stephanus en van een moordplan spreekt Paulus in Galaten evenmin. Beide berichten sluiten elkander niet uit. Allicht heeft Lucas uitgekozen en sterk belicht wat hem belangrijk voorkwam, terwijl Paulus het omge-
30 keerde heeft gedaan. Caesarea was een garnizoensstad (Paulus was Romeinsch burger) en de haven van Palestina. Tarsus was Paulus' geboortestad. Daar (of in de omgeving) laat Lucas hem van 32 (33) tot 44 (45), de volle twaalf of dertien jaar, die tusschen 9$_{30}$en 11$_{25}$ liggen! Van die jaren uit de kracht van zijn leven (voor en na zijn veertigste) vertelt Paulus ons evenmin iets: Gal. 1$_{21}$ zegt hij: „ik ben daarna gekomen in de gewesten van Syrië en Cilicië" en in vs. 23.24 dat de „gemeenten" in Judaea „God in mij verheerlijkten", omdat zij „gehoord hadden, dat men zeide: degene, die eertijds ons geloof vervolgde, verkondigt nu het geloof hetwelk hij eertijds verwoestte". Geregeld missionnair werk en gemeentestichting kan men hier n i e t vinden. Uit Gal. 5$_{11}$ („indien ik n o g de besnijdenis predik") zou men hoogstens kunnen afleiden, dat Paulus eenige propaganda op de wijze van Stéphanus had gedreven. Doch nimmer schijnen oude banden hem later daarheen te trekken. Integendeel, in deze jaren is Paulus gerijpt en in dezen tijd

(43/44) vallen ervaringen als die van II Cor. 12$^{1-9}$. In dezen tijd rijpt ook het probleem van de grenzen van het Abrahamsverbond (vgl. 3^{25}, 6^{1}, 7^{53} *c*, 8^{36}), dat acuut wordt, wanneer de uit Jeruzalem verdrevene Hellenisten (8^{3}) te Antiochië eenen kring vormen (11$^{19-21}$), welke de grenzen van dit verbond (als „verbond der besnijdenis" opgevat) overschrijdt.

Vrede en bloei, vs. 31. Als besluit van de geheele eerste ontwikkeling der Palestijnsche broederschap geeft Lucas hier een zijner korte saamvattingen (vgl. Lc. 7^{1}, Hd. 2^{46}, 4$^{13-31}$, 5^{11}, 8^{25}). De Hellenistische crisis is voorbij en de Messiaansche gemeenschap is er in geslaagd zich binnen het nationaal-synagogale verband te handhaven. Het geestelijke leven laat niets te wenschen over, maar Lucas bericht niet meer van groei en populariteit (5^{26}), zooals in 2^{47}, 5^{14}, 6$^{1.7}$: de crisis over het inslaan van een minder nationalistischen koers (vgl. 5^{39}, 6^{7}, 8$^{1-3.26}$) nadert! Thans wordt het ook een crisis binnen de broederschap, want niet slechts priesters (6^{7}), maar ook Farizeeën (15^{5}) bevinden zich in haar midden. Over het ontstaan van kringen van „volgers van den weg" in Galilaea was niets vermeld (zelfs niet in 8^{1}) en ook verder hooren wij er niet meer van. De zeekust heeft meer aandacht (8^{40}, 15^{3}, 21^{8}), zooals dadelijk reeds in 't volgende stuk.

Petrus en Aenéas, vs. 31—35. In deze jaren heeft de broederschap zich blijkbaar gaandeweg tot een Joodsch godsdienstig genootschap ontwikkeld. Reeds in 8^{14} zagen we Petrus en Johannes als „vertegenwoordigers" van „de apostelen" te Sebáste aankomen, hier vinden wij nu Petrus op eene „algemeene rondreis". De gedachte van één volk te vormen, een nieuw Israël der „heiligen", lag in 't verlengde van de broederschapsidee. De Hellenistische „gemeenten" zijn 't spiegelbeeld van de Joodsche, synagogaal georganizeerde kolonies in het buitenland, de Palestijnsche gemeenschap weerspiegelt daarentegen de eenheid van 't Joodsche volk op eigen bodem met Jeruzalem als centrum. Zij beantwoorden geen van beide aan onze Europeesche gedachten over een „Kerk" of over „gemeenten": men verwachtte immers des Heeren wederkomst en een nieuwe orde van zaken op korten termijn, vgl. 6^{7}, Lc. 9^{27}! De Petrusverhalen, welke Lucas thans invlecht, bereiden den Petrus van 15^{7} (tegenover dien van 3^{25}) voor: ook hij (vgl.
33 9^{30}) maakte een ontwikkeling door, waarop Lucas het volle licht wil laten vallen. De naam Aenéas (reeds lang vóor Vergilius' heldendicht, de „Aeneïs", welbekend) is wel een Grieksche bijvorm van een Jood-
34 schen naam van verwante beteekenis (Hillel b.v.) of van gelijken klank.
35 Petrus' bevel aan Aenéas herinnert aan Lc. 5^{24}. De Saronvlakte van Joppe (Jaffa) tot Caesarea (Qaisarijeh) kennen wij uit Jez. 33^{9}, 35^{2}, 65^{10}, Hoogl. 2^{1}, I Kron. 27^{29}. 't Zijn Joden die zich keeren „tot den Heer": van heidenen wordt (uitgezonderd 11^{21}) gezegd, dat zij zich keeren tot God (14^{5}, 15^{4}, 26^{20}).

Petrus en Dorcas, vs. 36—43. Tabítha beteekent in het Arameesch hetzelfde als Dórcas in 't Grieksch, nl. gazelle. De oogen der gazelle zullen wel de aanleiding ertoe gegeven hebben, dat dit een veel gebruikte vrouwennaam werd. Zij beantwoordt niet geheel aan het Joodsche ideaal van Lc. 1$^{16.24}$, 2$^{36.37}$, en ook niet aan wat Hd. 2^{42} als Christelijk beschrijft. De ,,gave des Geestes'' bezat zij niet, maar
39 zij was een moeder voor al ,,de weduwen''. Dat men haar als gestorven beschouwde, blijkt uit de wassching (vs. 37) — een gebruik, dat niet in 't O. T. wordt vermeld. Of het echter tegen de gewoonte was, dat zij niet terstond begraven werd en Petrus dus vóor dien tijd nog komen kon, weten wij niet. Was dit zoo, dan werd Petrus geroepen, omdat
40 er aan haar overlijden nog werd getwijfeld. 't Verhaal maakt wel den indruk van als een wonder van doodenopwekking bedoeld te zijn en herinnert aan Lc. 8$^{40\text{-}56}$, p. 88, vgl. ook Lc., pp. 8.73, Hd. 8^{39}.
41 Alleen hier (9$^{13\ 32.41}$) is ,,heiligen'' = Christenen, zooals het bij Paulus (behalve in Gl.) ook geregeld is. Lucas' lezers zullen onder ,,de weduwen'' de instelling verstaan hebben, die in I Tim. 5$^{3\text{-}5.9.11.16}$
43 wordt besproken. Hoe lang deze ,,geruime tijd'' duurde, wist wellicht reeds Lucas' berichtgever niet. Het bedrijf van Petrus' gastheer wordt echter met opzet vermeld als een teeken van thans reeds minder strikt Joodsche opvattingen bij den apostel, want 't looiersbedrijf werd als ,,onrein'' verafschuwd. Dit trekje vormt dus een inleidend contrast met 10^{14}.

10 *Cornelius' vizioen, vs.* 1—8. Caesaréa stond van 6—41 na Chr. onder direct Romeinsch gezag, van 41—44 onder koning Herodes Agrippa I, den vriend van keizer Claudius (41—54). 't Garnizoen telde ± 3000 man, nl. 500 cavalerie (uit Caesaréa en Sebáste) en 5 cohorten infanterie, z.g. hulptroepen, geen ,,Romeinsche burgers''. Italiaansche cohorten zijn ons uit inschriften bekend: zij bestonden evenals de ,,legioenen'' (regimenten) van het staande leger uit ,,Romeinsche burgers'', althans uit in Italië geboren vrijwilligers. Uit inschriften weet men, dat, omstreeks 69, bij het corps in Syrië een ,,Italiaansche cohorte'' gestaan heeft, maar van zulk een speciale afdeeling te Caesarea zijn nog geen inscripties gevonden. 't Is echter onwaarschijnlijk, dat de procurator van een onrustig gebied als Judaea, in zijne residentie, Caesarea, niet de beschikking zou hebben gehad over een kern van volstrekt betrouwbare troepen. Agrippa zelf heeft door zijn begonnen versterking van Jeruzalems muren en door het houden van een soort van vorstenraad, waarbij hij, kort daarna, vijf Romeinsche vazalvorsten bijeenriep, te Rome verdenking gewekt. Caesarea was bovendien de maritieme basis voor Palestina. Dit alles pleit ervoor, dat inderdaad ook onder een ,,inlandsch vorst'' als Herodes Agrippa, in dit garnizoen eene cohorte, welke uit Italianen bestond, aanwezig is

gebleven, die daar de macht van Rome vertegenwoordigde. Cornelius
2 was als officier van dezen troep wel meer in aanzien dan zijn collega's van de „hulptroepen". Een Jodengenoot was hij niet, maar een van die onbesnedene „vereerders van (den Allerhoogsten) God", wier positie ten opzichte van het „volk des verbonds" van de opvatting van dat verbond als „verbond der besnijdenis" (Jeruzalem) of als „ver-
3 bond des geloofs" (Antiochië, Paulus) afhing. 't Negende uur is dat van het z.g. „avondgebed" (vgl. 3$_1$), d.w.z. te rekenen „à la Tourca", waarbij een „uur" = $^1/_{12}$ van den tijd tusschen zonsop- en -ondergang. Daarbij varieert nog heden in den Levant het „uur"
4 tusschen de 49 en 71 minuten! Het middaguur, ons 12—1, is dan het „zesde". Cornelius' antwoord: „wat is er", is Grieksch-Romeinsch, Ananías' antwoord in dergelijke omstandigheden (9$_{10}$: „zie hier ben ik") Semitisch van vorm. „Gedachtenis" is in 't Grieksche O. T. de term voor de *azkara*, d.w.z. dat gedeelte van het spijsoffer, dat verbrand werd om Jehova jegens den offeraar gunstig te stemmen. Zijn gebeden en aalmoezen zijn dus, hoewel hij geen Jood of Jodengenoot was, in den hemel even hoog geacht als zulk een *azkara*. Dat is dus weder een bekrachtiging uit den Hooge van wat
7 nu volgen zal. Waar zelfs te Rome mannen en vrouwen uit de eerste kringen tot de „vereerders van den Allerhoogste" behoorden,
10 is 't geen wonder, dat Cornelius er wel een paar onder zijn oppassers kan vinden. Van Caesaréa naar Joppe was een reis van ruim 45 KM. De Talmud noemt het 4e uur de etenstijd voor gewone menschen, het 5e uur voor arbeiders, het 6e voor „geleerden". Hangt dat 6e uur hiermee samen dat deze „geleerden" eerst hun gebeden moesten verrichten, dan komt dit goed uit: 20 min. voor of na 12 (naar den tijd van 't jaar) kon Petrus zich zeker hongerig gevoelen. Hedendaagsche Levantijnsch gebruik is nl., dat men na 't opstaan een kleinigheid — niets noemens waards — gebruikt, dan om 11 à 11.30 het ontbijt, gevolgd door de middagrust, neemt, om tenslotte in de opkomende koelte van den avond te maaltijden. In de Papyri hebben we uitnoodigingen voor diners tegen het 9e uur, d.w.z. ± 3 u. n.m. Petrus' gastheer zal reeds — als de Talmudische regel opgaat — om ± 10 of 11 uur ontbeten hebben. Petrus gebruikte dus — als „geleerde" — het ontbijt niet in dit
11-16 onrein gezelschap! Des te sterker komt derhalve de les van 't vizioen tot hem, want juist bij dit aan tafel zitten met „onreinen" was de instinctieve angst van den Jood voor 't demonische, dat zich aan 't „onreine" hechten kon, en voor den „toorn Gods" (1 Cor. 10$_{22}$) over „ontheiliging" steeds in 't spel (vgl. Gal. 2$_{11}$, Hd. 15$_{28.29}$, I Cor. 10$_{18-23, 28.29}$, Rom. 14$_{1-3.6.14-23}$, I Cor. 8$_{7-13}$). Van Petrus' latere zwakheid, evenals van andere onaangename dingen, maakt Lc. hier en elders geen melding.

Petrus en de mannen van Cornelius, vs. 17—24*a*. Terwijl Petrus nog met de les van dit vizioen verlegen zit, wordt er aan de voordeur om
20 hem geroepen. Dit geeft de beslissing: de Geest is 't, die hem roept
21 22 om zich over de Joodsche bezwaren heen te zetten. Zelf gaat hij open doen en verneemt al wat er van Cornelius en over hem te zeggen was. Daarop noodigt hij hen aan zijn eigen tafel! Den volgenden morgen gaan eenige broeders (Hellenisten?) mede: hun grooten man willen zij voor zijn prestige niet zonder gevolg laten reizen.

Petrus en Cornelius, vs. 24*b*—33. Cornelius begroet Petrus met de
25 hoogste eerbetooning (Lc. 8^{41}, 17^{16}), maar Petrus' antwoord laat
26 terstond gevoelen, dat hij niet een theürg is als b.v. Simon de toove-
27 naar (8$^{9.10}$). Met Cornelius sprekende — fijne trek van Oostersche
28 beleefdheid van Petrus' zijde — treedt hij binnen en stelt het gezelschap dadelijk gerust. Daarbij schuift hij de onderstelling, dat men hem voor een „godsman" houdt, al dadelijk terzijde door er den nadruk op te leggen, dat men zich geen moeite moet gaan geven om, nu hij hier is, met de bekende Joodsche scrupules omtrent besmetting door iets „onreins" te rekenen. Niet uit tegemoetkoming, maar in
30 vollen ernst wil hij dat eerst even vastleggen: God heeft hem dat laten zien. Cornelius verhaalt nu wat hem was wedervaren en spreekt
33 ook namens zijn gasten en familie een woord, dat hen nader tot Petrus brengt: *allen* zijn zij hier „voor Gods aangezicht" bijeen en verlangen te vernemen wat Jehova zal gebieden.

Petrus' toespraak ten huize van Cornelius, vs. 34—43. Het voorgevallene ziet Petrus als een voorbeeld van de waarheid, dat God niet het Jood-zijn, maar het „gerechtig" zijn tot voorwaarde stelt van
35 nader contact met Hem. Toch is dit hier bij Petrus nog Joodsche „gerechtigheid": hij stelt nog voorop, dat men tot de „Godvree-
36 zenden" moet behooren en dat „gerechtigheid" een „doen" is. Bij het inzicht dat Jezus *aller* „Heer" is, blijft hij toch allereerst van „Israëls zonen" spreken, wanneer hij de boodschap Gods als
38 42 oorzaak van „vrede" vermeldt. Als een van de „door God te voren aangewezen getuigen", die „met hem na zijn verrijzenis uit de dooden gegeten en gedronken hadden" (vgl. 1^{4}) legt hij er dan nadruk op, dat Jezus die Gezalfde met heiligen Geest is, voor wiens macht het demonisch rijk van den dwingeland bukken moet en wiens herrijzenis
43 door God is gesteld tot een teeken, dat Hij „de door God beschikte rechter van levenden en dooden is". 't Getuigenis der profeten bevestigt deze boodschap: wie zich hier schaart onder zijn naam, zal zijn zonden kwijtgescholden krijgen. Al de punten dus van 't Oudchristelijk zendingsevangelie: Jezus de Opperheer, zijn wondermacht over 't rijk der duisternis, zijne opstanding, en dus: Jezus de Richter, die volmacht heeft de zijnen vrij te laten in den dag, die den

strijd der eeuwen beslechten zal. Dat alles werd dan gefundeerd op texten uit de heilige geschriften van het oude volk Gods.

De Geest op onbesnedenen! Onbesnedenen gedoopt! vs. 44—48. De Geest zelf bekrachtigt nu het werk en noopt Petrus tot overschrijding der grenzen van 't „verbond der besnijdenis" (vgl. 7^{8}), al is 't nog niet van die der synagoge. Immers Cornelius (10^{2}) was geen heiden, al kon hij als militair evenmin ten volle de verplichting tot het leven naar de Wet op zich nemen. De principieele quaestie van toelating van geloovigen, die buiten a l l e contact met het verbond
46-47 stonden, was daarmede nog niet beslist, al was de beslissing, welke
48 Petrus hier neemt, wanneer hij „gelast" hen te doopen een in dit verhaal gewichtige precedent. Opmerkelijk is ook, dat Petrus hier niet zelf doopt, vgl. 1 Cor. 1$^{14-17}$ en Hd. 18^{8}.

11 *Joodschgezind verzet tegen het doopen van onbesnedenen, vs.* 1—18. Van hoeveel belang het gebeurde in 't redebeleid van den schrijver is, blijkt wel uit de crisis, welke hij er op laat volgen en die hij met een principieele uitspraak ten gunste van de ruimste opvatting sluit. Daar ligt ook het
1 einde van de onderbreking, die met 8^{4} was begonnen. 't Gerucht, dat de „heidenen" — aldus een weinig overdreven, want deze menschen waren wel onbesnedenen, doch niet geheel vreemd aan 't Jodendom —
2 „de boodschap Gods aannamen", wekt beroering bij de broeders „uit de besnijdenis", gelijk de S. hier de leden der Messiaansche broederschap
3 noemt, alsof er toen reeds anderen waren te vinden. Twee bezwaren hebben zij: Petrus is bij onbesnedenen op bezoek gegaan en, wat erger is, bij hen gaan eten. Dat laatste onderstelt nog heden in het Oosten meer dan bij ons en bindt veel meer. Dan volgt nogmaals het verhaal, dat we reeds kennen, terwijl de zes getuigen uit
12 Joppe erbij zijn om het te bevestigen. Nadrukkelijk wordt het ver-
16 schijnsel van „de gave des Geestes" bij deze menschen nogmaals als gelijkwaardig aangevoerd („gelijk als bij ons"). Petrus breidt zelfs
17 het woord van den Heer (1^{5}) ook tot dit nieuwe geval uit en
18 beroept zich op Gods blijkbare beschikking, welke hij niet had mogen wederstaan. Dat brengt de gemoederen tot rust en leidt tot het besluit, dat de „bekeering ten leven" dus ook „den heidenen" geschonken was. In Jezus' leer zouden zij dus deze consequentie tot dusver nog niet hebben gezien. Daarom kan de bedoeling hier ook nog slechts de Joodsche zijn: bekeering van heidenen d.w.z. als zij zich keeren tot het verbond, dat aan Israël is gegeven. Hoe dit „zich aansluiten" dan is op te vatten, daarover gaat straks 't conflict tusschen Antiochië en Jeruzalem.

De Antiocheensche zendingsgemeente, vs. 19—21. Hier knoopt het het verhaal weder met *herhaling* der zelfde woorden aan bij 8^{4} (vgl. *Inl.* § 6, p. 11). Het tusschengelegene is een trap, welke tot dit hoogtepunt voert: het Christendom overschrijdt de grenspalen van het

Jodendom. Dit wordt nog gereleveerd door de inleidende mededeeling, dat deze gevluchte Hellenisten uit Jeruzalem aanvankelijk
20 „alleen den Joden" gepredikt hadden. De namen der eersten, die den stap waagden, zijn onbekend (doch vgl. Lucius, 13¹). Cyprus was echter Barnabas' vaderland en vlak tegenover Tarsus gelegen, terwijl we van Cyrene weten, dat de Joden in de stad Berenice b.v. het volle burgerrecht genoten en daar in het theater inscripties ter eere van hun voormannen opstelden. In de groote wereldstad Antiochië hadden de Joden ook burgerrecht. 't Jodendom had daar succes. Zooals Jozefus verhaalt (Joodsche Oorlog VII 3³) woonde daar altijd „een groote menigte Hellenen" hun godsdienstoefeningen bij „en hadden zij die op zekere wijze tot een deel van henzelven gemaakt". Hier hebben wij dus weder die „vereerders des Allerhoogsten", die niet tot het „verbond der besnijdenis" waren toegetreden. Zoo ergens dan was hier de grens al zeer verflauwd en kon men ongemerkt voor 't feit komen te staan, dat men aan iemand, die zelfs geen Sabbath of spijswet in acht nam, „het evangelie van Jezus" gebracht had. Jezus als de „*kyrios*", d.w.z. de grootvizier des Allerhoogsten, was blijkbaar het kenmerk van de prediking dezer Hellenisten, in wier midden
21 Paulus straks volkomen op zijn plaats blijkt te wezen. Ook deze schrede wordt door „de hand des Heeren" bekrachtigd, hoewel van meer bizondere werkingen des Geestes niet wordt gerept.

Barnabas naar Antiochië afgevaardigd, vs. 22—24. Dat Barnabas uit de gemeente te Jeruzalem wordt „afgevaardigd", is op zichzelf, blijkens vs. 24, en na het in 11¹⁻¹⁸ verhaalde, een goed teeken. Van een principieel bedenkelijken stap was blijkbaar nog niets „ter oore" van de leiders der Jeruzalemsche broederschap gekomen. Hij bevindt, dat Gods „genade" (vgl. Lc. 4²², 6³⁵) hier werkzaam is, en maakt derhalve (vgl. 10⁴⁷·⁴⁸ 11,¹⁵⁻¹⁸) geen moeilijkheden. Met een van zijn gewone korte saamvattingen (vgl. 12²⁴) geeft Lucas thans te kennen, dat alles zich verder voorspoedig ontwikkelde.

Barnabas brengt Paulus naar Antiochië, vs. 25—26. Te goeder ure herinnert hij zich juist hier de figuur van Paulus, vgl. 4³⁶·³⁷, 6⁹, 8³, 9¹⁻³⁰, Farizeeër van geboorte en opleiding, maar ook Ciliciër, burger van 't cosmopolitische Tarsus. Hij gaat hem zoeken en, opmerkelijkerwijze, vermeldt Lucas bij dezen hoogst gewichtigen stap niet, dat de
26 Geest hiertoe den stoot gaf. Een jaar lang nemen zij „als gasten" deel aan de actie der „gemeente", die zoozeer wast, dat de bevolking merkt, dat er iets nieuws naast het Jodendom gekomen is, waarvoor zij een naam moet vinden. „Christenen" noemt men hen: menschen, die het altijd over een zekeren „Christus" hebben.

Steun van Antiochië naar Jeruzalem, vs. 27—30. Voor 't eerst hooren we hier (doch vgl. 2¹⁷), dat er te Jeruzalem „profeten" waren, d.w.z.

mannen, die vermaningen, bevelen, waarschuwingen als „openbaringen" (vgl. Gal. 2$_2$) van den Geest ontvingen en uitspraken, vgl. 13$_1$, 15$_{32}$, 19$_6$, 21$_{9\text{-}10}$; Rm. 12$_6$, I Cor. 12$_{10.28.29}$, 13$_{2\text{-}8}$, 14$_{6.29\text{-}37}$, Eph. 2$_{20}$. A'gabus ontmoeten wij weder in 21$_{10}$. Jozefus (Ant. XX$_{2.5}$) vermeldt, dat koningin Heléna van Adiabéne (tusschen den Tigris, den Zab en Perzië) destijds ook koren uit Alexandrië en vijgen uit Cyprus te Jeruzalem heeft laten aanvoeren. Steun was dus wèl noodig in dien winter van 45/6. Onder Claudius kennen wij in 't 1e, 2e, 4e, 9e en 11e
30 jaar hongersnood of misgewas in deelen van het Romeinsche rijk. Barnabas en Saulus reizen nu naar Jeruzalem, tijdens welk bezoek het in Gal. 2$_{1\text{-}10}$ verhaalde voorvalt. Veertien jaren zijn dus reeds verloopen en in 12$_{1\text{-}24}$ verhaalt Lucas daar even iets van. Reeds in 12$_{17}$ blijft voor korten tijd „Jacobus de broeder des Heeren" met de oudste leden der broederschap als leider over, de man, die later steeds meer den streng Joodschen koers ingeslagen heeft.

12 *De dood van Jacobus*, *vs.* 1—2. Herodes Agrippa I (41—44) had blijkbaar opgemerkt, dat de betrekkelijke populariteit der Messiaansche broederschap geslonken was. Caesaréa en Antiochië hadden de broederschap in de oogen 't nationalistisch fanatisme gecompromitteerd. Vroeger een losbol, was Herodes nu zéér punctueel
2 Joodsch geworden. Hij zal in deze executie wel politiek voordeel gezien hebben. Mc. 10$_{38}$ vv. schijnt te zeggen, dat Jacobus en Johannes zijn broeder samen als martelaars zouden vallen. Papias (± 130) zou dat volgens een tijdgenoot van Chrysostomus (± 400) bevestigd hebben, hoewel Klein-Azië, zijn vaderland, juist getuigt van eenen Johannes, die te Efeze hoogbejaard geworden zou zijn. Blijkens Gal. 2$_9$ (vgl. Hd. 11$_{30}$, 12$_{25}$; 15$_4$) hebben Paulus en Barnabas hem echter minstens één jaar (mogelijk langer) na dezen datum nog te Jeruzalem ontmoet.

Petrus ontsnapt, *vs.* 3—19*a*. Petrus wordt gearresteerd om, nu het succes vaststaat, met zijn dood Herodes' aanzien te verhoogen. Aan
9 4$_{24}$ en 5$_{19}$ herinnert het volgende, dat aan Petrus zelf voorkwam een
11 vizioen te zijn, totdat „hij tot zichzelf kwam" en, weldra, aanklopt aan 't huis van Maria, de moeder van Johannes Marcus, die zoowel
13-15 hier als in vs. 25 als aan den lezer bekend schijnt te moeten zijn. Roosje (= Rhode), het dienstmeisje, herkent Petrus' stem en een levendig tooneel volgt, waarin zij aangestipt, dat men blijkbaar geloofde, dat een man Gods als Petrus — of wellicht ieder mensch (vgl. Mt. 18$_1$, Hebr. 1$_{14}$) — een beschermengel bezat, die zich geheel als hemelsch
16 dubbelganger (vgl. II Cor. 5$_{1.2}$?) van de aardsche persoon kon voordoen. Het was echter geen verschijning, die blijk kwam geven van Petrus' levenseinde in den kerker, maar Petrus zelf, die bleef kloppen
17 en, na aan de aanwezigen opgedragen te hebben om Jacobus en zijn

kring op de hoogte te brengen, „ergens anders heen" vertrok, waar Herodes hem niet bereiken kon.

Herodes' dood, vs. 19*b*—25. Palestina was het korenland voor
21 Phoenicië, omdat Egypte vrijwel gereserveerd was voor Rome en het Westen. Op den tweeden dag van de wedstrijden ter eere van
22 Claudius, hield Agrippa zijn rede, waarbij hij volgens Jozefus een kleed van zilverbrocaat droeg, dat in de morgenzon door zijn glans
23 die uitroepen uitlokte, welke de Joodsche vromen krenkten, maar die in den mond van Levantijnen vrij gewoon waren. Jozefus verhaalt, dat hij bij die gelegenheid, door hevige krampen overvallen, na een
24 dag of vijf overleed. Agrippa's einde geeft Lucas aanleiding om dit tusschenbedrijf af te sluiten met een korte saamvatting evenals in 11$_{21}$ (vgl. 2$_{47}$, 5$_{14}$, 6$_{7}$, 9$_{31}$, 19$_{20}$).

Paulus en Barnabas terug uit Jeruzalem, vs. 25. Bij hun verblijf als commissarissen van 't Antiocheensche steuncomité in den winter van 45/6 hadden Paulus en Barnabas (Gal. 2$_{1-10}$) Titus meegebracht — over wien Hd. evenzeer zwijgt als over Lucas zelven, 't zij wegens de moeilijkheden te Corinthe (I Cor. 8$_{12}$) of, mogelijk, wegens familiebetrekking tot den schrijver. Zij hebben daar particuliere uiteenzettingen gehad over de groote vraag van de grenzen van het Christendom. Lucas zwijgt van deze voorbereiding op 13$_{1}$—14$_{28}$ en reserveert dit punt voor het tafereel van Hd. 15, dat 't g e v o l g der Antiocheensche zending was, evenals hij het dubbel verblijf van Paulus te Damascus (Gal. 1$_{16.17}$) ineengeschoven had (Hd. 9$_{8.19.22-25}$). Omgekeerd deelt Gal. niet mede, dat zij bij hun vertrek Barnabas' neef Johannes Marcus (12$_{12.25}$, 13$_{5.13}$, 15$_{37}$, Col. 4$_{10}$, II Tim. 4$_{11}$, Philem. 24, I Petr. 5$_{13}$) medenamen.

13 *Barnabas en Saulus als Antiocheensche zendelingen, vs.* 1—3. Dit stuk beantwoordt aan Gal. 1$_{1.2}$. Mánaës = Menáhem schijnt met Paulus als „leeraar" te gelden, de overigen als „profeten" (vgl. 11$_{27}$). Mánaës' moeder was dus de min van Herodes geweest, tenzij *syntrophus* = speelgenoot = *contubernalis*, hier de eeretitel wezen zou, welke aan ten
2 hove in aanzien staande persoonlijkheden verleend kon worden. Deze vijf sterken zich tot „den dienst des Heeren" door vasten als (voorbereiding tot krachtig gebed, (vgl. Phil. 2$_{17}$, 4$_{18}$, Rom. 12$_{1}$, 13$_{6}$, 15$_{16}$, I Petr. 2$_{5}$) en ontvangen bij zulk een samenzijn eene openbaring des Geestes over de uitbreiding van het zendingswerk, vgl. 13$_{41}$, 14$_{26}$, 15$_{38}$. De Geest zelf neemt dus bij dezen beslissenden stap het
3 initiatief. Wie zijn echter de „zij", die Saulus en Barnabas afscheid geven „na vasten en gebed onder oplegging der handen"? In dit verband blijkbaar Symeon Niger, Lucius de Cyrenaeër en Mánaës. Van medewerking der „gemeente" of van „oudsten" vindt men hier geen spoor.

Barnabas en Saulus op Cyprus, vs. 4—12. Naar zijn gewoonte (14 25. 16 11. 18 28) vermeldt Lucas hier de havens, wat hij dan bij het terugkeeren nalaat (16 11, vgl. 20 6). De Westenwinden verhinderen 's zomers landing te Salamis: zij vertrokken dus wel bij de opening van de zeilvaart in Maart. Cyprus telde veel Joden (4 36. 11 20. 21 16), maar 't resultaat der reis wordt niet uitgemeten. Barnabas (vgl. 15 39) was hier wellicht wel méér de man, al valt op Paulus, met 't oog op 't vervolg, het volle licht. Aan het hof van Sérgius Paulus, een ,,verstandig'' man, d.w.z. iemand bij wien men begrip voor Joodsch monotheïsme onderstelde, bevond zich een Joodsche wonderman Barjézus die (in het inheemsche dialect?) Élymas genoemd werd, wat men uit 't Arabisch misschien als ,,de wijze'' zou kunnen verklaren. Als geboren Romeinsch burger voerde Saulus den naam Paulus. Lucas bezigt dien, nu hij buiten de Joodsche wereld treedt. Omgekeerd spreekt hij in Joodsche omgeving: 22 7-13 26 14, weder van Saulus. Over dezen ,,toovenaar'' (vgl. hfdst. 8) velt Paulus een door den Geest ingegeven en bekrachtigd vonnis, dat den proconsul ertoe brengt geloof te hechten aan zijne prediking. De ,,leer'' aangaande Jezus als ,,den Heer'' vervulde hem met ,,ontzetting''. Dat hij zich echter doopen liet, wordt niet vermeld. Sergius Paulus, de Romeinsche gouverneur, contrasteert hier met Agrippa, den Joodschen vorst, die apostelen vermoordt! Een tegenstelling ook voor later.

Paulus en de zijnen in Klein-Azië, vs. 13—16. Paulus, Barnabas, Johannes Marcus (en enkele Cypriërs?) steken over naar 't vasteland. Marcus laat hen (uit vrees voor roovers in 't gebergte, vgl. II Cor. 11 26?) tot Paulus' verontwaardiging (15 38 vv.) in den steek. Paulus treedt op den voorgrond: hij is op dezen bodem thuis en weet, hoe een Jood hier optreden moet. Te Antiochia ad Pisidiam, een ,,Romeinsche kolonie'' op Phrygischen bodem binnen de provincie Galatië, begint Paulus' eigen zendingswerk. De commissie voor de zaken der Joodsche kolonie aldaar (,,oversten der synagoge'') noodigt hem en Barnabas uit om een stichtelijk woord te spreken. Dan volgt een beknopt voorbeeld van Paulus' prediking als zendeling.

Paulus' zendingsrede in Pisidisch Antiochië, vs. 16*b*—41. Zij is voornamelijk gericht tot de ,,vereerders'' van den God (,,van dit volk Israël'') en, al treedt Paulus als lid daarvan (,,onze vaderen'') op, weldra legt hij nadruk op Gods geduld en Israëls ondankbaarheid. De 450 jaar (vs. 19) zijn de som van de in Richt. 3—6, 8—10, 12, 13, 15 vermelde cijfers, waarin dan echter saamvallende tijdperken verwaarloosd zijn, zoodat I Kon. 6 1 niet klopt. David wordt geprezen een getrouwe, een ,,man naar Gods hart'', aan wien God woord gehouden heeft door Jezus als ,,verlosser'' te zenden. Johannes (vgl. Lc. 3 16)

26 zelf kan als zijn getuige worden aangeroepen. Dan, evenals aan 't slot
27-29 in vs. 38, wordt Paulus persoonlijk en stelt zijn hoorders tegenover de leiders van 't Jeruzalemsche volk, die, ondanks alles, in hun verblinding zoo zijn opgetreden, dat „alles wat omtrent Jezus geschreven
33 stond" volvoerd werd tot en met diens begrafenis zelfs! Doch God heeft voor „onze kinderen" (vgl. Lc. 9_{27}) zijn belofte volkomen gestand gedaan door Jezus te doen herrijzen. Hier geeft Lucas dan een paar voorbeelden van dat „bewijs uit de profetie", waarin zulk een prediking steun placht te vinden (vgl. $4_{26.27}.10_{38}$). De lezers moesten
34 dit „heden" van Ps. 27 als 't tijdstip der opstanding verstaan en hebben bij „opstanding" wel niet op Grieksche wijze aan een „onsterfelijke ziel" moeten denken, maar aan een lichamelijkheid, welke weder vernietigd zou worden, zooals ook 't geval was bij hen, die door Elia of Eliza
38 waren „opgewekt". Daarop kwam het voor de tegenstelling aan en Paulus hernieuwt dan ook juist hier zijn beroep op zijn hoorders. Voor den antieken mensch moest nl. het ware „heilige" niets meer met vergankelijkheid te maken hebben. Al wat vergaat is nl. juist dáárom onbestendig, omdat het nog iets uit de lagere sfeer in zich bevat of zelfs geheel en al daartoe behoort. De conclusie, dat Jezus volmacht heeft om „kwijtschelding van zonden aan te zeggen", rust dus op het bewijs, dat *Hij*
39 tot de goddelijke sfeer der onvergankelijkheid behoorde. Gerechtigheid ontvangen is nog iets meer dan het erlangen van kwijtschelding van zonden: 't is een loskomen „van al die dingen", welke verdwijnen
41 en een „gebracht worden tot" de sfeer, waarin de Verlosser is. Dat hiervan nog wel nader „uitleg" noodig kon zijn voor hen, die niet ten volle Paulus' punt van uitgang of, nog sterker, dat der Christenen in 't algemeen deelden, duidt de keuze van den slottext wel onmiskenbaar aan.

Welslagen van Paulus' en Barnabas' werk, vs. 42—49. Opmerking verdient, dat hier van „vereerders van God" gesproken wordt, die „proselyten" waren: dit onderscheidt hen eenerzijds van mannen als Cornélius, die 't volle „verbond der besnijdenis" niet op zich konden nemen en anderzijds van zulken, die als Jodengenooten ook geestelijk geheel in 't officieele Jodendom wenschten op te gaan. Deze menschen echter verstaan Paulus! Zij zijn Klein-Aziaten als hij, hoewel zij zich ten volle Jood mochten noemen. Evenals te Tarsus had een bepaalde klasse van Joden hier nl. een bizonder verleden, dat zijn stempel op hen had gedrukt. 't Syrische gouvernement plantte nl. indertijd in vele steden kolonies van vreemdelingen, waaronder tal van Joden. Het schonk hun het volle rijksburgerschap om aldus uit hen een gouvernementeele partij in het bestuur dezer steden te vormen. Rome continueerde die politiek. Deze Joden vormden de franje der aristocratie, verstonden (toen gelijk thans) de Anatolische bevolking beter dan het

Europeesche gezag dit kon en hadden toch met den Grieksch-sprekenden hoogeren stand de belangen van stand, beschaving en handel gemeen. Onder deze omstandigheden waren zij iets aparts geworden: welvarend, onafhankelijk en meerendeels denkelijk niet al te enghartig in Jood-
45 46 sche practijk en Palestijnsche leer (vgl. 16[1]). Lucas noemt de overige inwoners dan ook niet „Grieken", gelijk b.v. te Iconium (14[1]), want deze belangstellende Joden waren even goed als de „Grieken" burgers van den eersten rang. Als echter ook „Romeinsche kolonisten" (afstammelingen en veteranen van de „legio V Alauda", die Augustus hier had ingeplant) zich hadden laten vinden voor de nieuwe boodschap zou Lucas zich dat zeker niet hebben laten ontgaan! De massa der Joden echter was jaloersch van zulk een belangstelling, omdat hunne
47 meer nationalistische en Palestijnsche overtuigingen die niet hadden vermogen te wekken. Het „eeuwige leven", waarvan Paulus en Barnabas spraken, was hun een „godslasterlijke" bewering, die, h.i., denkelijk te veel tegemoet kwam aan de voorstellingen van het Anatolische heidendom. Immers dit kende, b.v. te Tarsus, onder den hoogsten god
48 een tweeden als middelaar. Dat vs. 48 niet van een lijdelijk „geschaard worden" spreekt, maar blijft in het beeld van twee partijen, die zelf zich opstellen, blijkt uit vs. 46: „omdat gij die nu afwijst en uzelf het eeuwige leven niet waardig acht." Het ging om een leuze: vóór of
49 tegen die nieuwe prediking van „het eeuwige leven". Door „de geheele streek", d.w.z. overal in die *regio* van Phrygisch gebied, welke met de „kolonie" Antiochië als hoofdstad bij Galatië was gevoegd, verbreidt zich nu de mare der nieuwe „boodschap Gods".

Paulus en Barnabas naar Iconium, vs. 50—14[4]. In dit Klein-Aziatische stadswereldje, zooals b.v. ook te Damascus (Jozefus, *Joodsche Oorlog* II, 20[2]), zijn onder de dames der autoriteiten „vereersters van God". Van haar invloed maken de Palestijnschgezinden met succes gebruik. De „eersten" waren vooral de Romeinsche families, als landjonkers zich nog steeds bewust van hunne bizondere verantwoordelijkheid voor de heilige „Romeinsche orde". Dit tafereel maakt den lezer opeens vertrouwd met alles wat de zendingsarbeid op dit nieuwe
14 terrein bevorderen of belemmeren zou. Iconium, de laatste stad van 't Phrygische taalgebied, behoorde nog tot de *regio* van Antiochië en een mogelijk oudere text dan de onze, leest dan ook vs. 2 als volgt: „De oversten der synagoge en de leiders verwekten een vervolging tegen de rechtvaardigen, maar de Heer gaf weldra vrede", terwijl vs. 4 dan meedeelt, dat de bevolking van die stad „verdeeld was". Dan zou hier, juist andersom als te Antiochië, een eerste vervolging van bovenaf mislukt, maar een tweede door volksophitsing wèl geslaagd zijn. Onze text echter geeft eerst goeden zin als vs. 3 vóór vs. 2 geplaatst wordt.

Paulus en Barnabas naar Lystra en Derbe, vs. 5—7. Te Iconium was geen „Romeinsche" overheid, welke de waardigheid van „het recht" tot haar ambtstraditie rekende. Lystra was echter destijds een Romeinsche garnizoensplaats tegen de kwaadwilligen in de bovenlanden van 't Pisidisch kustgebergte. Ook Derbe was tusschen 40 en 60 in deze grenspolitiek van beteekenis. Bij 't „overzien" van dien toestand,
6 was de vlucht naar deze vrij afgelegen stadjes wel 't beste. Ook in de „omgeving" werden zij door het straffere en meer formalistische van het gezag der stedelijke duümviri, aedilen en quaestoren daar beter gedekt. Slechts enkele K.M. verder naar 't Oosten aan denzel den weg, waarlangs hij van Antiochië over Iconium en Lystre gekomen was, lag een minstens even belangrijke stad, nl. Laranda. Vandaar voerde de groote heirweg door de z.g. Cilicische Poort naar Tarsus en ook minstens drie wegen naar havenplaatsen aan de kust! Maar dan zouden Paulus en de zijnen zich hebben moeten begeven op 't gebied van een inlandschen vorst, t z.g. koninkrijk van Antíochus. Dat was blijkbaar iets wat zij liever niet deden.

Paulus en Barnabas te Lystra, vs. 8—11. Dit verhaal herinnert aan
9 $3_{1\text{-}11}$. Denkelijk zat deze man wel daar te bedelen, waar Paulus verwachten kon een gehoor te vinden: bij een Joodsche gebedsplaats aan de rivier (vgl. 16_{13}). De wellicht oudere text vertelt, dat hij niet loopen kon „omdat hij in vreeze verkeerde": geen organisch, maar een psychisch gebrek dus. Parallellen tusschen Petrus en Paulus: 3_2, 14_8; 5_{15}, 19_{12}; $8_{14\text{-}17}$, $19_{1\text{-}7}$; 8_{18}, 13_6; 9_{33}, 28_8; 9_{36}, 20_9; 10_{25}, 14_{11r}; 12_7, 16_{26}. Het schijnt hier, nu de eigenlijke prediking aan heidenen begint, de
12 goddelijke bekrachtiging van dat feit te accentueeren. Barnabas was een ouder man met baard, indrukwekkender van uiterlijk dan Paulus: in hem zien deze Lycaoniërs den hoogsten god, maar Paulus, die 't woord voerde en wellicht ook baardeloos was, is voor hen de lagere, bemiddelende godheid. Al die plaatselijke oppergoden noemden de Grieken Zeus
15 en de Romeinen Júppiter. Tegenover deze misvatting beroepen Paulus
16 en Barnabas zich ten eerste op hun sterfelijkheid (vgl. 10_{26}, $13_{38.47}$), daarna op de Joodsche gedachte van den Schepper, die de wereld-
17 geschiedenis leidt, dan op de Grieksche van de weldadige godheid, tenslotte op de hoogste inheemsche voorstelling: den hemelgod, die de jaargetijden met hun zegeningen regelt.

Paulus en Barnabas naar Antiochië terug, vs. 19—28. De godsdiensthaat vervolgt hen ook hier. Paulus wordt nu werkelijk het slachtoffer eener steeniging (vgl. II Cor. 11_{25}), waarbij de Lycaoniërs, reeds bij Aristóteles als onbetrouwbaar gekenschetst, de Joden laten begaan of zelfs meedoen. Paulus' aanhangers echter omringen hun schijnbaar dooden meester en vergezellen hem (volgens enkele handschriften „tegen den avond") naar de stad, vanwaar hij reeds den

volgenden dag met Barnabas naar Derbe gaat. Na eenigen tijd van propaganda aldaar aanvaarden zij zelfs over Lystra, Icónium en Antiochië de terugreis (vgl. 14$_{6}$) eenmaal gewaarschuwd was 't Romeinsch gezag in 't onderdrukken van volksoploopen hardhandig.
23 Op dezen thuisreis wijzen zij (vgl. 10$_{41}$) in ieder der steden een commissie van oudsten aan (vgl. Titus 1$_{5}$), tot behartiging van de zaken der gemeente (vgl. 13$_{15}$). Zij organizeeren deze dus zelfstandig tegenover de Joodsche synagogen. Dat was een gewichtige stap, die op de positie der Christenheid in Palestina terugwerken moest! Deze wilde immers juist binnen het nationale, synagogale verband blijven om aldus als Messiaansche broederschap het volk te winnen. Deze ,,oudsten" zijn gansch iets anders dan de ,,ouderlingen" van de Geneefsche kerktheorie. Zij zijn van hoogerhand aangewezen en onder vasten en gebed ,,aan den Heer opgedragen". Eene ,,ordening" zooals de Anglicaansche, Roomsche en Oostersche
25 kerken die kennen, is dit echter evenmin!

Te Perge houden zij nog een toespraak, denkelijk wel niet in een
27 officieel Joodsche bijeenkomst, en vertrekken dan naar hun uitgangspunt, Antiochië in Syrië. Daar geven zij verslag van hun wedervaren
28 en 't hoofdpunt daarvan is: God heeft ,,een poort des geloofs voor de heidenen geopend". De gansche onderneming der heidenzending was een zaak van Antiochië, meer nog van Gods leiding aldaar. Langen tijd (vgl. Gal. 2$_{11-20}$) blijven zij nu hier. In dien tijd dringen de consequenties van den koers, dien de Antiocheensche Christenheid de hare mocht noemen te Jeruzalem door en nadert het oogenblik, waarop Lucas als ware het de groote beslissing 't volle licht wilde laten vallen.

15 *Paulus en Barnabas als afgevaardigden naar Jeruzalem, vs.* 1—5.

Onbesnedenen staan buiten het heil. Alleen door de poort der synagoge treedt men het nieuwe Jeruzalem binnen. Ziedaar de twee stellingen: die van de radicalen en die van de gematigden. Dat de tweede voor een zeer milde uitlegging vatbaar was, heeft Lucas reeds herhaaldelijk doen zien. Zoo is dan het compromis, waartoe men komen moest
2 voorbereid. Paulus en Barnabas en eenige anderen gaan namens Antiochië te Jeruzalem met de ,,apostelen en oudsten" spreken. Zij waren daar reeds in 45/6 geweest (vgl. 11$_{30}$ 12$_{25}$). In den winter van 47/8 valt Paulus' brief aan de Galatiërs naar aanleiding van quaesties,
3 welke men ook te Antiochië kende en die thans acuut worden. Op weg naar Jeruzalem zoeken en vinden zij overal in Phoenicië en Samaria
4 5 instemming. Te Jeruzalem laat Lucas nu de geheele broederschap met haar mannen van aanzien en haar leiders vergaderd zijn om het verslag te vernemen. Al wat daarbuiten geschied is, is Gods werk! Paulus en Barnabas waren slechts medearbeiders Gods. Maar de mannen van de objectieve waarheden, zooals het genootschap der Pharisaeën, dat

onder het volk met succes den grondslag van Gods ordinantiën handhaafde, zagen niet in, welk recht men had om te beweren, dat God de oude paden was gaan verleggen! Al is Jezus de Messias, die in den oordeelsdag gericht zal houden — daar is maar één verbond, het verbond der besnijdenis. Daar is maar één wet Gods, de wet van den Sinaï en die staat op schrift! Sedert wanneer heeft God die afgeschaft? Aldus 't conflict naar radicaal Joodsche opvatting.

Petrus' toespraak in de Jeruzalemsche vergadering, vs. 6—11. Zoo is het dilemma gesteld, wanneer de apostelen en de oudste leden der
7 broederschap in klein comité de zaak verder trachten te brengen. Natuurlijk werd er „veel geredeneerd", want tegenover de objectieve waarheden, die men niet loslaten wilde, stonden objectieve feiten, welke men niet kon of wilde verloochenen. En aan dat alles hing de toekomst der broederschap! Of, los van de synagogen, zelfstandig, solidair worden met de nieuwe „gemeenten", maar dan ook: loslaten van 't nationale ideaal! Of, ook verder in concurrentie met 't genootschap der Pharisaeën blijven worstelen om de leiding, teneinde het uitverkoren volk te kerstenen, maar dan ook als gebiedende eisch der omstandigheden: frontmaken tegen het vormen van „gemeenten" uit heidenen! 't Was een ingewikkeld geval en Petrus (die Gal. $2_{11\text{-}21}$ achter zich had) is thans niet de eerste om het woord te nemen. Wanneer hij spreekt, stelt hij zich op den grond, dat God nieuwe stappen heeft gedaan, al stelt hij de quaestie niet zuiver. Hijzelf is door „God uitgekozen" om „de heidenen" de „boodschap des evangelies" te doen hooren. Op
8 9 de hemelstem van $10_{13\text{-}15}$ en het gevoelen der vergadering van 11_{18},
10 11 laat Lucas hem niet zinspelen, wèl echter op 10_{47}, $11_{15\text{-}17}$. Vrijwel in Paulus' geest schijnt hij volmaakte wetsvervulling onmogelijk te achten (Gal. $2_{15.17.21}$) en „genade" den eigenlijken grond van heilsverwachting te noemen. Veel verder bracht hij echter de zaak aldus niet. Immers hij wijst niet aan, hóever of hoe weinig ver men met die wetsvervulling gaan moest of mocht om voor het ontbrekende op „genade" te mogen rekenen! En hij zweeg geheel over de vraag, of de besnijdenis, die op den leeftijd van acht dagen voltrokken wordt, wel een voorwaarde kon zijn van 't „verbond". Nog minder waagde hij zich aan het vermoeden, dat de eigenlijke kern der quaestie lag in de vraag, of het heil in Christus misschien niet veel ruimer grenzen eischte dan die van dit z.g. verbond! Wanneer hij dan ook spreekt van zijn zending tot „de heidenen" is niet te vergeten, dat Lucas hem tot dusver slechts heeft geschilderd in aanraking met menschen, die toch eigenlijk geen heidenen meer waren.

Barnabas en Paulus aan het woord, vs. 12. Blijkbaar hebben dezen de wijsheid om thans niet tot principieele uiteenzettingen over te gaan. Zij waren hier trouwens aanwezig als afgevaardigden van Antiochië,

niet als mannen, die een persoonlijke meening hadden te ontwikkelen. Barnabas staat hier dan ook weder voorop. Lucas vermeldt slechts, dat zij, evenals in de groote vergadering (vs. 4), 't geen „door hen" geschied was als werk Gods accentueerden.

Jacobus' voorstel, vs. 13—21. Waar de eigenlijke moeilijkheden scholen en hoe men daar tegenover positie had leeren nemen, ziet men echter in het voorstel van Jacobus (vgl. 1^{14}, 11^{30}, 12$^{2.17}$), die het gevoelen der vergadering formuleert. Hij precizeert wat in Petrus' lijn scheen te liggen. De gedachte, dat Gods volk ruimer grenzen heeft dan Israël, is profetisch: Amos 9$^{11.12}$ (vrij naar de Grieksche vertaling) rechtvaardigt dit. Maar grenzen moeten er blijven! Jacobus wil daarom de oude grenspalen wel wat verder uitzetten: zóo ver nl. als ook
19 de synagogale practijk buiten Palestina gewoon was te gaan. Ook daar legde men aan diegenen uit de heidenen, die „tot God zich keeren" geen „bezwaren in den weg", maar konden zij vanouds „in de synagogen iederen Sabbat" de heilige schriften hooren voorlezen en toelichten. Dat de broederschap deze „vereerders van God" niet behoefde af te stooten, lag dus wel voor de hand. Alleen wilden deze mannen, dat het nu goed zou vaststaan w i e dit zouden zijn, want toelating van gewone onreine heidenen achtte Jacobus uitgesloten. Zulk een concessie zou voor de toekomst der Christelijke beweging binnen het nationale ver-
20 band noodlottig zijn geweest. De leuze „heel ons volk voor den Messias — en de Messias voor heel ons volk" kon men niet opgeven. De vier kenmerken, welke Jacobus dan als voorwaarden stelt, komen overeen met de z.g. Noachitische geboden, welke de Rabbijnen uit Gen. 9^{4} afleidden, en die voor de gansche menschheid heetten verplichtend te ziin. Doch ook de antieke mensch, die van Rabbi's en hun redenaties niets afwist, kon hier inkomen en begrijpen, dat Joodsche Christenen deze voorwaarden stellen moesten om met hen te kunnen omgaan. Alle vier zijn ze nl. begrijpelijk als voorbehoedmiddelen tegen infectie met demonische machten. 't Eten van afgodenoffer bracht dat gevaar mede, ongeoorloofde geslachtsgemeenschap (vooral met tempelslavinnen) evenzoo, het gebruik van bloed hetzij dit nog in het vleesch of afzonderlijk genuttigd werd, was uiterst bedenkelijk, immers „het bloed is de ziel" en op bloed waren alle schimmem en demonen naar 't alomheerschend bijgeloof verzot! Zij behoefden dus niets te weten van Lev. 18^{20}, Gen. 9^{4}, Lev. 3^{17}, 7^{26}, 17$^{10-14}$, 19^{26}, I Sam. 14^{33} of andere texten, om te vatten, waarom men hierop stond. Of dit een nu schikkelijkheid naar den eisch der practijk was (vgl. I Cor. 8, 10$^{14-33}$, Rom. 14), terwijl men principieel reeds geheel vrij was van dezen angst voor demonische infectie (Rom. 14^{14}, 1 Cor. 10$^{20-26.30}$)? Het schijnt wel van niet. Daar pleit de toon van het uitgevaardigde schrijven tegen. De principieele quaestie wordt echter achter dit compromis weggeschoven!

Actueel was zij ook niet: welke heiden zou bezwaar hebben tegen zulke begrijpelijke restricties? Paulus zelf echter (Gal. 2) heeft dit als buitenlandsche Jood en Farizeesche rabbi met zijn scherp verstand zeker wèl doorzien. Feitelijk lag in het Jeruzalemsche besluit opgesloten, dat wie zich aan deze eischen niet hield, uitgesloten zou zijn van 't Messiaansche heil. Waarom? Omdat dit alleen bestemd is voor 't „volk des verbonds" en omdat nu deze vier geboden de uiterste grens aangeven van de erve van dit „verbond". Practisch leerde Paulus echter, dat dit Messiaansche heil voor iederen mensch is en dat de grens wordt aangegeven door zedelijke eischen. Hij doet dit zóo, dat hij 't „verbond met Abraham" niet in de besnijdenis, maar in Abrahams geloovig vertrouwen vindt. Ieder mensch kan dus, volgens hem, een „kind Abrahams" en daardoor een rechthebbende op het heil worden. De grens der zedelijke eischen stelde hij echter uiterst hoog: men moest leven uit een bovenaardsche, nieuwe kracht: uit den heiligen Geest, die de demonische overmacht der „zonde" uitdrijft. Hij durft zelfs zeggen: „al wat niet uit het geloof" — d.w.z. uit dit nieuwe leven in vertrouwen op en ervaring van deze onzichtbare aanwezigheid van Christus — „is, dat is zonde" (Rm. 14^{23}). Daar was men te Jeruzalem nog lang niet aan toe. Wat Jacobus hier voorstelt, is slechts een vergelijk tusschen Antiochië en Jeruzalem over de practijk van de zending in de heidenwereld. Voor Jeruzalem was het winste, voor Antiochië geen practisch bezwaar. Wellicht was zelfs het terrein, waarvoor het gelden zou (vgl. vs. 24), beperkt. Geheel in den geest dezer verhandelingen ligt ook het feit, dat Barnabas (vs. 12) voorop staat. Wellicht is zelfs Paulus niet (of niet tot het einde) aanwezig geweest, althans in 21^{25} wordt hem de inhoud van het schriftelijk besluit nog eens medegedeeld. Dat Paulus' opvattingen meer met Jezus' geest overeenkomen, is even zeker als dat de eenheidsgedachte van het nieuwe Israël, welke deze broeders dreef, van geweldige beteekenis is geworden toen de „kerk" eenmaal ontstaan was. Zij is dit nog! Een blijvend, geïnstitueerd kerkelijk organisme op aarde, met b.v. Jeruzalem als middelpunt, hebben zij evenwel niet verwacht. Immers zoowel zij als Paulus (vgl. b.v. I Th. 4^{17}) rekenden op de wederkomst van Christus nog bij het leven van „dit geslacht". Wanneer men in zulk een verwachting leeft, denkt men niet aan het uitstippen van lijnen voor de verre toekomst en is het komen tot een compromis de natuurlijkste zaak ter wereld. Immers wat men ook besluite, straks komt de Heer zelf en wordt alles anders en beter. Het spreekt ook vanzelf, dat Paulus, zooals wij hem kennen uit zijn brieven, hun moeilijkheden wel begreep. Ook hij hoopte vurig en verwachtte zelfs, dat „geheel Israël zalig worden" zou (Rm. 11^{26a}), maar langs een geheel anderen weg!

Het besluit der vergadering, vs. 22. Dat de aanwijzing van Judas Barsábbas en Silas (vgl. 16$_{36}$) bij stembusmeerderheid of candidaatstelling (6$_3$) uit of door de vergadering geschiedde, staat hier niet. De broederschap volgt het gevoelen harer leiders.

De brief voor het Antiocheensche zendingsgebied, vs. 23—29. Het schrijven der Messiaansche broederschap noemt de „apostelen en oudste broeders" als afzenders en de „broeders uit de heidenen in Antiochië, Syrië en Cilicië" als adres. De provincies Pamphylië (Perge) en Galatië (Antiochië, Iconium, Lystra en Derbe) vallen daar reeds buiten, maar Antiochië was de hoofdstad van „Cilicia-Syria-Phoenice" en, blijkens 16$_4$, is ook het nieuwe zendingsterrein althans door Lucas bij het noemen van de hoofdstad mede ondersteld. 't Is echter ook mogelijk, dat Paulus, (vgl. 16$_3$) uit eigen beweging (vgl. I Cor. 9$_{20}$) hier een in 45/6 (Gal 2$_{5\text{-}7}$) behaald succes ten deele
24 heeft willen opgeven. „Aan wie wij geen opdracht gegeven hadden", wordt hier officieel gezegd. Doch te Antiochië (Gal. 2$_{12}$) meende men, dat deze menschen een opdracht „van Jacobus" hadden gehad! Petrus zelf en Barnabas (Gal. 2$_{12.13}$) hadden dan ook zóózeer gerekend met den indruk, welken deze „ingekropen valsche broeders" (Gal. 2$_4$) te Jeruzalem overbrengen zouden, dat Paulus hun meegaandheid als „veinzerij" meende te mogen beschouwen (Gal. 2$_{13}$). Wellicht deed Jacobus met deze formuleering dus ook afstand van een koers,
26 waarin hij persoonlijk wel had willen sturen. Kenmerkend voor den oorsprong van dit document is misschien 't feit, dat wij alleen hier in Handelingen de Arameesche uitdrukking „Jezus Christus *onze Heer*" vinden
28 (vgl. „Maran" in „Maranatha" I Cor. 16$_{22}$). Dat het besluit aan „den heiligen Geest en ook ons" wordt toegeschreven, is geen ambtsbesef. Integendeel, de Geest bestuurt en bekrachtigt (vgl. 13, 21-13.38, 431-33, 72-53, 815, 1044, 1121, 149.10, 154-12) hier overal, middellijk of
29 onmiddellijk, alle belangrijke gebeurtenissen. Of het slotzinnetje beteekent „dan zal het u welgaan" of „dan zult gij wèl doen", is moeilijk uit te maken. Natuurlijk was men overtuigd, dat ongehoorzaamheid aan den Geest tegenslag moest brengen.

Judas en Silas naar Antiochië, vs. 30—33. Ook hier weder een vergadering der geloovigen (vgl. 14$_{27}$, 15$_4$), blijkbaar onder leiding der „profeten" (13$_1$). Volgens een wellicht ouderen text bleef Silas te Antiochië, vgl. vs. 40 en *Inl.* § 7, p. 14.

Scheiding tusschen Paulus en Barnabas, vs. 35—40. Paulus en Barnabas verrichten hun werk „met nog vele anderen". Men kan daaraan zien, dat de gemeente gegroeid is in de 2 jaar, welke sedert 13$_1$ verliepen. Na „eenigen tijd" — denkelijk tegen den zomer van 48 — wenscht Paulus een inspectiereis (vgl. 14$_{23}$, 8$_{14}$, 9$_{31}$, 11$_{22}$) te ondernemen. Over Johannes Marcus (vgl. 13$_{5\text{-}13}$) worden zij het echter oneens. Barnabas

gaat naar zijn vaderland Cyprus, Paulus echter met Silas naar de streken, waar hij thuis was. Thans gaat hij niet na een openbaring des Geestes of in verband met de „gemeente". Hij trekt uit naar een eigen zendingsveld.

Paulus' reisgenooten vs. 41—16.3 Voor het eerst hooren wij hier, en dat even terloops als in 9$_{31}$ betreffende Galilea, van Christenen in Syrië en Cilicië. Paulus had tusschen 34 en 44 nog geen „gemeenten" gesticht blijkens de wijze, waarop hier verhaald wordt en waarop Paulus' levensloop in Hd. wordt geschetst. Gal. 1$_{16\text{-}22}$ spreekt niet van Paulus' optreden als polemist te Jeruzalem, maar laat Paulus in 1$_{21}$ (± 34 n. Chr.) komen in de „streken van Syrië en Cilicië", (= Hd. 9$_{30}$) terwijl 1$_{23}$ zegt, dat men in Judaea in de jaren, die aan 2$_1$ = Hd. 11$_{28.30}$. 12$_{25}$ (45/6 n. Chr.) voorafgingen, vernomen had van Paulus' optreden in dienst van 't evangelie. Daar Galaten te Antiochië geschreven werd in 47/8, is hier de vorming dezer kringen wel als gevolg van de Antiocheensche beweging (Hd. 11$_{19}$) gedacht. Dat Paulus als man van beteekenis te Antiochië daarbij is betrokken geweest, is niet onwaarschijnlijk, doch, wanneer de eigenlijke zending begint, (Hd. 13$_1$ vv., 46 n. Chr.) steekt Barnabas toch nog boven
16 hem uit. Timotheüs (I Cor. 4$_{17}$), was wel een bekeerling van Paulus' „eerste reis" (13$_4$ vv,) wiens moeder Eunice (II Tim. 1$_5$) een aan den Messias geloovige Jodin was. Terwijl Paulus bij de besprekingen te Jeruzalem in 45/6 den onbesnedenen Titus meebracht en van dit feit tegenover de Joodsche tegenwerking in de Galatische gemeenten gebruik maakt, handelt hij nu juist andersom: hij maakt Timotheüs tot een Jodengenoot. Maar hij had in deze twee, drie jaren heel wat ervaring opgedaan en het zou niet loyaal geweest zijn om, gegeven het compromis tusschen Jeruzalem en Antiochië, nu de wrijvingspunten tusschen de zendingsactie en het Jodendom in Klein-Azië zonder noodzaak te vermeerderen, daar dit zijn terugslag op de toch reeds moeilijke positie der broederschap in Palestina moest hebben. Eenmaal buiten de Antiocheensche sfeer gekomen, in de eigenlijke Grieksche wereld, herneemt Paulus zijn vrijheid om principieel (I Cor. 8—10, Rom. 14), maar ook om inschikkelijk te zijn, wanneer de zaak daar mee te bevorderen was. Paulus is nu eenmaal een Oosterling, die voor tact en eerbied meer gevoel heeft dan wij, maar die ook weder buigzaam kan zijn, waar wij in onwrikbaarheid onze eer zouden stellen. Men moet hem niet tot een Europeaan van Protestanten huize maken. Zijn fouten zijn andere dan de onze, zijn grootheid evenzoo.

Paulus op weg naar een eigen zendingsterrein, vs. 4—8. Lucas vermeldt, dat zij op het Antiocheensche zendingsterrein de beslissingen
5 („dogmata") van hfdst. 15 overal bekend maakten en sluit dan met een
6 van zijn karakteristieke zinnetjes deze periode af. Dat de Geest Paulus

gedreven zou hebben om een zendingsterrein te zoeken, waar hij vrijer de vleugels uit kon slaan, zegt hij niet. Wel vermeldt hij, dat zij, na de zuidelijke, Phrygische, helft van de provincie Galatië bereisd te hebben, van den grooten heirweg van den Euphraat naar Ephese af-
7 geleid werden doordat „de Geest hen dit had belet". Zoo gaat het een
8 en andermaal, wanneer Paulus naar het Westen wil, totdat zij eindelijk in 't N.W. bij Troas de kust bereiken, zonder iets op eenig nieuw gebied te hebben mogen uitrichten.

Naar Europa, vs. 9—12. Thans ziet Paulus, dat zijn taak niet in Azië ligt. Reeds in vs. 8 zegt de text, die wellicht ouder is, „w ij kwamen te Troas". Dan zou hij Lucas in Klein-Azië of zelfs reeds vroeger hebben ontmoet. Volgens dienzelfden tekst nl. (11^{28} „kwamen profeten te Antiochië. En er was groote blijdschap. Toen w ij dan ....") zou hij hem reeds uit Antiochië gekend kunnen hebben. Zoodra Paulus dit
11 vizioen gezien heeft, „zochten wij dadelijk scheepsgelegenheid naar Macedonië". Langs Samothráce, dat, als een pyramide in de zee geplant, bovendien nog opvalt door een sterke gelijkenis met den Athos, die tegelijk aan den horizont is, (Mityléne, Ténedos, Imbros, Lesbos en Thasos hebben niets bizonders) en dat daarom ook hun aandacht boeide, bereiken zij den volgenden dag de Macedonische haven Neápolis (= Caválla, of, minder waarschijnlijk, Paljocaválla, 15 K.M. meer Westelijk). Nog een drie uur gaans 't binnenland in en het doel, de „Romeinsche kolonie" Philippi, is bereikt. Philippi was een opkomende stad, bijna reeds werkelijk „de eerste" van Macedonië: Amphípolis (17^{1}) moest er op den duur de vlag voor strijken.

Lydia, vs. 13—15. Goed georiënteerd waren Paulus en de zijnen te Philippi nog niet. Dat er weinig Joden zijn en dus geen synagoge is,
14 weten zij reeds, maar de „gebedsplaats" moeten zij toch gaan zoeken. Lydia, een „vereerster van God" wordt de eerstelinge van Europa en
15 haar gastvrij huis wordt, dank zij haar vrouwelijke volharding, het uitgangspunt van Paulus' werk op Europeeschen bodem en het middelpunt van eenen kring, waarmede hij de hartelijkste betrekkingen bleef onderhouden (vgl. Philip. 1$^{3-5}$, 4$^{2-4}$, I Thess. 4^{16}, II Cor. 8^{1} vv., 11$^{8.9}$).

De waarzeggende slavin, vs. 16—18. Verscheiden weken duurde dit verblijf te Philippi. Op Sabbat „gingen wij" — verhaalt Lucas — geregeld naar de gebedsplaats en op de wandeling daarheen begint
17 die slavin hen na te roepen. Uit haar woorden blijkt op welke menschen Paulus vat had en, omgekeerd, bij welke groep een journalist hem zou hebben ingedeeld. „Dienaren van den Allerhoogsten God" ziet men in hen (vgl. Lc. 8^{28}, p. 87, Hd. 7^{48}, 8^{26}). Dat beteekende in alle gevalle monotheïsme, maar in velerlei schakeering. Naast de velen, die zonder Jodengenoot te worden, het toch met de synagoge hielden en als „vereerders van het Opperwezen" door het Jodendom met eenige

tegemoetkoming werden behandeld, had men anderen, die hun monotheïsme vereenigden met bestanddeelen der Levantijnsche godsdiensten. Tot dezen wilde Paulus (vgl. 13^{47} en Col. 2$^{16\text{-}19}$) niet gere-
18 kend worden. Wanneer echter een ,,waarzeggende geest'' deze qualificatie volhardend in omloop tracht te brengen, zitten daar natuurlijk booze bedoelingen uit de onzichtbare wereld achter (vgl. b.v. Eph. 2$^{2.3}$, 3^{10}, 6$^{11.12}$). Tenslotte verdroot dit hem en met een kort bevel ,,in den naam van Jezus Christus'' maakte hij er een eind aan.

Paulus en Silas te Philippi in de gevangenis, vs. 19—34. In Romeinsche ,,kolonies'' had men *duümviri*, d.w.z. twee-mannen, doch in 't Grieksch noemde men die vaak ,,strategen'', wat eigenlijk de term is
21 voor den hoogeren Latijnschen titel van ,,praetors''. Paulus en Silas
22 23 werden beschuldigd van verstoring der Romeinsche orde. De heeren magistraten maken met zulk een paar Joden niet veel omslag van onderzoek, maar toonen hun vol besef van de ,,Romeinsche'' macht, welke zij nu eens mogen handhaven, vgl. Horatius, *Satyren* I, 5^{34}: ,,De Fundiërs met hun ,,praetor'' Aufidius Luscus verlaten we zonder treuren, lachende om de glorie van zoo'n gewezen klerk: zijn toga met de breede
25 26 purperen zoomen en zijn wierookvat''. Vlak na de vermelding van het zingen en bidden brengt Lucas de aardbeving en dat weder zonder te zeggen, of hij hier aan een wonder denkt. Hare uitwerking zou op een Levantijnsche gevangenis ook heden wel dezelfde geweest
27 zijn. 't Verblijf der arrestanten lag wel aan den eenen kant van de gewone binnenplaats en daartegenover de vertrekken voor de
30 wacht en het gezin van den gevangenbewaarder. De gevangenbewaarder is na het gebeurde overtuigd, dat Paulus en Silas inderdaad ,,dienaren'' van een machtige godheid zijn en vraagt hen wat men ook aan mysteriepriesters en dgl. vroeg: hoe kan ik ,,het heil'', (d.w.z. een gelukkig leven na den dood inplaats van het sombere bestaan der
31 32 schimmen) erlangen? Wat moet ik daarvoor doen? 't Antwoord was wel eenigszins anders dan het gewone, maar wekte juist daarom wel des te meer zijn vertrouwen. Een typisch trekje is, dat de verzorging, welke Paulus en Silas zeker wel dringend noodig hadden, eerst komt
34 nadat zij ,,de boodschap'' hebben gebracht en evenzoo het onverwachte gastmaal eerst nà den doop.

Paulus en Silas voor de overheden van Philippi, vs. 35—50. Hoewel ze hooghartig optreden met de boodschap ,,laat die menschen vrij'', zal achter deze daad ook wel heel wat bijgeloof in verband met de aardbeving gescholen hebben. Dat zegt de text, die wellicht ouder is, zelfs uitdrukkelijk. Paulus heeft hier echter geen wonder in gezien (I Thess. 2^{2}). Om niet, als ware hij een zwendelaar in uitheemsche godsdienstpractijken, met de stille trom te worden verwijderd, wat trouwens waarschijnlijk niet eenmaal een wettige procedure was, beroept Paulus

37 zich op zijn Romeinsch burgerrecht. Zulk een lot zou de zaak geschaad hebben, al was het andererzijds voor zijn contact met de Joden weer bedenkelijk (vgl. 28^{19}) om zich op dit burgerrecht te beroepen: dat werd nl. allicht opgevat als een illoyale houding tegenover het Jodendom. Ook Silas (= Silvánus, II Cor. 1^{19}, I Th. 3^{1} vv., vgl. Hd. 17^{16} 18^{5}) was volgens dit bericht Romeinsch burger en dus zeker wel een Hellenist. Zijn Semitische naam is dezelfde als die van Paulus, Silas = Sje'ilá is in 't Arameesch wat Saulus = Sja'oel in 't Hebreeuwsch beduidt, nl. ,,de (van God) gevraagde". Wanneer de duümviri het rapport over Paulus' antwoord vernemen, bemerken zij met schrik, dat zij zich aan de ,,Lex Julia de vi publica" vergrepen heb-
39 ben, wat zeer bedenkelijke gevolgen hebben kon (vgl. 22$^{26-29}$). Om daaraan te ontkomen sparen zij hun gewichtigheid niet langer. Volgens den text, die ouder dan de onze kan wezen ,,verzochten zij hen, met vele vrienden bij de gevangenis gekomen, om die te verlaten, zeggende: Wij waren niet op de hoogte van uwe zaak, dat gij rechtvaardige mannen zijt", en: ,,verlaat deze stad, opdat er ons niet weer een oploop kome van menschen, die een geschreeuw tegen u aanheffen". Opstootjes onder de gemakkelijk op te winden Grieken waren wel geschikt om een overheid, die met geringe middelen de Romeinsche
40 orde had te handhaven, zenuwachtig te maken (19^{40}). Door deze publieke daad was dan de goede naam van het zendingswerk te Philippi behoed voor lasterlijke verwarring met andersoortig bedrijf. Paulus en Silas gaan als vrije mannen de stad in om afscheid te nemen van Lydia en ,,de broeders".

17 *Paulus en Silas te Saloniki, vs.* 1—4. Amphípolis en Apollónia
2 trekken zij door, maar in de synagoge van Saloníki kan Paulus drie Sabbatten achtereen zijn bloemlezing van texten uit de heilige
3 schriften openleggen en verklaren. Men ziet hier de opschriften van enkele hoofdstukken: ,,of de Christus lijden moest", ,,zijn opstanding uit de dooden", ,,dat de Christus Jezus genaamd zou worden", ,,dat Hij de Koning is, die tot in eeuwigheid zal heerschen" (vgl. vs. 7). Het eerste en tweede opschrift vinden wij ook in 26^{22} vv. en de toe-
4 passing dezer methode werd opzettelijk vermeld in 8^{35}. Onder de geboren Joden slaat deze prediking slechts matig, onder de Grieken, die ,,God vereerden" daarentegen — en vooral onder de dames — sterk in.

Jason, vs. 5—9. Dit succes onder de rijke en invloedrijke patronessen der synagoge veroorzaakte wel het opstootje, waarvan Paulus' gastheer Jason (= Jezus of Jozua) met ,,eenige broeders" de onaan-
5 7 genaamheden kreeg te dragen. Tegenover de ,,politarchen" — zoo heeten zij ook in de inscripties — gedragen de aanklagers zich als
8 des Keizers getrouwe en geliefde Joden, die zelfs niet willen hooren van Messiaansche woelingen. Natuurlijk was men in een handelsstad schich-

9 tig voor de gedachte van revolutionnaire moeilijkheden (vgl. 19$_{40}$). Jason en de anderen stelden echter zekerheid (in geld of door persoonlijk borg te blijven) voor de beschuldigden. Daarmede was de zaak natuurlijk niet afgeloopen integendeel, zulk een bedenkelijke aanklacht moest voorloopig wel aanhangig blijven.

Paulus en Silas naar Beroea, vs. 10—13. Hetzij omdat hun gastheer zich borg gesteld had, dat zij zich niet meer zouden laten zien, hetzij omdat men vreesde, dat de Joden misschien nog erger dingen in den zin hadden (5$_{33}$, 9$_{23.24.29}$, 23$_{15}$, II Cor. 11$_{28}$), in allen gevalle omdat een proces over zulk een aanklacht hun maanden en jaren lang alle vrijheid van beweging kon rooven, werden Paulus en Silas in den nacht naar Beroea gebracht. Dit stadje lag mooi doch wat afgelegen
11 aan den voet van een berg in 't gezicht van den Olympus. Hier vindt Paulus een beschaafd en welwillend gehoor, dat ernstige belangstel-
12 ling aan den dag legt. Ook hier weder zijn er heeren en dames van
13 stand onder. Voor de eerste bedreiging uit Saloníki neemt Paulus echter de wijk: hij kon om der wille van zijn werk het gevaar van onderbreking niet trotseeren.

Paulus naar Athene, vs. 14. 15. De haven van vertrek (Methóne?) wordt hier bij uitzondering niet genoemd. Van Silas en Timotheüs hooren wij hier weder voor 't eerst na 16$_{1-3}$. Hun achterblijven beduidt wel, dat Paulus van de zaken in Saloníki op de hoogte wilde blijven (vgl. I Thess. 2$_{18}$, 3$_{2}$). Volgens den ouderen (?) text zou Paulus door Thessálië zijn gereisd „maar was verhinderd de boodschap tot hen te spreken". In allen gevalle zal hij echter met zijn gezelschap niet over de passen van den Olympus getrokken zijn, maar dien omge-
15 varen hebben. De aanwezigheid van deze begeleiders wijst wel op een verdere voortzetting over land.

Paulus en het Atheensche publiek, vs. 16—21. Te Athene wachtte Paulus de berichten af welke Silas en Timotheüs brengen zouden. Hij had, (vgl. I Thess. 3$_{1-6}$) door zijn begeleiders aan Timotheüs opgedragen eerst nog naar Saloníki te gaan en dan met Silas, die ondertusschen wel te Beroea bleef, terug te komen. Te Corinthe hebben ze hem (18$_{5}$) gevonden, en wel in gedrukte stemming (I Cor. 2$_{1}$), daar
17 zijn pogingen te Athene weinig gevolg hadden gehad. In de Atheensche synagoge sprak hij tot de Joden en „vereerders", maar in dit centrum der Grieksche wijsheid zal de Messiaansche verwachting wel weinig aanknooping gegeven hebben. Wanneer hij dan, evenals de talrijke propagandisten van philosophische of religieuze stroomingen, op de markt zijn gehoor gaat zoeken, moest hij noodzakelijk „den Grieken een Griek" trachten te zijn. Had hij te Alexandrië, te Tarsus of Rhodus gestudeerd inplaats van te Jeruzalem, het zou hem beter zijn
18 afgegaan. Nu trekt hij als een vreemde vogel de aandacht: Epicureërs,

die leerden, dat de goden zich niet met de menschen bemoeien, en Stoïcijnen, die in ieder bijgeloof nog wel een vromen zin wilden zoeken, merken hem op. De woorden *Jezus* en *anastasis* (opstanding) maken op hen den indruk van nieuwe godennamen. Zij beginnen dan met dit Joodje (vgl. II Cor. 10$_{10}$) een spel, waarvan men moeilijk kan zeggen in hoever het scherts of ernst was, of waar het zich precies af-
19 speelde. Gewoonlijk meent men, dat de philosophen Paulus vriendschappelijk ,,medenamen" (vgl. 9$_{27}$) naar den Areópagus-heuvel. Dat was dichtbij en 't was een rustige plek. Aan den Noordkant vindt men daar, onderaan een trap, 10 a 12 M. beneden den top, een uitgehakt plateau, 72 pas breed en 47 diep, met een ruim 3 M. hoogen achterwand. Volgens de Grieksche kerk zou Paulus daar hebben gesproken. Men heeft er vroeg schaduw en ook een goede acoustiek. Maar vs. 22 spreekt van een staan ,,midden in den Areopagus" (vgl. 4$_{7}$, 27$_{21}$), en vs. 33 spreekt dan ook van een vertrekken ,,uit hun midden" Bovendien vermeldt vs. 34 een zekere Dionysius als ,,lid" van den Areópagus. De aanwezigheid van een gemengd gehoor, waaronder zelfs vrouwen, pleit ook tegen de plaatselijke opvatting, want deze kleine ruimte op den Mars-heuvel was bijna de heiligste plek in Athene! Zelfs een Nero had er respect voor. Op dien heuvel was het dus niet..... maar gaat het hier dan over een verhandeling voor het hooge college, dat ook ,,Areópagus" genoemd werd? In den bloeitijd van Athene vergaderde nl. op den heuvel, waarvan wij spraken, een college, dat alleen over de zwaarste misdrijven en derhalve ook over godsdienstige vergrijpen vonnis streek. Reeds in Sócrates' dagen was zijn macht echter getaand. Sócrates zelf is dan ook niet op en door den Areopagus ter dood veroordeeld. Maar Cícero verhaalt, dat men te Athene in deze dagen van het toenmalige hoogste staatslichaam placht te spreken als van ,,den Areópagus". Dit lichaam vergaderde in de ,,koninklijke Stoa", een zuilenhal aan de markt. Bij dezen ,,Areópagus" vergelijkt Cicero den Romeinschen Senaat als hij zijn collega's eens bizonder prijzen wil voor hun flinkheid en waardigheid. Kon Paulus nu voor zijn straatprediking bij dezen ,,Areopagus" worden aangeklaagd? Misschien wel, maar in deze dagen zou men eenen Sócrates niet meer tot den giftbeker veroordeeld hebben, allerminst dus een voor deze menschen zoo onbeduidend manneke (vs. 18) als Paulus! Dozijnen van ,,uitheemsche godheden" waren in de eeuwen sedert Sócrates' dood (399 v. Chr.) te Athene ingevoerd en Athene was 't mondaine middelpunt eener vrij twijfelzieke philosophie. Een geval als dat van Paulus voor dezen ,,Raad van State" te brengen, zou den aanklagers minstens een berisping over hun gebrek aan eerbied voor dit hooge lichaam hebben bezorgd. Paulus' rede is dan ook geen verdedigingsrede op een aanklacht en vs. 32 vertoont bij het gehoor diezelfde mengeling van spot en belangstel-

ling als vs. 18 of 21. Een lezer als de ,,edelmogende Theophilus", die Athene ongetwijfeld gekend zal hebben, moet wel hebben begrepen, dat men om Paulus schrik aan te jagen opzettelijk van ,,uitheemsche godheden" had gesproken, immers, zooals iedereen op school geleerd had, kostte iets dergelijks aan Sócrates het leven! Om dezelfde reden neemt men dezen curieuzen provinciaal, die in Athene is komen oreeren, mede naar de ,,Koninklijke Stoa", waar de ,,Areópagus" zetelt! Een enkel lid van dat college wandelde daar misschien nog rond en kan uit nieuwsgierigheid (vs. 21) gebleven zijn. Paulus doorzag echter weldra den toestand en richtte zich, over de hoofden dezer onwelwillenden heen, tot het publiek. Met een mengeling van scherts en ernst begint dan ook hij zijn rede.

Paulus in den Areópagus, vs. 22—24. Dat Paulus deze rede precies zoo gehouden heeft, dacht niemand in Lucas' dagen. Zij is er dan ook (als bijna al de andere) veel te kort voor! 't Was den antieken lezer volkomen genoeg als zij ongeveer zóó gehouden had moeten worden, door dien man, voor dàt gehoor, op die plaats en onder zulke omstandigheden. Beschikte de schrijver over aanteekeningen of herinneringen, zooveel te beter voor hem. De lezers vroegen slechts, of hij naar hunnen maatstaf wèl of minder geslaagd was in deze soort van historische getrouwheid. Geeft Lucas nu hier een rede, die in Paulus'mond past? Die vraag is in onze dagen door kenners vaak met neen beantwoord. Den ,,Paulus" der bovenvaldrijvers hooren wij hier niet spreken. Met toenemenden nadruk verzekeren de verzen 27-29 iets wat het tegendeel is van de leer, dat de overgroote massa der menschheid voor een ,,eeuwig verderf" bestemd zou zijn. Dat is slechts een zaak van West-Europeesch misverstand. Meer bezwaar geeft de uitspraak, dat de mensch ,,van Gods geslacht" zou wezen. Immers tot den kern van Paulus' overtuigingen, voorzoover wij die uit de resten zijner correspondentie nog kunnen kennen, behoort de stelling, dat wij kunnen *worden* tot leden van het bovennatuurlijke lichaam, waar Jezus het hoofd van is. Wij behooren niet bij geboorte, maar alleen krachtens ,,wedergeboorte", tot de sfeer der onvergankelijkheid. Voor wij iets beslissen, is echter nog méér dan een punt te overwegen. Ten eerste beschikken wij slechts over enkele brieven van Paulus en is de uitlegging daarvan maar al te lang geschied bij het licht van kerkelijke en andere, hedendaagsche of middeleeuwsche, meeningsverschillen. Zijn mondeling onderwijs, zijne gesprekken, zijn omgang met zoekende geesten uit de heidenwereld, kunnen Lucas zeer wel gerechtvaardigd hebben op een wijze, welke aan onze nasporing ontsnapt! Ten tweede moet men het geval, dat hier gegeven is, in zijn juiste afmeting zien. Deze stelling, dat de mensch nl. van goddelijken huize zou wezen, dient hier slechts tot steun voor den echt Joodschen afkeer van tempels

en beelden, die reeds in 1716 uiting vond. Dat ook philosophen zich over deze uiterlijke dingen van het veelgodendom minder waardeerend hebben uitgelaten, doet aan het typisch-Joodsche van dat feit niets af. Ten derde werd Paulus hier als redenaar ten tooneele gevoerd en moest hij in deze rol aan de eischen van een antiek en Atheensch gehoor voldoen. De kunst eischt nl., dat men in den aanhef zooveel als maar eenigszins mogelijk is, aan den gegeven zielstoestand van het gehoor tegemoet komt. Antieke redenaars konden hierin zichzelven zóozeer verloochenen, dat wij van bedrog zouden spreken. Toch zou dit oordeel even onbillijk als onjuist wezen. Niemand werd daardoor bedrogen, want iedereen verwachtte in den aanhef eener rede juist deze houding van den spreker. De verwende hoorders der antieke wereld, voor wie een redevoering was wat een litterair essay is voor ons, vergaven op dit punt geen enkel vergrijp tegen hunnen smaak. In twistredenen en tweegesprekken verwachtte men zelfs, dat er naar den eisch der ,,polemiek'' werd opgetreden en verstond men die kunst zoo, dat uitspraken, hoe onwaarachtig ook, mits ze bereikten, dat de tegenstander zich bloot gaf, van harte werden toegejuicht! Wat nu de betwiste stelling betreft, was Paulus' leer ongetwijfeld, dat de mensch een *schepsel* en niet in eenigen zin een deel der godheid was. Zoo geloofde hij ook in een persoonlijk God en was ,,het goddelijke'' een term, welke zijn overtuiging amper toeliet. Maar, ten vierde, Paulus was een Rabbi en het Oude Testament deed hem uitdrukkingen aan de hand, welke hem op dit oogenblik, al dekten zij zich niet geheel met zijn inzicht, toch van pas kwamen. De oude Hebreeuwsche leer aangaande den mensch verschilde evenzeer van de zijne als dat zij vreemd is voor ons, maar hij kende ze. Volgens die opvattingen bestond nl. de mensch uit vleesch, dat levend gemaakt is door de inblazing van goddelijken ,,adem''. Neemt God dien ,,roeach'' (*pneuma* of ,,geest'') terug, dan keert de mensch weder tot stof (vgl. b.v. Ezech. 37$^{1-17}$ e. a. pl.). Die ,,geest'' is dus niet hetgeen de Grieken bedoelden, nl. ± een onsterfelijk ik! Bij het thema, dat echter aan de orde was, nl., dat wij menschen, die hier op aarde leven, ,,de meening moeten verwerpen'', dat het goddelijke in beelden tastbaar en zichtbaar te maken zou zijn, omdat ,,wij in Hem leven, ons bewegen en ons bestaan hebben'', is het feit, dat Paulus dus dit ,,in Hem leven'' anders bedoelde dan zijn gehoor het verstond, iets wat als voortvloeiend uit eischen der rhetoriek verwaarloosd moet worden, daar dit verschil voor 't betoog verder niet ter zake deed. Ten slotte is het er dan ook vèr van af, dat Paulus in deze rede zijn Jodendom verloochent! Zij bevat integendeel tal van uitdrukkingen, welke volstrekt niet Grieksch-philosophisch gedacht of gevoeld zijn. Dat Paulus dus niet zoo gesproken kon hebben of zelfs, dat Lucas hem niet zoo kan hebben laten optreden, is wel een zéér voorbarige stel-

ling. Er zijn echter over deze rede beweringen geuit, die nog minder den toets doorstaan kunnen, hoewel zij veel aandacht hebben getrokken.

22 Het ontzag der Atheners voor de onzichtbare wereld, waar Paulus mee begint, was nl., naar het schijnt, een onderwerp, dat ook een kleine twee eeuwen later nog opgeld deed. Men heeft dat feit in dienst gesteld van eene theorie, die allereerst begint met het zonderling te achten, dat Paulus de bezienswaardigheden van Athene als een toerist zou hebben afgewerkt. Dat zou echter zelfs voor een schrijver, die dan in de tweede eeuw dit hoofdstuk hier ingeschoven moest hebben, een allerzonderlingste misgreep geweest zijn! Voor natuurschoon of bezienswaardigheden heeft Paulus nl. geen oog. Hij spreekt daar nimmer van, zooals i e d e r lezer van zijn brieven dadelijk opmerkt. Maar wel eischte de antieke rhetoriek dat hij in den aanhef van déze rede over dit onderwerp betuigen zou, behoorlijke aandacht gewijd te hebben aan „alles wat gij religieus vereert." Dat heeft met toerisme of kijklust niets te maken! Minder vulgair is het bezwaar, dat men vinden wil in de zinsnede, welke Paulus wijdt aan het opschrift „aan een onbekende godheid". Dat zulk een altaar te Athene niet bestond, is een willekeurige bewering. De honderden altaren, welke Paulus gezien moet hebben, zijn destijds niet geïnventarizeerd! Slechts enkele ervan vindt men thans in musea. Wel weten we, dat het havenkwartier van Athene, waar Paulus geweest moet zijn, rijk was aan altaren van uitheemsche goden. De Joodsche kolonie daar kende ze natuurlijk. Toevallig weten wij door een schrijver uit de tweede eeuw, die zich echter van oudere gegevens bediend heeft, dat er ergens bij de haven Phaléron een groep altaren heeft gestaan, „van goden, die onbekenden worden genoemd, en heroën en volgelingen van Théseus en Phalérus". Nu heeft omstreeks 200 een zekere Philóstratus in opdracht van keizerin Julia Domna een historischen roman geschreven over eenen tijdgenoot van Paulus, den philosoof en wonderman Apollónius van Tyana. Veel ontleende hij aan een ouder verhaal, dat verloren is, maar dat na 89 was geschreven. Apollónius komt natuurlijk ook te Athene en spreekt later — in Egypte vertoevend — terloops over de godvruchtigheid der Atheners, die zelfs onbekende goden vereeren. Op deze losse gronden, uitgaande van de onjuiste meening, dat Hd. 17$_{22\text{-}34}$ uit de pen gevloeid moet zijn van iemand die alle begrip van „Paulus' leer" miste, heeft men de onderstelling geopperd, dat fragmenten uit een verloren verhaal van Apollónius' verblijf te Athene hier nu voor Paulus pasklaar zouden zijn gemaakt en daarna

24 h.t.pl. zouden zijn ingeschoven. Wij kunnen deze theorie verder aan haar lot overlaten en nagaan wat de text zelf zegt. Paulus predikt hier niet dien „onbekenden God", maar bezigt den eerbied voor „dat onbekende" als uitgangspunt op den weg naar den persoonlijken God van het O. T.

26 Hij noemt dien als den Schepper, als den éénen Meester over hemel en
30 aarde, als den Leider der wereldgeschiedenis! Hij spreekt van een „over
31 het hoofd zien" (Rm. 3^{25}) van „tijden van onkunde" en, tenslotte, van een bepalen van „eenen dag, waarop het Zijn voornemen is in gerechtigheid oordeel te vellen over de wereld." Die gedachten zijn alle door en door Joodsch, ondanks den neutralen of philosophischen toon der bewoordingen. Zij loopen dan ook trapsgewijs op tot een stelling, die zóó vreemd is aan het Grieksche denken, dat de spot van het wijsgeerig gehoor onmiddellijk losbreekt! In dit verband bevreemdt het ontbreken van zulke meer bizonder aan Paulus eigen gedachten als hij in zijn brieven telkens polemisch ontwikkelen moest, niet. Wat ons echter wèl treft is, dat in vs. 31 geheel verzwegen wordt, dat de Christus een hemelsch wezen is! Wel vindt men in Rom. 5^{15} („door eenen mensch")dezelfde uitdrukking, maar men vergelijke b.v. I Cor. 15$^{26.45-47}$, Philipp. 2^{8}, d.w.z. woorden, die betrekkelijk kort na dit oogenblik geschreven zijn. Als dit rhetorische aanpassing was, dan heeft Paulus hier wel zéer misgetast: de gedachte van een wereldoordeel door een goddelijk wezen was zeker minder aanstootelijk dan die, welke vs. 31 uitspreekt! Maar men heeft Paulus niet uit laten spreken. 't Is volmaakt duidelijk, dat het eigenlijke, (b.v.: „bekeering", werkingen des Geestes, Christus „de Heer") nog komen moest. Wat dit fragment echter bevat, nl. de erkenning van de z.g. natuurlijke godskennis en zedelijkheid (vooral bij de Stoïcijnen) nam Paulus zelf ook als uitgangspunt b.v. in Rom. 1$^{18-21}$ en 2$^{14-16}$. In het redebeleid van Lucas' verhaal kon dit merkwaardige stuk niet ontbreken: de Joodsche beschuldiging, dat Paulus een halve heiden was geworden, wordt hier nl. afdoende weerlegd. Lucas laat zien, hoe Paulus' tegemoetkomendheid daar inderdaad eenigen grond voor geven kon, maar tevens hoe de feiten die bewering volkomen logenstraften. Hoon en spot, totaal gebrek aan begrip vond hij bij de leermeesters van het heidendom! Hij was hun veel te Joodsch! Dat Joodsche accentueert Lucas dan verderop (18^{18}, 21$^{21-26}$, 22$^{17.18}$, 23$^{1.6}$) met allen nadruk. Dat Paulus inderdaad een oogenblik illuzies gekoesterd heeft van aan te kunnen knoopen bij de gedachten der hooger beschaafden in de eigenlijke Grieksche wereld en dat de mislukking van zulk een poging hem te Athene gevoelig getroffen heeft, zien wij nog in zijn eigen woorden in I Cor. 2 en vv. Athene was Beroea niet! Hij kon zich wel verbeelden den Grieken een Griek (vgl. I Cor. 9^{21}) te kunnen worden, maar dit eischte heel wat méér dan het citaatje uit Cleanthes' *Hymne aan Zeus*, vs. 5 (= Aratus, *Phaenómena*, vs. 5) in vs. 28. Al leerden de Stoïcijnen, dat Grieken en barbaren van éénen bloede waren, de onzichtbare kloof in de geestelijke sfeer tusschen de echte Grieksche beschaving en de gedachtenwereld der andere volken, was zoo wijd, dat men Paulus eenvoudig niet verstond. Grieksch

spreken was nog iets anders dan Grieksch denken en gevoelen! Paulus was en bleef, al sprak hij Grieksch van huis uit, een Kleinaziaat, een Jood, een ,,barbaar". Dionysius moet als lid van den Areópagus ouder dan 60 jaar geweest zijn en reeds een of meer hooge ambten hebben bekleed. Was ook dit slechts een korte vreugd? Immers in I Cor. 16^{15} noemt Paulus Stéphanas en zijn huis als de ,,eerstelingen" van Achája.

18 *Aquila en Priscílla, vs.* 1—3. Waarschijnlijk valt de actie van keizer Claudius tegen de Romeinsche Joden in diens negende jaar, d.w.z. 3 in 50. Voor een man uit Tarsus was tentmaken wel hèt handwerk, daar Tarsus weverijen bezat en het Cilicische geitenhaar daarheen kwam. Paulus houdt zich dus aan de Rabbijnsche zede om desnoods van zijn handwerk te leven. Daardoor kon men hem niet houden voor een bedelenden mysteriepriester van de een of andere Oostersche godheid (vgl. 17^{18}). Dat was zeker geen overbodige voorzorg (vgl. 16$^{17.36}$) onder de uit alle oorden saamgeraapte bevolking van Corinthe. Dat A'quila en Priscílla reeds van de nieuwe Messiaansche boodschap wisten, is mogelijk, daar Suetonius (*Claud.* 25) als aanleiding tot Claudius' optreden op troebelen onder de Romeinsche Joden tengevolge van Christelijke propaganda schijnt te wijzen.

Paulus' zendingswerk te Corinthe, vs. 4—11. Zoodra Silas en Timotheüs terug waren (vgl. 17^{17}), schijnt Paulus den moed tot krachtiger 6 aangrijpen te hebben wedergevonden, met het gevolg, dat ook de Corinthische Joden zich tegen hem keeren. 't ,,Uitschudden der kleeren" doen Grieken en Levantijnen nog heden. Men vat zijn kleeding bovenaan de borst tusschen vinger en duim en schudt een paar maal van zich af. 't Is een beleedigend gebaar, dat een volkomen breuk tusschen beide partijen aanduidt. Daarbij past de felle uitroep: ,,ik zal nu tot 7 de heidenen gaan!" Toch blijft Paulus' arbeidsterrein hetzelfde. Vlak naast de synagoge kan men hem komen hooren, en wel in een huis, dat 8 den ,,vereerders van God" bekend was als de woning van een der hunnen. Een lid van 't bestuur der synagoge, Crispus (I Cor. 1^{14}) komt met ,,zijn geheele huis" aan Paulus' kant. Gaius en Stéphanas (I Cor. 1$^{14\text{-}16}$) vermeldt Lucas niet, hoewel de laatste blijkens 1 Cor. 16$^{15.16}$ door Paulus feitelijk tot voornaamste leider der gemeente wordt aangewezen (vgl. 14^{23}). Dat Paulus zelf slechts enkelen gedoopt heeft (vgl. 10^{48}, I Cor. 1$^{14\text{-}17}$) laat Lucas ook onvermeld, hoewel juist te Corinthe de vraag naar het recht der Oostersche opvatting, omtrent een bijna magische werking dezer handelingen (vgl. b.v. I Cor. 15^{29}) aan de orde is geweest. Paulus schrijft juist aan de Corinthiërs, dat ,,Christus hem niet gezonden heeft om te doopen" (I Cor. 1^{17}). Over voedsel, dat geladen zou zijn met demonisch of pneumatisch fluïde zegt hij juist tot hen: ,,eten zal ons niet tot God brengen" (I Cor. 8^{8}, vgl. Hd. 10$^{11\text{-}16}$, 15^{20}). Hier te Corinthe heeft Paulus voor 't eerst de proef

doorstaan van de zwarigheden, welke zijn prediking in de grote buitenwereld moest oproepen. Hoewel Lucas zwijgt van den tegenslag en de troebelen, welke Paulus later tijdens zijn werk te Efeze noopten tot een zware worsteling om de Corinthische gemeente te behouden, geeft hij
9 in 't vizioen van vs. 9 toch een aanduiding, dat goddelijke bekrachtiging (vgl. 13, 21-13.38, 431-33, 72-53, 815, 1044, 1121, 149.10, 154.12.38) hier zijn ,,vreeze" bij het doordringen in deze omgeving overwinnen moest. Van 't najaar van 50 tot in den zomer van 52 bleef Paulus hier werkzaam.

Paulus voor Gállio, vs. 12—17. Gállio, de oudere broeder van Nero's opvoeder en eersten minister, den wijsgeer Séneca, was van Mei 52 tot Mei 53 proconsul van Achája. Hij stond bekend om zijn ,,beminnelijkheid". Een flink karakter of sterke gezondheid bezat hij niet. Séneca heeft o.m. zijn geschriften ,,Over den Toorn" en ,,Over het Levensgeluk" aan hem opgedragen. Zij werpen m.i. op ons verhaal eenig licht. Als één man komt de Joodsche gemeente op om tegen Paulus bezwaar te maken. Voordat deze echter een woord heeft kunnen spreken, beslist Gállio tot niet-ontvankelijkheid en wel op de volgende gronden. Hier is geen civiele zaak: niemand is benadeeld. Evenmin is overtreden wat Claudius inzake 't Jodendom als ,,geoorloofden godsdienst" sedert 43 had bepaald. Zij mogen en moeten zelf maar weten, hoe zij het in den kring hunner bevoegdheid met ,,hun wet" te stellen hebben. Hun grammaticale quaesties interesseeren hem niet. Gállio is dus aan onverschilligheid niet eenmaal toe. Er is ook geen quaestie van sympathie voor Paulus. Hij weert 't heele Jodendom van zich af. Hij was een bewust Romein, in wiens naam Séneca met zekeren trots kon zeggen: ,,Wat is toch glorievoller dan dat men erin slaagt vijandelijkheid om te zetten in vriendschap? Wat zijn de trouwste bondgenooten van het Romeinsche volk? Zij, die eens hun hardnekkigste vijanden waren. Waar zou het Rijk nu zijn, als niet een heilzaam beleid de overwonnenen met de overwinnaars op eene lijn had gesteld". Gallio en zijn broer waren nl. van Spaansche afkomst en van de Spanjaarden gold ten volle wat Seneca uitsprak. De Joden daarentegen waren het tegenbeeld van dit ideaal! Dat zij bij Gállio niet met de gewone rhethorische vleierij aankwamen (vgl. 242-4), was goed gezien: daar was hij niet van gediend. Met Séneca was hij 't echter wel eens, dat 't oordeel van een vergadering weinig respect verdient en allerminst dat van een opgezweepte menigte: ,,de massa is altijd voor het minst aanbevelenswaardige", of : ,,de meerderheid is hiervoor, d.w.z. de mindere elementen", sterker nog: ,,het volk is de slechtste tolk der waarheid"! Schoof zijn oordeel Paulus niet als een Jood met de Joden opzij, dan had hij misschien nog kunnen denken aan Séneca's woord: ,,dat het een edel pogen

is, wanneer iemand zich zóo vergist, dat hij de vermogens van ,,den mensch" voor de zijne aanziet en er zoo toe komt zich een zóo hooge taak te stellen en een plan op te vatten tot iets, dat zóo groot is, dat zelfs menschen van machtigen geest het niet zouden kunnen uitvoeren". Bizonder tuk op zijn taak maakte zeker de wijsheid van zijn hooggeplaatsten broeder hem niet. Juist over 't ambt, dat Gállio bekleedde, schreef deze: ,,Uit verre streken worden rechters geroepen, die zitting moeten houden om te beslissen wiens hebzucht nu wel meer te billijken is", of: ,,niets van dat alles, wat wij met zulk een ernstig gelaat behandelen, is serieus of groot". Straf, zoo meende hij, dient niet om het recht te handhaven, maar òf tot betering òf tot onschadelijkmaking van den overtreder en ,,bij beide gevallen moet de rechter zijn blik niet richten op wat er gebeurd is, maar op wat er nog gebeuren zou". Rekenen wij er dan nog mede, dat ook Gállio overtuigd was, dat onberispelijkheid naar den maatstaf der wet niet beteekent, dat men met zich zelven wel tevreden kan zijn, maar dat integendeel geen enkel mensch ,,goed" is, dan was hij wel de man om hier de Joden zoo tegen te vallen! Séneca beval b.v. aan (en dat paste hij zelf toe) om aan den avond van elken dag enkele minuten te wijden aan zelfonderzoek. Elders laat hij een rechter zich afvragen: ,,Hebben wij soms ook wel eens zoo iets begaan? Hebben wij ons soms ook zoo vergist? Gaat het wel aan, dat wij over zoo iets vonnis vellen?" Voegt men daarbij nog principes als: ,,Al wat ongedurig is, moet met geduld worden aangepakt" of ,,felheid is steeds het kind van zwakte", ,,grootheid en kalmte gaan altijd saam", dan zien wij in dit verhaal
17 Gállio naar het leven geteekend. Nadat hij de rumoerige menigte door zijn *lictoren* heeft laten verwijderen, valt het publiek op Sósthenes (een lid van het bestuur der synagoge) aan en ranselt hem af. Gállio laat hen begaan. Séneca had hem niet tevergeefs voorgehouden: ,,het is niet recht en bovendien bedenkelijk om zich boos te maken over een ondeugd van het publiek", want de meerderheid bestaat uit menschen, ,,die niet leeren willen, omdat zij nooit geleerd hebben". Bovendien kon Sósthenes zich troosten met de gedachte ,,dat het kenmerk van ware grootheid is: ongevoelig te blijven voor slagen"! Als hij tenminste even philosophisch aangelegd was als Zijne Excellentie, die overtuigd was ,,dat het den schutsheer der wetten en leider van den Staat past om zoo lang mogelijk met woorden of met de lichtste straffen de menschen tot gezond verstand te brengen", al ,,zullen wij het in de practijk niet wagen om te trachten iemands eerste opwelling van toorn met woorden te stillen". Gállio's onbewegelijkheid bij Sósthenes' gejammer is dus al evenmin een bewijs van antipathie tegen een vijand van Paulus: beiden waren beneden zijn belangstelling. Hij zal ook den heeten zomer wel niet in de benauwde, roezemoezige hoofdstad zijner

provincie met juridisch gepeuter hebben willen doorbrengen. Wij weten uit een brief van Séneca, dat Gállio een zwakke borst had: toen hij eens, in Griekenland landende, koorts gevoelde, ging hij terstond weer aan boord met den uitroep: ,,niet mijn lichaam maar die plaats hier is niet gezond". Het geheele tafereel valt (vs. 18) aan 't eind van Paulus' ruim anderhalfjarig verblijf (vs. 11) te Corinthe en in 't begin van Gallio's proconsulaat: anders hadden de Joden zich in zijn ,,gemakkelijkheid" niet zoo vergist.

Paulus naar Antiochië en terug, vs. 18—23. Strikt genomen, is het mogelijk, dat vs. 18*b*—21 over A'quila handelen. Dit is wel weer een slordigheid, die bij een laatste herziening verwijderd zou zijn. Typisch voor Lucas' wijze van verhalen is weder, dat hij in 't midden laat of Paulus slechts 't zoowel heidensche als Joodsche gebruik volgde of dat wij hier de voorbereiding hebben van de schikkelijkheid, welke Paulus
20 straks te Jeruzalem aan den dag leggen zal. De goede ontvangst bij de
21 Joden te Ephese herinnert aan die te Beroea. Zooals onze text luidt,
22 is er slechts sprake van een reis naar Antiochíë, waarbij Paulus eerst Caesaréa aandoet om ten slotte te Antiochíë aan wal te gaan. Deze reis valt tusschen Juni en September 52. Om twee redenen hebben afschrijvers hier al vroeg een reis naar Jeruzalem uit gemaakt: 1e wegens de gelofte van vs. 18, welke men ten onrechte voor een Naziraeaatsgelofte hield en waarmede men Paulus' haast (vs. 20) verklaard achtte, 2e wegens het ,,opgaan" in dit vers, dat ons sterk aan 't ,,opgaan naar Jeruzalem" herinnert. ,,Neerkomen" of ,,neergaan" is echter de Grieksche term voor 't schip (en den reiziger) bij het naderen van den wal en ,,opgaan" — men denke aan de geregeld hooge kusten — het overeenstemmende woord voor het brengen van een bezoek aan den wal. 't Doel van de reis was echter ook blijkens het zinsverloop Antiochíë. Men was natuurlijk gebonden aan de route, welke een schip nam. Geregelde passagierslijnen bestonden niet (vgl. 26$_{1-7}$, 27$_{2-6}$, 28$_{11}$).
23 Wat Paulus echter naar Antiochíë dreef, verzwijgt Lucas. Zijn terugreis over 't Antiocheensche zendingsgebied (,,Galatië"), waar hij met Bárnabas had gewerkt, brengt hem vroeg in den zomer van 53 weder te Ephese. Dit alles wijst op een sterk verlangen tot het aanhouden van oude banden. Dit telkens terug keeren (Antiochíë, Galátia, Ephese, Philippi, Corinthe, Jeruzalem) is karakteristiek voor Paulus' wijze van werken.

Apóllos, Priscilla en Aquila, vs. 24—28. In vs. 18, hier en in vs. 26 (vgl. Rom. 16$_3$, II Tim. 4$_{19}$) wordt Priscílla vóór haar man genoemd. Alleen in Corinthe (vs. 2, vgl. I Cor. 16$_{19}$) treedt A'quila naar voren. Apóllos' vurig optreden is een bewijs voor aanwezigheid van leeraars in de Joodsche diáspora, die een Messianisme predikten in de lijn van Johannes en op grond van 't bewijs uit de profetie. Echt Joodsch heet dat: ,,de weg", de *dèrèch* des Heeren.

25 De texten, welke zij aanvoerden, waren „nauwkeurig": ook Paulus en andere Christelijke boodschappers kenden ze en bezigden dergelijke texten als profetieën omtrent Jezus. Apóllos wist echter „alleen van den doop van Johannes". Of hiermede tevens gezegd is, dat hij van Jezus niets wist, is niet uit te maken. Het kan ook zijn, dat de kruisiging hem en zijn leermeesters teruggehouden had om verband te leggen tusschen Jezus en de profetieën van een bovennatuurlijken Messias. Dat bezwaar werd door de opstanding, als vervulling van bepaalde profetieën opgevat, voor de leden der Messiaansche broederschap en de gemeenten buitenaf weggenomen.

26 In deze richting zullen ook Priscílla en haar man „hem den weg Gods nauwkeuriger uitgelegd hebben". Hoewel Lucas niet verhaalt, dat hij gedoopt werd of den Geest ontving (vgl. vs. 25 en 19$^{5.6}$), is dit wel niet als een lagere schatting van zijn arbeid bedoeld (vgl. I Cor. 1^{12},
27 3$^{4-6.22}$, 4^{6}, 16^{12}). Volgens een ouderen (?) text waren er te Ephese een paar Corinthiërs, die hem bewogen naar hun vaderstad over te steken en schreven zij den aanbevelingsbrief, welke hier door de „broe-
28 ders" wordt opgesteld. Dat Apóllos, ondanks zijn bewijsvoering uit de Schriften, „dat de Christus Jezus was", blijkbaar niet zulk een vijandschap ondervond als Paulus, kan een bewijs voor verschil van karakter wezen, maar ook voor het meer principieele en scherpe van Paulus' optreden, dat wellicht juist door zijne pogingen tot meegaandheid nog des te meer den aandacht trok en tot tegenspraak prikkelde.

19 *Discipelen van Johannes, vs.* 1—7. Eigenaardig is de lezing van den ouderen (?) text h. t. pl.: „Daar Paulus naar eigen voornemen naar Jeruzalem wilde trekken, heette de Geest hem terug te keeren naar A'sia". De menschen, die Paulus te Ephese ontmoet, waren „discipelen". Paulus meent, dat ze behooren tot de Messiaansche richting, zooals die vanuit Antiochië en Jeruzalem door hem en anderen werd gepropageerd. Daarnaast bestonden echter ook andere centra. Lucas onderstelt leermeesters van Apollos, die allicht te Alexandrië in Egypte hebben geleefd. Waar echter deze menschen de overtuigingen hebben overgenomen, welke Paulus ertoe brachten hen voor „discipelen" te houden, weten wij niet. Dat ons in dezen tijd van een Johannes-doop-propaganda buiten Palestina niets bekend is, geeft nog geen voldoenden grond voor de gissing, dat zij nu juist uit Palestina hun geloof hadden medegebracht omtrent een naderenden grooten dag, waarin wellicht Jezus eenige Messiaansche rol vervulde. Zij stonden
2 volgens Lucas blijkbaar dicht bij Paulus. Immers nieuw schijnt voor hen alleen te wezen de „heilige Geest" en het bestaan van een anderen
4 dan den „bekeeringsdoop". Dat Jezus „de Heer" genoemd werd, be-
5 vreemdde hen wellicht niet (vgl. 2^{36}, 4^{33}, 7^{58}, 9^{5}, enz.). De doop is hier weder geheel anders dan op onze zendingsterreinen, waar altijd eerst

nog alle fundamenten gelegd moeten worden: hier-is het iets waartoe
6 men zonder veel omslag overgaat (vgl. 8$^{13.17}$). Opmerkelijk is echter, dat Lucas hier weder duidelijk doet uitkomen, dat de doop niet is een mysterieritus, die een bovenaardsch fluïde n.l. „den Geest", vanzelf mededeelt. Die gave, welke zich bij hen terstond manifesteert in onwillekeurige klank- en taaluitingen (glossolalie, tongetaal, vgl. 2^{1} vv.), valt hun, in tegendeel, eerst tebeurt „toen Paulus hun de handen oplegde". Ook is 't niet zoozeer Paulus, die haar mededeelt (vgl. 8$^{17.26}$, 10$^{44-48}$, 11^{16}, 13^{2}, enz.), maar de Geest zelf: Hij „*kwam* over hen". Wat den doop betreft, zou men uit Paulus' verwonderde vraag kunnen afleiden, dat zij bij den doop onvermijdelijk van den „Geest" moesten hebben hooren spreken. Dat is dan strijdig met vs. 6, waar gedoopt wordt „in den naam van Jezus, den Heer", vgl. Gal. 3^{27}, Rom. 6^{3}, I Cor. 1$^{13.15}$, 10^{2}; Col. 2^{12}. Doch glossolalie en andere manifestaties van den Geest waren kenmerkend voor de nieuwe Messiaansche broederschap. Wie zich door den doop daarbij wilde aansluiten, moest dus van den „Geest" gehoord hebben, zelfs daar, waar men nog geen drieledige aanroeping bij deze handeling bezigde. Dit stuk en het voorafgaande, evenals b.v. de pericoop over Priscilla en Aquila en hun optreden te Ephese, doen zien, dat of Lucas hier en elders onderstelt, dat zijn lezers weten hoe het Christendom een stroom was, welke door den toevloed van tal van beekjes zwol, en die, omgekeerd, langs verschillende beddingen zijn weg zocht. Dat gansche stroomgebied brengt Lucas *niet* in kaart. Van Philippus, Barnabas, Petrus, om te zwijgen van andere namen, spreekt hij, nadat ze in zijn verhaal hun dienst gedaan hebben, nauwelijks of niet meer. Hij wilde van Paulus spreken. Heeft hij Paulus' grootheid begrepen, van Paulus' beteekenis voor een verre toekomst eenig voorgevoelen gehad? In allen gevalle heeft hij Paulus vereerd, men zou zelfs mogen zeggen liefgehad, als dit woord niet te vertrouwelijk klonk. Hij is zich daarbij bewust van tegenstand. Er zijn Petrusvereerders (vgl. I Cor. 1^{12}). Paulus doet voor hun held niet onder, zooals met zorg wordt aangeduid, vgl. 14^{9}. In het bijzonder werpt dit stuk ook licht op het feit, dat Paulus' gemeenten uit zeer verschillende elementen samengesteld waren en dat in hun midden niet zoozeer Paulus' persoonlijke leer (vgl. I Cor. 3) als wel een gemeenschappelijke verwachting van eenen Messias uit de bovenaardsche wereld den band vormde. Dat die Messias Jezus was, kan wellicht voor sommigen het eenige geweest zijn, dat hen met Palestina en Jeruzalem verbond. Het profetisch bewijs (vgl. 3^{18}, 5^{42}, 8^{34}, enz.) voor die stelling was ook wel de hoofdsom van het onderwijs, dat verstrekt werd, terwijl Jezus' opstanding als sluitsteen diende. Spreuken van en verhalen over Jezus zijn echter door Jeruzalemsche Hellenisten reeds vroeg in 't Grieksch toegankelijk gemaakt. Lucas zelf getuigde, dat „velen

dit hebben gepoogd". Uit de 130 à 150, meest polemische, bladzijden, welke wij van Paulus' correspondentie nog bezitten, zou men echter kunnen afleiden, dat pogingen om Jezus' Messiaansch geheim te vereenzelvigen met de reeds bestaande Joodsche gedachten omtrent een bovennatuurlijken Messias van meer gewicht werden geacht dan 't contact met Jezus' geest in zijn woorden en werken. Paulus citeert n.l. geen van die voorloopers onzer evangelisten. Deze indruk is wel onjuist. Immers de bestaansreden van al deze bewijsvoeringen was juist de indruk, dien Jezus gemaakt had. Zijn discipelen grepen naar den allerhoogsten term om die diepte van ontroering, welke Hij gewekt had, voor het verstand te rechtvaardigen. In contact met Hem, hadden zij contact met God beleefd. Iets daarvan beseffen ook wij nog als de evangeliën op ons inwerken. Dien levenskiem beschermde de Christenheid met behulp van zulke leerstellingen. Met welk materiaal men dat deed, is ons natuurlijk niet onverschillig. Het Palestijnsche apocalyptische denken, de voorstellingen en schriftverklaringen van het meer vrijzinnige Jodendom in de Grieksche wereld hebben dienst moeten doen om te zeggen wat men zeggen moest om die ervaring te handhaven en te verbreiden. Paulus zelf had Jezus in het vizioen op den weg naar Damascus aanschouwd als een „Heer", d.w.z. als een wezen uit de lichtende sfeer der Godheid. Dat gaf hem, in aansluiting bij zijn Joodsche Messiaansche gedachten de zekerheid, dat Jezus als „Heer" gesteld was geworden boven alle andere machten in de hoogere wereld, vgl. Philipp. 2 9 vv. Dien Heer dacht hij zich als het centrum van de uitstralende manifestaties des Geestes. Hij *is* de Geest (II Cor. 3 17) en drijft de demonische macht der „Zonde" uit, zoodat Paulus „in Hem leeft" en zelfs reeds in Gal. 2 20 uitroept „ik leef niet meer, maar in mij leeft Christus". Zooals de zon één is met haar licht en warmte en daarmede ons aanraakt en doordringt, zoo hier „de Heer". Openbaringen van Hem, woorden des Geestes, (vgl. I Cor. 7 10-12) onderscheidde hij van zijn eigen overtuigingen en stelde hij daarboven. Betwijfelen, dat ook in Paulus' gemeenten de woorden en daden des Heeren werden gekend, kan slechts wie niet beseft, hoe gebrekkig wij Paulus nog kennen zouden zelfs als wij álles bezaten wat hij ooit op schrift heeft gesteld. Hij was toch boven alles zendeling: man van het levende woord en van het getuigenis der persoonlijkheid. En zelfs dan bleef ons nog grootendeels verborgen wat er leefde in zijn gehoor en hoe hij daarop reageerde. Gal. 3 1, II Cor. 1 5, Philipp. 3 10 getuigen echter, dat Paulus' prediking den „Christus als gekruisigde" aan zijn gehoor „voor oogen afschilderde". Dat hij dien Christus nimmer zou hebben laten spreken, dat Paulus aan zijn eigen woorden boven die des Heeren de voorkeur gaf, wanneer hij niet behoefde te polemizeeren, maar vrijuit prediken kon, geloove wie het kan!

Paulus' werk te Ephese, vs. 8—12. Evenals Silas (18 5, vgl. I Thess. 1 1,

II Th. 1₁, II Cor. 1₁₉) verdwijnen nu ook Priscilla en Aquila (Rom. 16₃ denkelijk naar Ephese geschreven, I Cor. 16₁₉, II Tim. 4₁₉) uit het verhaal. Een *nieuwe periode* in Paulus' arbeid begint. Te Antiochië in 47/8 schreef Paulus de Galatenbrief, te Corinthe waarschijnlijk II en I Thessalonicenzen, tusschen 't najaar van 50 en Juni 52. Dat beteekende reeds het opkomen van de moeilijkheden, welke Paulus te Ephese (zomer 53 tot zomer 56 vgl. Hd. 20₃₀-₃₂) telkens hebben bezwaard. In dezen tijd valt de Corinthische correspondentie, waarvan ons I en II Corinthen een gedeelte bewaarden. Ook correspondentie met de gemeente te Philippi, waarvan de brief aan de Philippenzen deel uitgemaakt heeft (Philipp. 3₁) dateert uit deze jaren. Van dit alles zwijgt Lucas. Ook vermeldt hij niet, dat Paulus in dezen tijd (I Cor. 15₃₀-₃₂) levensgevaar geloopen heeft en zelfs in gevangenschap is geweest (Rom. 16₃-₇, II Cor. 6₅, 11₂₃, Philipp. 1₇.₁₃.₁₇), waarschijnlijk na 't midden van zijn verblijf, daar Timótheüs (blijkens 19₂₂) vóór het geval met Demetrius naar Macedonië werd gezonden, doch in Philipp. nog bij Paulus is. Wij komen dus op 't jaar 55, aan 't einde van de drie maanden van vs. 8 en de „twee jaar" van vs. 10. Dat Paulus eerst na drie maanden met zijn Joodsche hoorders in conflict komt, is misschien te verklaren uit de voorbereidende werkzaamheid van Priscilla en Aquila en, andererzijds, uit zijn onlangs hernieuwd contact met Antiochië. Beide omstandigheden zullen hem wat geremd hebben. Volgens den ouderen (?) text huurde Paulus nu voor de warme middaguren (van 11*en* tot 4*en*) de collegezaal van een professor in de letteren of wijsbegeerte, met name Tyrannus, of wellicht een van die halfronde koorruimten, die vaak aan een publiek bad of worstelschool aangebouwd waren en die voor vergaderingen, lezingen en dergl. werden gebruikt. Zulk een *exedra* heette nl. vaak naar den weldoener, die het gebouw aan de stad had geschonken. Het dagelijksch gebruik wijst misschien eer op huur van een particuliere dan van zulk een
11 12 openbare localiteit. Paulus heeft hier blijkbaar grooten indruk gemaakt, wat ook uit Philipp. 1₁₃-₂₀ volgt. Hijzelf spreekt nergens van dergelijke physische uitwerkingen zijner „pneumatische" gaven. 't Verhaal zelf is typisch Oostersch (*baraka* 5₁₂-₁₄, 8₉.₁₀.₁₈, vgl. 13₁₁). Toch noemt ook Lucas geen bepaalde gevallen, welke tot deze populaire waardeering van Paulus' persoon aanleiding gaven, althans de beide volgende verhalen kunnen daar niet voor dienen. Wel zijn zij typeerend voor de omgeving, waaruit Paulus zijn kring verzamelde. In deze jaren valt ook wel I Cor. 5₅. De uitdrukking „geheel Asia" in vs. 10 wijst op een uitstraling van Paulus' werk over de omgeving van de stad, zooals dan ook de brief „aan de Ephesiërs" bestemd was voor kringen van belijders in steden van het achterland, en die aan de Colossenzen aan eenen, eveneens niet door Paulus zelf gevormden, kring in die

stad, welke daar toch reeds een paar jaar later werden gevonden.

De zonen van Sceva, vs. 13—16. Voor het bezweren, waarbij deze zonen van een overigens geheel onbekenden man van hoogepriesterlijk geslacht „het ondernamen" — zooals het voor een middeleeuwsch alchemist een waagstuk was met een onbekende stof proeven te gaan nemen — om den naam van Jezus aan te wenden, vgl. Lc. 4$^{31-37}$, 9^{50}, 11$^{17-26}$. Het zevental van vs. 14 is in vs. 16 niet tot een tweetal geslonken, al staat er eigenlijk „over hen beiden". In latere Grieksche
16 spreektaal beteekent „beiden" n.l. vaak „samen". Dat hij „de overhand over hen kreeg" is in 't Grieksch reeds zoo gezegd, dat de striemen en builen den lezer niet verwonderen.

Gevolgen van Paulus' werk te Ephese, vs. 17—20. Ephese was de hoofdstad van het Oostersch-Grieksche bijgeloof. De Ephesische amuletten en formules waren overal bekend. Karakteristiek is ook, dat hier een „vrees" ontstaat, die „groot aanzien" geeft aan „den
18 naam van Jezus" (vgl. Lc. 16^{5}, 2^{9}, 5^{26}, 7^{16}, 8^{17}, 21^{26}, Hd. 2^{13}, 5$^{12.14}$, 8$^{9.10.18}$). In vs. 18 is geen sprake van biecht, al werd b.v. op Samothráce iets van dien aard geeischt van hen, die tot de mysteriën
19 toegang wenschten. Het is geen kleine som (± f 20.000), die hier in vlammen opgaat. 't Is een werkelijke verbranding van afgoden, want niet de uitbanning van demonische invloeden, maar het bezigen van *andere* krachten dan de kracht Gods in Jezus' naam (vgl. 3$^{3-16}$, 4$^{7-10.38}$) was hetgeen men aldus afzwoer. 't Was een uittarten van al die duistere machten in vol vertrouwen op Jezus als den Sterkere
20 (vgl. Lc. 11$^{21-22}$). Evenals elders besluit Lucas hier weder met een samenvattend zinnetje (vgl. 6^{7}, 12^{24}). Hij heeft geen oogenblik gewaagd van Paulus' reis naar Corinthe, welke in dezen tijd gevallen moet zijn en die hem veel verdriet had berokkend (I Cor. 16^{7}, II Cor. 2^{1}, 12$^{14-21}$, 13$^{1-2}$).

Demétrius de zilversmid, vs. 21—40. De atmosfeer, waarin Paulus te Ephese werkte, werd ons door de vorige verhalen wel bijgebracht. Zij komt overeen met de geestesgesteldheid, waarop Paulus in de brieven aan de Colossenzen en aan „Ephese" reageert. Waarom zijn werk reeds nu echter zóóver gevorderd was, dat hij weg wil (naar Jeruzalem, 20^{22}, en dan naar Rome, vgl. 23$^{10.11}$, Rom. 1$^{13-15}$, 15$^{22-24.28.29}$) vernemen wij nòch hier, nòch in I Cor. 16$^{1-9}$, wèl, dat er „veel tegen-
22 standers waren". Timótheüs vinden wij terug b.v. in I Cor. 4^{17}, 16^{10}, Erástus in Rom. 16^{23}, II Tim. 4^{20}). Het „jaar in Azië" omvat blijkbaar werkzaamheid buiten en binnen de muren van Ephese. De redevoeringen van Demétrius en vooral van den stadssecretaris zijn bizonder
31 welgeslaagd. De Asiárchen waren voorname heeren, die gedurende één jaar namens den landdag van de provincie Asia voor de vereering van de godin Rome en van de goddelijke keizers hadden te zorgen.

Zij hadden dus bizonder belang bij den goeden naam van hunne landgenooten als trouwe onderdanen van het Romeinsche gezag. De belangstelling van enkelen hunner voor Paulus, herinnert aan 13^{7} (Sérgius Paulus op Cyprus) en 17^{4} (Dionysius den Areopagiet). Hun waarschuwing onderstelt allicht niet meer dan de overweging, dat Paulus' verschijnen het tumult nog erger en dus uit staatkundig oog-
32 punt nog bedenkelijker gemaakt zou hebben. Voor de Joden was de zaak ook onaangenaam. Zij stonden allerminst als vereerders van Diána te boek. Zij trachtten zich te dekken òf door als afleiding een Christen (vgl. I Tim. 1^{20}, II Tim. 4^{14}) naar voren te schuiven òf —
35 want de naam Alexánder is heel algemeen — door een geschikt man uit hun midden een rede te laten houden, die het volk bezighouden zou. Maar het rumoer klimt nu juist ten top: ieder meent, dat beurs en kerk nu samen in gevaar zijn. Te rechter tijd komt de stadssecretaris met zijn toespraak dezen waan der massa breken. Typisch is echter, hoe Lucas de bezorgdheid van dezen waardigheidsbekleeder in den
40 stijl van 't slot van zijn rede heeft uitgebeeld! De man laat van zijn eigen officieele lippen het woord vallen, dat vooral in geen Romeinsch oor gefluisterd moest worden, 't woord „oproer"! In zijn zenuwachtigheid ziet hij zich al vóór den gouverneur staan om „verantwoording af te leggen". Met prachtig opgezette Grieksche breedsprakigheid was hij den zin begonnen, waarin dat ongelukkige woord hem ontviel, maar de gansche mooie phrase loopt hopeloos in de war door zijn pogingen om voor dien fatalen term het onschuldiger woord „samenscholing" in de plaats te schuiven!

20 *Rondreis door Macedonië en Achâje, vs.* 1—5. In de enkele woorden „zijn reis door die streken" wordt veel saamgevat, wellicht ook een tocht naar Illyrië (Rom. 15^{9}) en zeker ontmoetingen met oude vrienden
3 en allerlei regelingen en beschikkingen in de ons bekende gemeenten. De „drie maanden" vallen denkelijk in den winter. In den zomer van 56 vertrekt Paulus. Hij besteedt het najaar aan rondreizen, o. a. in Macedonië, totdat hij Dec. 56—Febr. 57 te Corinthe rust houdt en daar den brief aan de Romeinen schrijft. Paulus' voorgenomen zeereis — vlugger en minder vermoeiend: een vacantietijd voor hem — wordt verijdeld door een echt Levantijnsch complot. Aan boord zou hij aan dolk of gif of andere moordplannen van omgekochte individuën moeilijk hebben kunnen ontsnappen. 't Is echter nog vroeg in 't jaar,
4 zoodat Paulus, zonder het feest te missen, nog overland kan gaan. Paulus' gezelschap op deze reis, waarbij hij de gaven zijner gemeenten naar Jeruzalem ging brengen (vgl. 24^{17}, I Cor. 16$^{1-4}$, II Cor. 8$^{4-7.19}$, 9$^{1-5.12-15}$) bestaat uit leden der gemeenten van zijn zendingsterreinen. Zulk gezelschap vinden wij b.v. ook in 9$^{7.30.38.39}$, 10$^{20.23}$, 11^{12}, 13^{13}, 15^{2}, 22, 27. Als Paulus Philippi *onmiddellijk* na Paschen

verlaten heeft, is hij den 15en April 57 op Vrijdag vertrokken, Dinsdag 19 te Troas aangekomen en daar gebleven tot Maandag 25 April. Hier is inmiddels (49—56—April 57) een kring gevormd (vgl. II Cor. 2$_{12}$, welke — zooals wij hier hooren — op Zondag (vgl. I Cor. 16$_2$) en niet op den Joodschen Sabbat gewoon was te vergaderen. Wat zou het ons waard zijn als wij die onbehoorlijk lange rede van Paulus konden aanhooren, want zeker sprak hij zoo uitvoerig, omdat hij — na al zijn ervaringen met den geest van deze streken — nu nog eens heel „zijn evangelie", zooals hij het in den brief aan de Galaten noemde, uiteenzette. Zoowel Romeinen als Galaten reageeren echter op de Joodsche mentaliteit. Konden wij deze toespraak te Troas nog eens hooren, wij zouden Colossenzen en Ephezen en zoo den eigenlijken Paulus beter verstaan. Wij zouden er zeker niet als Eútychus bij in slaap gevallen zijn. Lucas vertelt dat weder zoo, dat hij in 't midden laat of het een wonder moet heeten of niet. In zijn redebeleid is het een van de parallellen (vgl. 14$_9$) tusschen Paulus en Petrus (9$_{36\text{-}42}$).

Van Troas naar Miléte, vs. 13—16. Na afloop van dit alles kan Paulus niet stil in de nauwe ruimte van een schip zitten. Hij moet wandelen, zes uur lang, dwars over de bergen van Troas naar Assos. Daar kon hij vanuit de prachtig hooggelegen stad in de straat tusschen Lesbos en de kust het scheepje, dat ook Lucas aan boord had, zien
15 aan komen laveeren. 't Was een klein vaartuig, dat zij gehuurd hadden: anders had het niet van Paulus afgehangen om Ephese, zulk een belangrijke haven, voorbij te varen. 't Kan ook wezen, dat men te Troas had te kiezen tusschen twee, één kustvaarder en één, die door-
16 gaande lading voor Miléte had. Om haast te kunnen maken was een eigen gelegenheid echter wel verkieselijk en een klein schip, dat bij windstilte roeien kon, was daarvoor wel aangewezen.

Paulus' afscheid van de leiders der Ephesische gemeente, vs. 17—38. Hier schemert wel Paulus' eigen taal en optreden door, al draagt ook deze toespraak het stempel van Lucas' woordkeus en stijl.
19 Paulus stelt zichzelf aan de „oudsten" van den kring (vgl. 11$_{30}$, 14$_{23}$)
21 ten voorbeeld (vgl. I Cor. 4$_{16}$, 11$_1$, Philipp. 1$_{30}$, 3$_{17}$, 4$_9$) als dienaar
22 van „Jezus onzen Heer" (vgl. 15$_{26}$). Hij is „gebonden door den Geest",
23 die hem naar Jeruzalem voert, en hem inprent wat hem daar wacht
24 (vgl. 21$_{4.11}$, Rom. 15$_{31\text{-}32}$). De „dienst, welke Jezus, de Heer, hem
25 zelf heeft toevertrouwd" gaat boven alles, ook boven 't verlangen om hun in dit leven nog in persoonlijken omgang tot zegen te mogen zijn. Vaak beweert men, dat Lucas hier duidelijk te kennen geeft, dat hij na Hd. 28$_{31}$ alleen nog maar Paulus' veroordeeling en terechtstelling te vermelden had. Dat zou klemmend zijn, als hij vrij was geweest om deze woorden op Paulus' lippen te leggen of niet. Juist bij deze rede hebben wij echter te maken met het bizondere geval, dat hij zelf tegenwoordig is

geweest. Daarmede is echter nog niet gezegd, dat de brieven aan Timótheüs en Titus terecht opgevat worden als getuigenissen van een hernieuwd bezoek van Paulus aan deze streken na 't jaar 62!
25 Met den sterksten nadruk betuigt Paulus, dat hij het „ganssche voornemen Gods hun heeft aangezegd". „Ik heb niets gespaard" is nl. een Grieksche uitdrukking voor: „ik heb met de meeste zorg alles gedaan". Hij vermaant hen, dat zij nu als comité voor de zaken der gemeente (oudsten = „bisschoppen", Hd. 14$_{23}$, Philipp. 1$_{1}$, I Tim. 3$_{1}$ vv., Titus 1$_{5}$ vv., vgl. I Clemens 42, 44, 47, 54, 57), aan wie door den heiligen Geest (niet door een stembus of door de „ambts"genade van een „superieur"!) de zorg voor deze kudde (geen scheiding van „bestuur" en „beheer"!) was toevertrouwd, een „wakend oog moeten houden",
29 allereerst op zichzelven. Hij kent den geest van Azië genoeg om
0 32 te weten, dat dwaalleeraars onvermijdelijk komen zullen (vgl. Gal. 1$_{7-9}$, 3$_{1-3.24-29}$, 5$_{1-15}$, 6$_{12-16}$, Philipp. 3$_{2}$, vgl. I Joh. 2$_{19}$) en om zich niet te kunnen ontveinzen, dat zij aanhangers zullen vinden (I Cor. 16$_{9}$) ook onder de zijnen. Dan spreekt Paulus nogmaals van „hen op te dragen aan den Heer" (vgl. 14$_{23}$) en van „uw erfdeel bij allen, die geheiligd geworden zijn", d. w. z., die uit de aardsche, profane sfeer van de machten der duisternis en des doods overgeplaatst zijt in de
34 sfeer, waar Jezus het krachtcentrum van is als „Heer" boven alle machten. Evenals hij dat in zijn brieven doet (b.v. I Cor. 9$_{4-18}$, II Cor. 1$_{7-12}$, 12$_{14-18}$) stelt hij zich ten voorbeeld. Wij zien hem zijn werkhanden opsteken: „deze handen hebben hun dienst gedaan" voor onzen nooddruft! Dat gaat dwars in tegen de Oostersche saamkoppeling
35 van „heiligheid" en luiheid of wereldontvluchting, dwars ook tegen 't „geestelijke" verwachten van 's Heeren komst in nietsdoen (I Thess. 2$_{9-12}$, 4$_{10-12}$, II Thess. 3$_{7-12}$). Zijn schikkelijkheid voor de „zwakken" (vgl. I Cor. 8$_{9}$) brengt hij juist daarmede in verband. Zóó moeten zij in de toekomst (vgl. vs. 29—30) zich gedragen. Het woord des Heeren waarmede hij besluit, kennen wij niet uit de evangeliën, maar de
37 inhoud is bijna spreekwoordelijk (vgl. Jezus Sirach 4$_{31}$). Voor het z.g. „kussen", zie: Lc. 22$_{49-52}$, p. 133, vgl. Rom. 16$_{16}$, I Cor. 16$_{20}$, II Cor. 13$_{12}$, I Thess. 5$_{26}$. Voor de heftigheid der aandoeningen, vgl. b.v. I Thess. 2$_{7.8.11.17-20}$, 3$_{6-9}$, Gal. 4$_{14.15.19}$, Philipp. 1$_{8}$, 2$_{1}$, 4$_{1}$.

21 *Paulus naar Tyrus, vs.* 1—6. Wellicht wijst het oponthoud te Miléte
2 reeds op verwisseling van schip; te Patára, aan de Zuidkust van Klein-Azië, was dit zeker het geval. Wat wij uit de Oudheid en uit de tegen-
3 woordige zeilvaart weten, klopt met Lucas' mededeelingen. 't Was een flink vaartuig, dat zij te Patára kregen, want het houdt niet de
4 kust, maar steekt Westelijk van Cyprus over. 't Oponthoud van zeven losdagen gaf te Tyrus gelegenheid tot het vinden van geestverwanten. Hun waarschuwingen komen tot Paulus en de zijnen als uitingen

van den Geest en bevestigen, wat Lucas reeds vroeger deed uitkomen, dat Paulus niet onvoorzichtig of moedwillig zich in het hol van den leeuw is gaan wagen, doch onder drang van Boven.

Paulus te Caesaréa, vs. 7—14. Was Paulus te Tyrus vreemd, te Ptolemáïs, weet hij, of iemand der zijnen, den weg en begroet men de broeders. Den volgenden dag gaat het naar Caesaréa en logeert Paulus bij Philíppus (vgl. 65, 85.40). 't Was nu al jaren geleden, dat Philippus met Stéphanus een van het zevental „dienaren" was. Of hij sedert 840 te Caesaréa is gebleven en wat hij in die jaren heeft tot stand
9 gebracht, bericht Lucas helaas niet, maar als een der oudste predikers is zijn huis nog een middelpunt. Zijn vier dochters heeft hij niet uitgehuwelijkt. (vgl. I Cor. 7). In latere overleveringen wordt hij verward met den apostel Philíppus. Ook komen zijn dochters met hem voor te Hiërápolis, dicht bij Colósse en Laodicaéa, in 't achterland van Ephese, waar hij „bisschop" zou geweest zijn. Ook dit zal wel een geval van verwisseling wezen bij gelijken naam. Voor het „profeteeren", d. w. z. onder inspiratie van den Geest verstaanbaar spreken, vgl. 217.18, 1127, 131, 1532, 196. In Judaea en ook over 't algemeen in de Grieksche wereld buiten Klein-Azië en Syrië hield men de vrouw op
10 den achtergrond (I Cor. 1428). Paulus heeft blijkbaar een voorspoedige reis gehad en kan zich ettelijke dagen oponthoud veroorloven. Tijdens dat verblijf ontmoeten zij den „profeet" uit Judaea, van wien wij helaas ook weder niets meer weten dan wat 1128 vermeldt. Opmerkelijk
13 14 is, dat hij hier opnieuw wordt ingeleid, als ware hij den lezer niet reeds bekend. Met een symbolische handeling bevestigt hij weder wat Paulus te wachten staat. Toch laat Paulus zich niet verbidden, maar dwingt door zijn vastberadenheid ook zijn vrienden tot berusting in den wil des Heeren.

Paulus te Jeruzalem, vs. 15—25. De muildieren werden bepakt en de vrienden, die hem bij Mnáson introduceeren zouden, gaan mede. Er waren n.l. onbesnedenen onder Paulus' gezelschap. Dat was bedenkelijk. Paulus' taak eischte bovendien, dat hij goed geïntroduceerd zou zijn. Hij zal dus logeeren bij dezen „ouden discipel", die — immers zelf uit Cyprus afkomstig — wel geen bezwaar tegen Paulus' reisgenooten zou maken. Waar Mnáson woonde, te Jeruzalem of ergens halverwege, en waar de kennismaking plaats had, te Caesaréa of in Mnásons woonplaats, blijkt
18 eigenlijk niet. In allen gevalle moest men echter tusschen Jeruzalem en Caesaréa minstens ééns overnachten. Te Jeruzalem werd Paulus eerst bij de „broeders" vriendelijk ontvangen: er waren blijkbaar nog altijd
19 Hellenisten genoeg in de heilige stad. Den volgenden dag vindt in het hoofdkwartier van de broederschap (vgl. 1217) eene ontmoeting plaats met Jacobus en alle overige leidende persoonlijkheden. Van 't overhandigen der collecte — voor Paulus zoo belangrijk — gewaagt

20 Lucas eerst veel later (in 24$_{17}$) en dan nog slechts in een zinspeling. Men
21 looft God om de groote dingen, welke door Paulus geschied zijn, maar de situatie te Jeruzalem is bij een jaar of tien geleden wel heel wat veranderd. I Jver voor de „Wet" was meer en meer levensvoorwaarde en levenssfeer der broederschap geworden. Het milieu was veranderd: een individu als Felix is gouverneur, 't nationalisme wordt feller in reactie op Romeinsch onverstand. Nog slechts negen jaren en de Joodsche opstand barst uit! De broederschap zelf omvat thans ook een groot getal chauvinisten, die zij nog niet heeft verwerkt. Met deze moeilijke positie en de kwade ge-
24 ruchten, welke over hem gingen, moet Paulus rekening houden. De omstandigheden eischen, dat hij met een openlijke daad toont, dat hij geen Joden tot ontrouw verleidt! Dat Jacobus en de zijnen de Oostersche tact en reserve zóóver vergeten, dat zij terstond met dit alles aan komen, toont wel, hoe critiek de toestand was. De gulden pleister, welke Paulus meebracht, zou zelfs de aandacht slechts des te meer op hem vestigen! Nu kon men op populariteit rekenen — koning Herodes Agrippa I, wiens verleden allesbehalve Joodsch-puriteinsch was, had het voorschrift ook al toegepast — als men voor armen, die een Naziraeaatsgelofte (Num. 6$_{3-8}$) hadden afgelegd, de kosten betaalde van het offer en van al wat verder samenhing met de plechtige afschering en verbranding van hun haar in den tempel. Zoo zou Paulus zelf een duidelijk getuigenis
25 geven van zijn Jodendom en van zijnen eerbied voor ritus en ceremonieel. Hunnerzijds herinneren zij Paulus er nog aan, dat zij hun meegaandheid hadden getoond ten opzichte van de „heidenen, die het geloof hebben aangenomen". Dat was inderdaad iets, waarvan zij spreken mochten: een andere koers had hun het leven veel gemakkelijker gemaakt! Toch is het wel eigenaardig, dat Lucas hierover zóó schrijft, alsof hij in Hd. 15$_{20}$ Paulus niet als deelnemer aan het gebeurde had vermeld, Wij vonden reeds veel van zulke gevallen (b.v. 21$_{10}$) van slordigheid, welke m. i. bewijzen, dat de schrijver niet de laatste hand aan zijn werk heeft kunnen leggen, terwijl hier en daar ook te rekenen is met aan-
26 vullingen door latere afschrijvers. Paulus kon en wilde waarschijnlijk ook wel niet anders dan dezen aangegeven weg inslaan. De tegenstrijdigheid tusschen deze soepelheid en de felle woorden tien jaar vroeger, b.v. Gal. 2$_{13-14}$, 5$_{2-4}$ is niet te vereffenen met een beroep op I Cor. 9$_{20}$. Lucas zegt duidelijk, dat Paulus wist, dat deze daad principieele beteekenis moest hebben en als zoodanig voor de buitenwereld moest gelden. Wij kunnen daar als Westerlingen niet inkomen. Maar ook Joden, ook Farizeeërs, ook mannen als Paulus en Jacobus waren Levantijnen, d.w.z. feller tegenstanders, maar tevens minder onbuigzame menschen dan wij. Wij Christenen des evangelies kennen geen afdingen op of overdragen van onze zedelijke verantwoordelijkheid. Niet alleen de uitwerking, maar zelfs het wezen van militaire en bovenal van hiërar-

chische discipline stuiten ons tegen de borst. Daar heeft immers de ,,superieur'' die verantwoordelijkheid te dragen voor zijn ,,minderen''! Die ,,minderen'' worden aldus zedelijk verminkt: voor een groot deel slechts levende werktuigen! Voor den Levantijn is nu kenmerkend, dat hij geneigd is om zulk een recht tot overdracht van verantwoordelijkheid niet alleen te erkennen, maar er zelfs ruim gebruik van te maken. Hij kan dat vaak in zulk een mate doen, dat hij niet aarzelt om in ,,de omstandigheden'' een gebod der godheid te vinden, dat hem van alle verantwoordelijkheid ontslaat. Dat geeft hem dikwijls een schijn van onbetrouwbaarheid en onoprechtheid, welke echter niet naar onzen maatstaf mag beoordeeld worden.De verhouding van Oostersche volken tot het Europeesch gezag berust op zulke feiten. Wie ,,de omstandigheden'' beheerscht, is de blijkbaar door Allah gewilde regeerder. Wie ze niet meester blijft, is een kafir, die in ,,heiligen oorlog'' verdreven moet worden. Iets van deze mentaliteit is hier, ondanks de macht van het evangelie, ook aanwezig: het is wellicht een verschil in zielkundigen bouw tusschen West-Europa en de overige wereld. De ,,omstandigheden'' waren hier echter werkelijk moeilijk: de gastheeren zelf en de hooge belangen, hun toevertrouwd, het compromis met Antiochië, dat alles liep gevaar als Paulus stijfhoofdig geweest was — zooals wij echter, gesteld dat wij het ooit zoover zouden hebben laten komen, stellig geweest zouden zijn. Bovendien was in polemische situaties (vgl. 17$_{22}$) wat wij onoprechtheid noemen en wat tegenover een publiek van onzen geest dat ook is, destijds iets anders. Men werd niet bedrogen, omdat men geen oprechtheid verwachtte. Ons Protestante geweten is buiten de Protestante wereld en zeer zeker in de Oudheid slechts gebrekkig bekend. Voor ons is de werking van dat geweten n.l. een instinctieve zedelijke pijn, welke wij voelen als wij niet passen bij het ideale ik, dat wij moesten verwezenlijken. Die pijn waarschuwt reeds vóór de daad is begaan. Het antieke ,,geweten'' — in 't Hebreeuwsch, Arameesch, Grieksch en Latijn bestaat er voor ons begrip zelfs geen woord — is wat anders. Het is iets lagers en iets minder-ontwikkelds, het is: ,,con-sciëntie'' (*syn-eidèsis*) d.w.z. bewustzijn van, *tegelijk weten* van een misstap en van de wet, welke men daarmede overtreden heeft. 't Is niet zoozeer een intuïtieve als wel een intellectueele reactie. De ,,consciëntie'' veroordeelt niet allereerst ons karakter als geheel, maar allereerst die ééne daad. Menschen van dit lagere type meenen dan ook, dat men door meer te *weten* van wat goed is ook beter wordt! Zij overschatten het onderwijs en brengen opvoeding in de buurt van dressuur. Voor hen was en is dit wellicht niet zoo schadelijk. Voor ons is 't echter noodlottig. Een van de voornaamste oorzaken der Kerkhervorming ligt in het feit, dat deze Levantijnsche mentaliteit den Geest des Heeren in de Christenheid overwoekerd had. Doch om dit

verhaal in zuiver licht te zien, moeten wij boven dit alles (dat alleen, omdat het niet algemeen beseft wordt, zooveel toelichting vereischte) rekenen met den voornaamsten factor in deze ,,omstandigheden''. Beide partijen waren er n.l. van overtuigd, dat de komst des Heeren zéér aanstaande was. Dan verandert ook zelfs Paulus' principieele overtuiging (Gal. 3$^{24-25}$), dat de Wet slechts een opvoedingsmiddel in Gods hand was, van kleur. Dan wordt stijfhoofdigheid een vooruitloopen op zijn oordeel. Dan wordt Paulus' toegeven in dezen nog iets beters dan gewone Oostersche plooibaarheid in de eischen der politieke situatie. Dan valt op zijn reis naar Jeruzalem ,,gebonden door den Geest'' iets van het morgenrood van den dag der dagen! Welke Joodsche ziel zou niet in de heilige stad de komst van den Messias hebben willen bijwonen en zelfs op een schaduw van waarschijnlijkheid zich daarheen machtig getrokken gevoelen? Lucas heeft Paulus wel beter begrepen dan de Luthersche geleerden, die wat vs. 25—26 verhaalt, voor onvereenigbaar met den brief aan de Galaten plegen te verklaren.

Paulus te Jeruzalem gevangengenomen, vs. 27—40. Voor Lucas en Theophilus zijn ,,de'' zeven dagen wel evenmin een bekende termijn geweest als voor ons (Num. 16$^{13-20}$). Volgens den Talmud was de kortste duur van een Naziraeaatsgelofte 30 dagen. Van den duur eener ,,heiligings''-periode aan 't slot weten wij niet. Doch er is zoo
29 geweldig veel van 't levende Jodendom van vóór 70 verloren! De beschuldiging tegen Paulus toont, welk een ongunstigen indruk hij op chauvinistische Joden in Klein-Azië had gemaakt (vgl. 20^{19}). Een proselytisme, dat niet aan de synagogen ten goede kwam, dat eene voorbijgaande, paedagogische beteekenis voor de heilige Wet, ja zelfs eene toekomstverwachting proclameerde, waarin geen aardsche Messias Jeruzalem verheffen zou boven Rome's puinhoopen, dat was verraad aan het heilige volk, de heilige zaak, de heilige plaats! De
30 opschudding in de stad staat voorop, al zal zij wel saamgevallen zijn met of gevolgd zijn op het sluiten van de tempelpoorten achter Paulus. Feestgetijden waren, vooral onder Felix' schandelijk beheer, critieke
38 dagen voor 't Romeinsche garnizoen. Daarom was de wacht er nu zoo spoedig bij (Lc. 13^{1}, Hd. 7^{57} vv.). Men herinnerde zich nog levendig de (Messiaansche?) troebelen, welke een Jood uit Egypte had verwekt en was dus op zijn hoede.

22 *Paulus' verdediging voor de Jeruzalemmers, vs.* 1—21. Evenals te Athene laat men Paulus ook hier niet uitspreken, zoodra hij het afgodje, dat openbare meening heet, maar even durft aanraken. De heeren van de wetenschappelijke attitude te Athene waren op dat punt even weinig objectief als deze Joodsche massa. Paulus tracht hier door onzekerheid te verwekken kalmte te scheppen voor 't aanhooren van de hoofdzaak. Hij rekent erop, dat nog niet allen hem als

eenen renegaat beschouwen. Die menschen tracht hij nu te organiseeren tot tegenwicht van zijn woedende tegenstanders door nadruk te leggen op zijn afkomst uit Tarsus, op zijne opvoeding te Jeruzalem, op zijne studie bij Gamaliël, zijn Pharisaeërschap.

Dan gaat hij — te spoedig — over tot het verhaal van zijn actie tegen de broederschap en tot de ervaringen, welke hem gemaakt hadden tot wat hij thans was. Zoo verzuimde hij de gelegenheid om het hoofdpunt te weerleggen, dat het middel was, waardoor men de massa tegen hem had opgezweept, n.l., dat hij eenen onbesnedene in den tempel had gebracht! Als verdedigingsrede is het begin dus in orde, maar de voortzetting ongelukkig. Paulus was te zeer vervuld van hetgeen de ervaring van goddelijke leiding voor hem persoonlijk en ook voor die kringen beteekende, waar hij in deze tien jaren had verkeerd, om te gevoelen, dat dit alles een Jeruzalemsche massa thans niet meer kon imponeeren en tot kalmte brengen. Hij kent het klavier van de volksziel, zooals die nu geworden was, niet meer. Bij de Farizeeërs in den Raad (23^{9}) heeft hij met dit beroep op ervaringen van bovennatuurlijken aard straks nog wel succes. 't Volk was echter reeds verder gegaan. 't Is op weg naar den opstand. Legioenen van engelen zullen wel de eenige vizioenen meer geweest zijn, die hun aandacht konden boeien. Nog uit een ander oogpunt is deze rede van beteekenis. Zij kenmerkt Paulus en Lucas als menschen van den kleinen middenstand en als mannen van niet rasechte Grieksche beschaving. Immers hier wordt een vertrouwen op de redelijkheid en toegankelijkheid van een volksmassa aan den dag gelegd, dat typisch is voor den kleinen burgerman. Deze verbeeldt zich nl. — omdat hij altijd den zeer breeden kring van zijns gelijken om zich heen ziet — nu ook het volk, speciaal een willekeurige volksmassa, te kennen! Zoo optimistisch waren de echte Grieken met hun eeuwenlange ervaring van allerlei democratie niet meer! Lucas laat Paulus hier te werk gaan als een naief idealist, al treedt deze natuurlijk in 't begin nog „politiek" op. Eveneens verdient het aandacht hoezeer deze openheid contrasteert met de tactiek, waarvan hij Paulus tegenover een vergadering van intellectueelen (Hd. 17, 23$^{1.6}$) zich laat bedienen. Dan spant het en herinnert Paulus zich al de wetten van de antieke polemiek, van deze worstelkunde, waarbij vrijwel alles geoorloofd was, mits men maar als overwinnaar uit het strijdperk kwam. Dat Paulus reeds als jongen naar Jeruzalem gekomen was, volgt nog niet uit wat hij hier zegt en evenmin is 't zeker, dat zijn getrouwde zuster (23^{16}) reeds toen daar woonde. Van de officieele wereld te Jeruzalem was Paulus niet bizonder op de hoogte, tenzij het hem met dit beroep op „den Hoogepriester" geen ernst was. Immers Caj**á**phas was sedert door minstens zes anderen opgevolgd en in dit jaar 57 bekleedde Anan**í**as, zoon van Ned**á**bja (47—59) den zetel. Hij was een rijke vrek,

die bij het uitbreken van den opstand door het volk werd vermoord. Cajáphas' opvolger en zwager Jonathan kon echter nog van Paulus getuigen. Hij was een man van gewicht, al zou Felix hem weldra door de Sicariërs laten vermoorden. Gewezen hoogepriesters bleven echter den titel voeren, vgl. 4$_6$, 9$_{14.21}$, 10$_{23}$, 22$_{30}$. Doch het beroep op Ananías en
6 het Sánhedrin geldt natuurlijk de informatie, welke hun archief kon geven. De Damascusepisode wordt hier aanvullend ('t was „omstreeks den middag") en afwijkend verhaalt. Paulus' reisgenooten hooren in 9$_7$ iets, maar zien niets. Hier is dat omgekeerd. In 26$_{16}$, het derde verhaal, geeft de Heer zelf een opdracht aan Paulus, hier en in 9$_6$ echter niet. Zoo is er meer, dat ook Lucas' eerste lezers moet getroffen hebben. Vooral in 'tderde verhaal (26$_{12-18}$) ziet men duidelijk 'tverschil tusschen een antiek geschiedschrijver en een van onzen tijd, die gewend is om door archivarissen en andere historici nagerekend te worden of hij wel even nauwkeurig is in zijn mededeelingen als een notaris in zijn acten. De antieke geschiedschrijver beoogt artistieke natuurgetrouwheid. Hij is geen fotograaf, maar rekent — vaak te veel — met de proporties en de werking van een feit in die schildering der gebeurtenissen, welke hij zal projecteeren in de ziel van zijn lezers. Paulus treedt in zijn brieven nooit in bizonderheden over dit feit, dat toch het keerpunt in zijn leven is geweest. Daaraan kan men duidelijk zien, hoe gebrekkig wij Paulus kennen uit de resten zijner correspondentie!
14 Ook Ananías' naam wordt daar evenmin als in 26$_{16}$ vv. genoemd. Van de bedoelingen Gods met Paulus, spreekt Ananías hier echt Joodsch en echt menschelijk alsof zij lang te voren reeds waren beraamd. Hier (en in 3$_{20}$, 26$_{16}$, vgl. Rom. 1$_1$, Gal. 1$_{15}$) wordt daarvoor de term
17 „van tevoren aanwijzen" gebezigd, wat vooral in 26$_{16}$ duidelijk slaat op 't oogenblik der Christusverschijning en niet op iets wat z.g. „van eeuwigheid" reeds geschied zou zijn. Voor den term „den Rechtvaardige",
19 vgl. 3$_{14}$, 7$_{52}$, voor Paulus' vroegeren terugkeer naar en werkzaamheid te Jeruzalem, vgl. 9$_{26}$. Evenals Ananías en Cornélius brengt Paulus
21 tijdens dit vizioen zijn bezwaren te berde: hij had ter plaatse willen blijven werken als Jood onder de Joden, als bekeerd vervolger. De Heer gebiedt hem echter uitdrukkelijk om tot de heidenwereld te gaan. Toch heeft Paulus van 32 of 33 tot 45 voornamelijk te Tarsus vertoefd, waar hij in Hd. 9$_{30}$ aankomt en in Hd. 11$_{25}$ door Barnabas eerst te voorschijn wordt gehaald. Is II Cor. 12$_2$ vv. in ± 54 geschreven, dan valt Paulus' vizioen, waarvan hij daar verhaalt, in 't jaar 40 of 41 tijdens dit verblijf. Paulus liet zich soms voorwaarts drijven of terughouden door dergelijke ervaringen. Men ziet dit duidelijk in I Thess. 2$_{18}$ (vgl. I Thess. 3$_{11}$), Hd. 13$_4$, 16$_9$ vv., minder evident zijn Gal. 2$_2$, II Cor. 2$_2$ vv., Hd. 16$_{6.7}$. In den ouderen (??) text van Hd. 19, lezen we, „terwijl Paulus naar eigen voornemen naar Jeruzalem wilde

reizen, heette de Geest hem naar Asia terug te keeren" en in 20$_3$ „maar de Geest heette hem door Macedonië terug te keeren". Dat zijn echter, m. i., eer toevoegsels van afschrijvers dan overblijfsels van een eerste ontwerp van den schrijver.

Paulus' beroep op zijn Romeinsch burgerrecht, vs. 22—29. De maatregelen, welke nu genomen worden, zijn teekenend. Schuldig of onschuldig, 't beste was steeds om maar buiten de handen van soldaten en politie te blijven door zich rustig te houden. Door hardhandigheid er den schrik onder houden, was 't Romeinsche recept. Alleen voor de ± 7.000.000 „Romeinsche burgers" bestond wat meer zekerheid van recht, hoewel later en wellicht reeds toen verschillende gouverneurs, ondanks de *lex Iulia de vi* het privilege hadden om in hoogste instantie over leven en dood zelfs van een Romeinsch burger te mogen beschikken. Op dat feit slaat Paulus' vraag: „Hebt gij het recht?" De procurator van Judaea bezat blijkbaar niet zulke rechten, welke de positie van eenen Romeinschen burger besnoeien konden. Paulus wordt natuurlijk op zijn woord geloofd, want de „majesteit van het Romeinsche volk" strafte wie zich ten onrechte burger durfde noemen. De verantwoordelijke officier komt er dan ook dadelijk bij en legt zijn barschheid terstond af, zoodra de officieele vraag door Paulus bevestigend is beantwoord. Of hij reden had om zich juist in dit geval wegens een of andere informaliteit, welke hij begaan had, vriendelijk te toonen, kon een mensch van dien tijd beter beoordeelen dan wij.

23 *Paulus voor den Joodschen raad, vs.* 30—23$_{10}$. Het was voor Ananías en de overige Joodsche aristocraten en aanzienlijken reeds ergerlijk om op last van een Romeinsch officier te moeten bijeenkomen om tot diens genoegen de rol van een ondergeschikte commissie van onderzoek op zich te nemen! Wanneer Paulus dan — die zich ondanks zijn Joodsche afkomst op zijn Romeinsch recht had beroepen en zich aldus buiten hun jurisdictie had gesteld! — hier in de heilige stad bovendien nog zelfs den schijn hunner hooge vergadering niet voldoende respecteert door niet eenmaal verlof tot spreken te vragen of met een vleiende inleiding te beginnen (vgl. 4$_8$, 7$_2$, 22$_1$), laat Ananías hem door zijn trawanten op hardhandige wijze het zwijgen opleggen. Paulus beroept zich nu op Lev. 19$_{15a}$. Wellicht heeft hij niet vermoed, dat thans de hoogepriester zelf inderdaad zoo maar opgecommandeerd kon worden om een dienst te bewijzen in de instructie van zijn zaak! Thans regeerde echter een Felix, die het Joodsche gevoel volstrekt niet spaarde. Den text uit Ex. 22$_{28}$ citeert Paulus bij zijn verontschuldiging naar 't Hebreeuwsch (LXX : „oversten"). Gelijk hij aan dreigende mishandeling reeds eenmaal ontkomen was door beroep op zijn Romeinsch recht, bedient hij zich thans van zijn qualiteit als Pharisaeër. In de Messiaansche hope en in de verwachting van de „opstanding" waren

Christendom en Phariseesche leer na verwant. Er waren trouwens te Jeruzalem genoeg Pharisaeërs onder de Messiaansche broederschap. Toch moet Paulus zeer wel geweten hebben, dat *zijne* overtuigingen aan deze menschen, als zij er nauwkeuriger kennis van kregen, wel zeer weinig zou hebben behaagd en dat zij hèm zeker niet meer als Pharisaeër zouden hebben erkend! Paulus bewandelt hier dus
7 wel de kromme paden der antieke polemiek en toont zich een Levantijn. De twist, welke nu over deze principieele quaesties tusschen Pharisaeën en Sadducaeën uitbreekt, heeft tot uitwerking, dat Paulus' eigenlijke zaak op den achtergrond raakt en dat tevens ook de belangen
9 der Messiaansche broederschap niet in het gedrang komen. Het hof gaat er zich nl. warm over maken of godsopenbaringen door middel van „een geest of een engel" nog heden voorkomen kunnen. Zulke openbaringen konden n.l. veel verklaren wat met den letter der Wet op 't eerste gezicht niet te vereenigen was (vgl. b.v. Richt. 13$^{13-29}$, II Sam.
10 24$^{16-25}$, Jer. 35, Ez. 4$^{12-14}$, 9^{7}). Paulus zelf wordt handtastelijk in het debat over deze brandende quaestie gemengd en de officier, wien het te kras wordt, laat hem weghalen.

Paulus' vizioen te Jeruzalem in de kazerne, vs. 11. Twee of drie gewichtige stappen had Paulus zich nu genoodzaakt gezien te doen: met de Naziraeërs in den tempel te verkeeren, zich te beroepen op zijn Romeinsch recht, zich en de belangen der broederschap te dekken door zich Pharisaeër te noemen. Thans zit hij, onder Felix' oppergezag, in Romeinsche bewaring, met Asiatische Joden als vijanden! Hoe licht kon nu niet een valsche aanklacht van politieke kleur, zooals die te Saloníki dreigde, aanleiding worden tot maanden- en jarenlang ophouden! Hij is nu reeds bijna een zestiger en hij had, nog enkele maanden geleden, met een langen brief zijn komst te Rome en plannen voor verder werk voorbereid. Wèl had hij de vertroosting van noode, welke hem nu te beurt viel.

Uit de vermelding van Rome in dit vers volgt wel, dat het Lucas' bedoeling was om dit onderdeel van zijn werk met een „getuigen" van Paulus als gevangene te Rome af te sluiten. Dat hij geen stof had of verwachtte te zullen hebben voor verdere afronding (vgl. 18 9^{15} 22^{21}) volgt daaruit nog niet.

Een complot tegen Paulus' leven verijdeld, vs. 12—22. Van dergelijke pogingen vernamen wij reeds meer. Denkelijk waren dit wel voornamelijk Asiatische Joden, die van Paulus' optreden ook in de
15 toekomst nadeel voor hunne synagogen vreesden. Bij de Sadduceesche leiding der Joodsche zaken konden zij voor zulk een nationaal belang op gehoor rekenen. Zelfs Felix, de gouverneur, wist zich van sluipmoord te bedienen; allicht konden ettelijke aristocraten geen bezwaar hebben om in een belangrijke zaak de „omstandigheden"

16 een weinig ten gunste van een politieke wenschelijkheid te schikken. Van Paulus' zuster of verdere familie hooren wij nergens elders, maar dat zijn neef iets van de zaak vernam, wijst er wel op, dat 't complot 19 onder Klein-Aziatische Joden werd gesmeed. Iemand, die een boodschap van een Romeinsch burger aan den commandant over te brengen 21 had, kon bij dezen op eenige belangstelling rekenen, al was het maar een Jood. Aardig is ook de Joodsche vrijmoedigheid en bijna Romeinsche kortheid, waarmee de jonge man zich van zijn taak weet te kwijten.

Paulus naar Caesaréa overgebracht, vs. 23—35. Dat dit transport als zoo talrijk voorgesteld wordt, wekt terecht verwondering. Paulus was echter een Romeinsch burger. De opschudding tot in hooge kringen en 't complot tegen hem verhoogden natuurlijk in de oogen van den officier 24 zijn belangrijkheid. In den ouderen (?) text leest men van 300 man (100 cavalerie en 200 infanterie). Hier zijn 't 370. Men leest daar ook, dat „hij vreesde, dat de Joden hem zouden kunnen ontvoeren en dooden en hij naderhand de schuld zou krijgen alsof hij omgekocht was". De Romeinen waren zuinig op hun manschappen, maar hoeveel dekking men tot intimidatie van de benden van roovers en *sicariërs* — Palestijnsche kwaadwilligen, fanatici, die tot alles in staat waren — destijds, in Felix' laatste jaren, tijdens een feesttijd noodig had, konden Lucas' lezers destijds wel even weinig beoordeelen als wij. Met Grieksche cijfers zijn echter in de handschriften vaak vergissingen voorgekomen! 27-30 De brief van Claudius Lysias is goed in den officieelen stijl en zou, wat dat betreft, een afschrift kunnen zijn. Waarschijnlijk is dat na- 32 tuurlijk niet. Antipatris was de grens van het Joodsche land. Wat 34 35 hier en verder van Felix' vragen wordt vermeld, is 't gewone officieele verhoor. Bizondere overlevering daaromtrent behoefde Lucas niet te bezitten, zelfs niet voor 't feit, dat Paulus' „in bewaring" kwam in 't vroegere paleis („*praetorium*" = paleis, groote patriciërswoning of buitenverblijf van vorstelijken omvang) van Herodes, waar de gouverneur van Judaea resideerde.

24 *De aanklacht voor Felix, vs.* 1—9. Felix, die een gewezen hofslaaf was, „oefende" — volgens Tacitus — „met de wreedste willekeur de koninklijke macht met een slavenziel uit". Een gewezen collega van Ananías, n.l. Jónathan, liet hij b.v. een groot jaar later vermoorden. Hij zal dan ook wel wonderlijk geglimlacht hebben, toen deze 3 heeren hem bij monde van hun advocaat Tertúllus, kwamen verzekeren dat men in Judaea onder „zijn voorzienig beleid" zoo „grooten vrede" genoot. De jaren 52—59 kenmerkten zich juist door het omgekeerde! 4 Hun „dankbaarheid" was dan ook zoo groot, dat Felix zijn terugroeping te danken had aan klachten over zijn optreden tegen de Joden te Caesaréa. Alleen door den invloed van zijn broeder Pallas, Nero's 6 gunsteling, ontkwam hij aan een veroordeeling. De aanklacht was

listig genoeg: 't moest voor Felix aangenaam zijn om voor de troebelen, welke zijn gewetenloos bewind verwekte, een zondebok te vinden in die Messiaansche „partij der Nazoraeën". Dat kon hij te Rome aannemelijk maken en de officieele Joodsche deskundigen zouden het zeker niet tegengesproken hebben! De naam Nazoraeën, vgl. 37, had ook een insinueerenden klank: was Galilaéa niet het broeinest (vgl. Lc. 615 Hd. 218) der „sicariërs", van die kwaadwilligen, die, zelfs met sluipmoord het heilige Romeinsche gezag dorsten aanranden? Tertúllus was een handig advocaat: 't punt, dat Felix het minst interesseeren zou, stelde hij achteraan, maar gaf het toch nog zooveel verband met het voorafgaande, dat het voordeel beloofde. Tempelontheiliging was ook voor een Romein wel iets. We weten b.v. uit een der vele papyrussen, die in Egypte opgedolven zijn, van een proces, waarbij een Romeinsch departement zich inliet met 't feit, dat een priester in een provinciestadje zich veroorloofd had om wollen gewaden en lang haar te dragen in plaats van linnen kleeding en een gladgeschoren hoofd! Een tempelontheiliging te Jeruzalem was echter een zaak van erkende politieke beteekenis. Te Constantinopel vindt men nog in een museüm een van de steenen, die destijds in den tempel een ieder waarschuwden, dat het Romeinsche gezag met den dood zou straffen elken niet-Jood, die zich vermat een voet te zetten binnen
8 de grenzen van het heilige tempelterrein. Perfide is ook het schijnbaar vertrouwen, waarmede Tertúllus verzekert, dat de aangeklaagde zelf „omtrent al deze dingen" aan Felix het materiaal, dat hem bezwaart, in handen zal geven. Ja, als Felix gewild had, zou hij Paulus wel eenige woorden hebben kunnen ontlokken, welke tot constructie
9 van een uiterst lastige zaak tegen hem dienst konden doen. Maar, al deden de „Joden het hunne erbij", Felix had een geweldigen hekel aan de Joden, niet 't minst aan Ananias. Zijn huwelijk met Drusílla, een Jodin, was naar de Joodsche wet, echtbreuk en Judaea was een lastige, voor iemands carrière gevaarlijke, en vooral ook een weinig voordeelige gouverneurspost.

Paulus' verdediging voor Felix, vs. 10—22. Paulus' verdedigingsrede onderscheidt zich door de zakelijkheid, waarmede de feiten,
15 die van belang waren, voorop gesteld worden. Zij verijdelt de verdachtmaking op Messiaansch terrein, door die naar Ananías en de zijnen terug te kaatsen: hier is geen politiek gevaar van eenigen aard aanwezig, dat niet ook bij hen gevonden wordt. Als
16 Israëlieten bouwen wij allen deze verwachting op God, dat er in „de
17 toekomst eene opstanding van rechtvaardigen en onrechtvaardigen zal wezen". Zijn komst op Felix' gebied motiveert Paulus met die reden, welke aan Romeinsche gouverneurs welbekend was, n.l. het bewijzen
21 van weldaden aan het Joodsche volk, terwijl hij tenslotte de uitwerking

van de gansche manoeuvre zijner tegenpartij verlamt door erop te wijzen, dat de voornaamste getuigen niet verschenen waren. Paulus' rede was eenen Romein waardig en het vertrouwen in Romeinsche procesvoering en in den rechter zelf, dat hij toont door geen uitstel te vreezen, moet een goeden indruk gemaakt hebben. Immers juist 't voorbrengen van de getuigen was in zijn geval iets wat tot veel uitstel leiden kon. Tenslotte vermeldt hij ook de instructie ten overstaan van het Sanhedrin. Dat was een uitnoodiging aan Felix om de gansche zaak te behandelen op de wijze van Gallio (Hd. 18$_{12-17}$). Felix' behoefte aan geld werd echter, volgens vs. 24—25, de aanleiding dat het anders liep.

Paulus' verblijf te Caesaréa, vs. 82—27. Drusílla, een Jodin, was Felix' tweede vrouw, destijds ruim 16 jaar oud. Zij had haar man, koning Aziez van E'mesa voor Felix in den steek gelaten. Volgens den ouderen (?) text zou Drusílla aan Felix gevraagd hebben om Paulus eens te zien
25 en te hooren spreken. Paulus' prediking was echter niet geschikt voor de atmosfeer, waarin Felix met zijn vrouw leefde. Ook deze vrijzinnige rabbi sprak immers van „gerechtigheid en zelfbeheersching en een
26 oordeel in de toekomst"! Geld kon Felix altijd gebruiken, maar vooral nu er een Joodsche actie te Rome tegen hem dreigde. Na den termijn van „een dubbeljaar" (vgl. 28$_{30}$) had hij Paulus bij ontstentenis van verdere getuigen waarschijnlijk moeten vrij laten. Hij had er thans echter groot belang bij „om den Joden een gunst te bewijzen" of om, doordat hij Paulus niet vrij liet, tenminste dit te bereiken, dat men hem niet bovendien nog aanklagen zou wegens het loslaten van een uit politiek oogpunt verdacht persoon. Dat zou zijn positie, ook al was zulk een beschuldiging pure laster, nog meer hebben verzwakt: het kon de druppel worden, die den emmer deed overloopen.

25 *Paulus voor Festus, vs.* 1—12. Festus kwam in 't jaar 59. Dat Paulus door Felix niet was vrij gelaten, maakte hem natuurlijk meer verdacht. De Joden grijpen dit voordeel aan om de zaak bij den nieuwen landvoogd terstond weer aanhangig te maken. In allen gevalle bereikten ze
3 daarmede, dat voor Paulus weer een nieuwe termijn van preventieve
7 gevangenschap inging. De berichten omtrent moorddadige plannen herinneren sterk aan 23$_{12}$. Dat zij niet bewijzen konden wat zij inbrachten, was een kleinigheid. Als de aanklachten bedenkelijk waren, kon een Romeinsch gouverneur wel niet anders doen dan den gevangene vasthouden totdat hij zich werkelijk overtuigd had, dat zij ongegrond waren.
9 Hoe meer beschuldigingen dus, hoe beter: des te langer moest het onderzoek duren. Festus wil van zulk een zaak van inlandsch recht, waar bovendien de lastig te hanteeren leiders der Joodsche natie partij in waren,
11 gaarne af. Paulus was blijkbaar bang om nog eens, evenals bij Felix, met ijdele verwachtingen opgehouden te worden. Hij beroept zich op de

hoogste instantie te Rome, den Keizer (vgl. 19^{21}, 23^{11}, Rom. 15$^{24\text{-}28}$). Misschien wantrouwde hij Festus ook. Immers deze had er belang bij om als pas aangekomen landvoogd met de Joodsche autoriteiten niet dadelijk in botsing te komen. Hij was bovendien reeds begonnen met hem voor te stellen om zijn vijanden als rechters te aanvaarden!

Festus en Agrippa, vs. 13—22. Berníce was Drusílla's zuster, ruim 10 jaar ouder, een Joodsche Cleópatra. Zij vergezelde haar broeder Herodes Agrippa II, die toen over eenige landstreken ten N. van Galilaea regeerde en ongeveer 24 jaar telde. Eerst gehuwd met haar oom Herodes van Chalcis, huwde zij later koning Pólemon van Cilicië, maar verliet hem spoedig om weder naar Agrippa te gaan. Bij de belegering van Jeruzalem, waarbij Agrippa den kant der Romeinen had gehouden, wist zij Titus in haar netten te verstrikken. Titus nam haar, na 70, te Rome in zijn paleis op en werd slechts door het heftig protest der openbare meening verhinderd om haar tot keizerin te maken. Dat Festus met den zwager van zijn voorganger, die bovendien van Joodsche zaken op de hoogte was, over Paulus'
19 geval spreekt, is evenmin verwonderlijk als dat hij meent, dat er naar Romeinschen maatstaf niets tegen Paulus in te brengen was. De toon,
22 waarop hij als buitenstaander over de zaak spreekt, is zeker wel goed getroffen. Agrippa heeft, volgens Lucas' voorstelling, wel eens iets van Jezus gehoord, want in hetgeen Festus hem hier mededeelde school overigens niets belangwekkends. De zaak zelf was bovendien voor Festus van geen belang meer, daar Paulus zich op den Keizer had beroepen.

Paulus voor Agrippa en Festus, vs. 23—27. Berníce was jaloersch en nam de gelegenheid waar om op het tooneel, dat haar jongste zuster had moeten verlaten, al haar pronk en praal ten toon te spreiden. Die pracht heeft zelfs onzen verhaler getroffen. Het schijnt, dat Paulus bij dit illustre gezelschap op eenige sympathie mocht rekenen, omdat het officieele Jodendom nog feller tegen Berníce gestemd was dan tegen Drusílla. Met een beleefde wending stelt Festus de vergadering voor als een bijeenkomst ter zake van onderzoek en advies, welke haar nut zal hebben voor een rapport aan den Keizer.
26 *Paulus' verdedigingsrede voor Agrippa, vs.* 1—23. Ook Paulus verstaat de kunst om zijn apologie met een bizondere beleefdheid in te leiden. Vleierij was dit niet, want tijdens Agrippa's jeugd was zijn vader Herodes Agrippa I (41—44) Joodsch vorst geweest. In die jaren had Herodes zich bij de strengste richting aangesloten en zeker wel gezorgd, dat zijn zoon van de Joodsche zaken behoorlijk op de hoogte kwam.
6 Voor dit voorname gehoor laat Lucas in allerlei kleine trekjes Paulus een wat beschaafder Grieksch spreken dan anders, zonder dat hij echter poogt hem te maken tot een redenaar in den zin, waarin men dat toen

verstond. Paulus voert zijne verdediging op dezelfde wijze als te Jeruzalem: Christendom behoort onder het hoofd „verwachting Israëls", Jezus' opstanding onder de rubriek „opstanding der dooden" (vgl.
7 I Cor. 15). Opmerkelijk is, dat hij den Joodschen eeredienst het middel noemt, waardoor onze „twaalf stammen" het beloofde heil trachten te verkrijgen. Waren de buitenlandsche synagogen inderdaad zóó Messiaansch gestemd? Of zou Paulus' ervaring — zielen, waarin een grootsche geestdrift werkt, trekken tot zich wat bij hen behoort, gelijk een magneet de ijzerdeeltjes van het stof scheidt — hem tot een al te gunstig oordeel hebben verleid? In allen gevalle waren de Pharisaeërs op hunne wijze Messiasgezinden en gaven zij den officieelen toon aan.
8 Wilt gij mij dan veroordeelen? Dan treft gij allen, die gelooven, dat God de dooden opwekken zal! Dan toont gij, Sadducaeërs, uw onge-
9-12 loof! Daarna komt hij tot de feiten, welke bewijzen dat hij van afkomst een rasechte Pharisaeër en geen afvallige is. God heeft hem echter gegrepen en zijn levensweg in dit spoor geleid door hem op den weg naar
14 Damascus midden in zijn vervolgingsijver te stuiten. De doodvonnissen, waartoe Paulus zou hebben meegewerkt, passen niet goed in de voorstelling van 7$^{54-83}$. Stephanus' onregelmatige executie doet onderstellen dat men voor de uitvoering van wettige doodvonnissen destijds bij de Romeinsche overheid niet op veel medewerking rekenen kon, (vgl. Joh. 18^{31}). Hier ziet men weder, dat Lc. niet de laatste hand aan zijn werk heeft gelegd. Het verhaal is weder in bizonderheden anders en, vooral, saamvattend verteld. Evenals in
22 zien de reisgenooten het licht, terwijl Paulus de stem verneemt, die in het Arameesch of Hebreeuwsch hem zijn nieuwe taak voorschrijft. Wat Paulus als opdracht des Heeren beseft heeft, wordt hier
16 17 als gesproken woord voorgedragen. Hij moet getuigen van wat hij van
18 Jezus' daden heeft gezien (vgl. II Cor. 5^{16}, Gal. 3^{1}) en zien zal. Uit „de macht van den Satan" tot Gods machtssfeer, uit „de duisternis" tot het „licht" moet hij „de heidenen" brengen. Dat zijn diepere en meer religieuze gedachten dan die van 't Joodsche Christendom. Paulus denkt kosmisch, niet Joodsch-nationaal. Immers de „machtssfeer Gods" is een ruimer en voor 't godsdienstige leven meer elastische voorstelling dan 't „verbond der besnijdenis". Ook de beoordeeling van het heidendom is hier dieper. Hij ziet die groote wereld buiten Palestina niet als iets negatiefs: altemaal niet-Joden en dus allen niet-erfgenamen. Integendeel: er is positief een machtssfeer van den Satan en daaruit moeten die heidenen worden verlost. Daar zit levenservaring achter. Hij kende van nabij den angst voor het demonische, de vereering van huisgeesten, heroën, bezielde beelden en wat dies meer zij. Hij had de practijken van Cybele- en Attisdienaars aanschouwd, de praatjes over de onzichtbare wereld beluisterd. Hij had in de prediking

der rondtrekkende wijsgeeren en theürgen en in de confidenties van zijn bekeerlingen het worstelen der zielen gevoeld „of zij Hem ook tasten en vinden mochten". Eén ding zag hij als een nachtmerrie deze arme zielen drukken: de demonische macht dier afgoden. Die macht is Jezus komen breken. Dat had Hij zelf aan Paulus geopenbaard! Daarom aanschouwt zijn oog een nieuw Israël: de onzichtbare, niet meer nationale eenheid der „geheiligden", die het voorrecht ontvangen van te wonen „in het licht". Door Jezus zonder verdere toelichting „Heer" te noemen onderstelt hij — en natuurlijk terecht — dat de leer van een hemelschen Christus als den opperheer, voor Wien alle demonische macht boven, op en onder de aarde (vgl. Philipp. 2$^{10.11}$) de vlag moet strijken, welbekend is. Daar lag de kern van zijn ideeën over de verlossing: zonde is demonische overmacht. Wie zich in „vertrouwen" tot Jezus keert, krijgt natuurlijk kwijtschelding van straf voor 't gericht, maar ervaart bovenal reeds hier, dat hij „in" het leven, „in" het licht, „in" den Geest, „in" den Heer is overgezet: in een sfeer, waar hooger Macht eene heilige kracht uitstraalt, welke sterker is dan dood en ongerechtigheid.

20 Dan beschrijft Paulus, hoe hij deze opdracht begon uit te voeren, te Damascus, te Jeruzalem en op het Joodsche platteland. Dit laatste strijdt regelrecht met Gal. 1^{22} vv., en moet dus na 47/8 vallen. Paulus heeft natuurlijk niet gezwegen (vgl. 11^{30}, 12^{25}, 15^{3}) op zijn reizen naar en van Jeruzalem, terwijl „Judaea" hier in Griekschen zin gebezigd is voor 't geheele Joodsche land, zooals b.v. Caesarea voor Griek en
21 Romein de hoofdstad van Judaea was. Daarom staat hij nu hier als gevangene! En dat door toedoen niet van afgodsdienaars maar van Gods volk. Zoo stelt Paulus zijn aanklagers voor de noodzakelijkheid van te moeten vertellen, waarom zij Gods heil aan de heidenen niet gunnen, of om, zoo dit niet hun gevoelen is, als theologische haarklovers duidelijk
22 te gaan maken, waarom God zoo karig daarmee is. De profeten, zoo daagt hij hen uit, en Mozes staan aan mijn kant! Wij zien zelfs op de rol van „schriftgetuigenissen", welke hij nu openvouwt, de opschriften van verschillende hoofdstukken: „de Christus moest aan lijden onderhevig zijn", „de Christus is de eerste uit de opstanding der dooden", het „Licht zal Hij boodschappen aan de natie en aan de volkeren!"

Paulus' gesprek met Festus en Agrippa, vs. 24—32. Zoover gekomen, is Paulus in vuur geraakt. Hij pleit niet meer voor zich, maar voor het Christendom. Zijn aanklagers heeft hij afgeschud. Hij ziet alleen Agrippa, die een Jood is, die een betoog uit profetentexten beoordeelen kan! Daar komt de stroom van aanhalingen uit Jezaja, uit de Psalmen, uit Deuteronomium, uit de Kleine Profeten, uit Henoch en Salomo en waar niet al vandaan! Agrippa toont voor de heilige schriften den betamelijken eerbied, maar Festus gevoelt, dat dit nu

van een apologie een propagandarede wordt en grijpt in. Die toepassing van dat alles op feiten uit Jezus' leven en levenswerk, die geestdrift over texten, waar hij niets van begreep, wordt hem te kras.
25-27 „Wartaal, Paulus, letterwijsheid!" Maar Paulus is niet meer te stuiten. Hij vergeet, dat hij tot een vorst spreekt en doet een beroep op Agrippa's inwendigen mensch. Doch Marcus Julius Agrippa — zooals hij op zijn munten zich noemt — vergat dit niet. Hij was een goed
28 Romein en een slechte Jood en beantwoordt dit beroep van dien dwaas, wiens ideeën hem van zijn gansche volk vervreemdden en hem niets nader tot de overige menschheid gebracht hadden, met een typisch Romeinsch woord. Het is een uiting van dien conversatietoon, waarin de salons van Nero's rijksgrooten zoo ongunstig afstaken bij onzen tijd. 't Antwoord is van een nonchalante grofheid: „Met een kleinigheidje overreedt ge mij om voor Christen te gaan spelen" („een Christen te gaan maken" staat er letterlijk). Dacht gij dat met zoo'n betoogje te bereiken? Ik, een vorst, voor Christen spelen! 't Was hem al last genoeg geweest om vroeger wel eens voor Jood te moeten spelen. Immers Agrippa had wel gevoeld, dat Paulus' rede hierop ging neerkomen: de ware Jood is Christen, de ware Christen dat is Paulus — koning Agrippa, gij zijt natuurlijk een ware Jood, en dus moest gij naast mij gaan staan! En Paulus voelt opeens, dat hij in die richting gestuurd heeft en antwoordt als een man, die ook wel rhetoren had hooren debatteeren met alle geoorloofde en ongeoorloofde middelen
29 der logica. Inderdaad, o koning, stondt gij hier maar naast mij en waart gij maar zoo vrij van uw vergulde ketenen, zoowel in wat gij „kleinigheden" noemt als in het „groote", dat alle menschen wacht. Dat is wel de zin van dat grootsche antwoord, dat van de vermetelheid zijner vurige oprechtheid getuigt! Hij bekent het: hij had vergeten dat hij niet te spreken had tot een ziel, maar tot een man van de
30/2 wereld, niet tot eenen Jood, maar tot een Romeinschen vazalvorst. Wat er verder door het gezelschap nog gesproken werd, heeft Lucas natuurlijk niet gehoord, maar sprak vanzelf. Toch duidt het wel aan, dat het rapport, dat te Rome een van de fundamenteele stukken in Paulus' proces moest worden, gunstig is geweest.

27 *Van Caesarea naar Creta, vs.* 1—12. Julius was wel een *primipilus*, d. w. z. een officier niet van de hulptroepen, maar van de Romeinsche legioenen, die uit zijn cohorte gedetacheerd was bij het corps koeriers, dat keizer Augustus had georganizeerd om het verkeer tusschen de residentie en de legers in de provincies te onderhouden. Deze koeriers dienden als keizerlijke agenten in de intendance, in politieke zaken van bizonderen aard en ook als geleiders van transporten van gevangenen. Zij werden op den duur de gehate dwarskijkers en spionnen van het centraal gezag. Daar zij behoorden

tot de sterkte der legioenen in de provincies, waren zij te Rome ,,vreemdelingen", *peregrini*, en heette hun kazerne de *castra peregrinorum*. De commandant dier kazerne, dien wij in 28_{16} ontmoeten, heette *princeps peregrinorum*. Onder Grieken noemde men (blijkens onzen text) dit corps koeriers ,,de keizerlijke cohorte". Lucas en Aristár-
3 chus (vgl. 19_{29}, 20_{4}, Col. 4_{10}, Phil. 24) hebben de reis meegemaakt. Zij zullen wel als Paulus' bedienden zijn opgetreden om aldus aan Paulus' aanzien het onmisbare cachet te geven. Een reiziger zonder bedienden telt in den Levant maar half. In de Oudheid, toen iedereen, die maar even iets was, slaven hield, gold dit natuurlijk veel sterker. 'n Paar beschaafde slaven op reis bij zich te hebben was een luxe, die de aanwezigheid onderstelde van een paar dozijn van minder gehalte thuis. Blijkens 24_{16} en het verdere verhaal, beschikte Paulus thans — door erfenis? — over eenige middelen. Men heeft 't ongeloofelijk gevonden, dat Paulus verlof krijgt om te Sidon aan wal te gaan! 't Is eerder vanzelfsprekend. Voor een zeereis moest een reiziger zich inrichten met reisbenoodigdheden en proviand: hofmeesters, eetsalons, dekrestaurants enz. had men destijds nog niet uitgevonden. Een man als Paulus loopt ook niet weg. Wat zou hij er mee winnen? Niet zijn leven, maar zijn werk was hem alles en dat zou hij als voortvluchtige hebben gecompromitteerd. Bovendien, hij gehoorzaamt aan den Geest. Tenslotte is er ook nog iets zoo als goede trouw! Wij behoeven er eigenlijk niet eens van te gewagen, dat de Joden hem veel te goed kenden en dat ook vele Romeinsche persoonlijkheden in deze kuststreek zich dien curieuzen rabbi, dien Felix zoolang in 't praetorium had gehad en die voor Berníce, Festus en Agrippa georeerd had, moesten herinneren. En dan was Sidon 't eerste station van Caesaréa! Julius wist beter dan hedendaagsche studeerkamerwijsheid 't hem voorschrijven zou, wat hij doen en laten kon. Als hij bij zijn humaniteit ook 'n secuur man geweest is, zal hij bovendien wel een of twee soldaten meegezonden hebben: als pakjesdragers maar tevens als
4 bewakers. Een Romeinsch officier zal daarmee wel niet minder royaal geweest zijn dan een Turksche *kaimakam* tegenwoordig. De inferieure tuigage der antieke schepen maakte den koers ,,onder Cyprus langs" d.w.z. Noordwaarts, met Cyprus zoolang mogelijk als dekking voor de Westenwinden, die daar 's zomers telkens komen opsteken, noodzakelijk. Het viel Lucas echter op, dat zij nu niet als op de heenreis den koers bewesten Cyprus volgden (21_{3}). Was hij een geboren Antiochéner geweest, dan had hij geweten, dat dit heel gewoon was. Zoodra men onder de kust van Klein-Azië is, maakt men dan van 't breken van den
5 wind op 't kustgebergte gebruik om van punt tot punt naar 't Westen op te laveeren. Om diezelfde reden vond men ook een Alexandrijnsch
7 schip te Myrra en liep ook dit vaartuig ,,lijwaarts van Creta" en later,

8 na kaap Salmone ,,met moeite gerond te hebben", onder de kust van
dat eiland naar ,,Goedereede". Van ongeveer midden Augustus tot
10 begin October 59 is Paulus nu al onderweg. Men was al een goede
11 veertien daag over den tijd van veilige vaart heen, maar Paulus' raad
(vgl. II Cor. 11$_{25}$) had op den Romeinschen officier (natuurlijk ook
een bevaren man), den stuurman en den schipper (d. w. z. kapitein-
eigenaar, kapitein en tevens agent der verschepers òf keizerlijk beambte
van de rijksgraanverscheping), weinig invloed. Romeinsche korensche-
12 pen hadden haast, maar moesten ook zoo veilig mogelijk overwinteren.
Met een zwaargeladen schip niet in een haven, maar op een reede de
winterstormen af te wachten, was ook geen vroolijk vooruitzicht.
Julius was bovendien de hoogste in rang: leger en marine waren één.

De *storm*, *vs.* 13—32. Kenners van de zeilvaart in deze wateren
16 roemen Lucas' beschrijving hier. Bij zulk weer moest men de sloep
(vs. 30) verliezen of binnen halen. 't Laatste gelukte alleen door de
ongewone manoeuvre, welke Lucas beschrijft. Van ,,omgorden" van het
schip zelf — een groot, zwaar vaartuig — met kabels onderdoor, is
geen sprake! Was het toen reeds zóó wrak geweest, dan was het bij
de stranding (vs. 40—42) tot spaanders geslagen, als het niet reeds lang
daarvoor was vergaan. Wat men aan boord van een zulk groot vracht-
schip, dat 276 koppen telde, met een omgordingsmanoeuvre ook voor
practisch nut bereikt zou hebben, is moeilijk te zeggen. Om een paniek
onder de bemanning (vs. 30) of de soldaten (vs. 42) te verwekken, was 't
wèl geschikt. Maar aan nauwelijks zeewaardige vaartuigen vertrouwde
men de korenladingen voor de hoofdstad wel niet toe. Die liet men te
Alexandrië ook niet zoo laat in 't jaar uitvaren, gesteld dat men wel
17 eens genoodzaakt was om voor dezen dienst een oud schip te gebruiken.
18 Alles wat nu den storm onnoodig vat gaf, wordt neergehaald. 't Lich-
ten van 't schip, dat tot het uiterste gedreven wordt, geschiedde na-
tuurlijk niet om de vaart te verminderen of omdat het half wrak was,
maar om met den diepgang ruim boven de te vreezen ondiepten te
20 komen en — als 't tot dit uiterste kwam — 't schip beter op 't strand
te kunnen zetten. 't Ergste was wel, dat men geen enkel hemellicht
21 zag en dus zelfs niet gissen kon waar men rondzwalkte. Paulus' woorden
zijn uit het leven gegrepen. Dat een of ander man in bizondere connectie
23 met een godheid stond, was hun niets vreemds. Wat zij dus begrepen
onder een ,,engel van den God van wien ik ben" zal wel niet geheel het-
zelfde geweest zijn als Paulus bedoelde, maar een kalmeerende en bemoe-
27 digende uitwerking moet het zeker hebben gehad. Tot diep in de Middel-
eeuwen werd evenals hier de gansche zee ten O. van Sicilië en ten Z.
29 van Creta Adriatische Zee genoemd. Paulus' aanzien als ,,godsman"
31 was tijdens het gevaar natuurlijk zeer gerezen. Zijn opmerking, dat
men het scheepsvolk aan boord moest houden om met zulk een vracht-

schip bij gevaar van stranding nog iets te beginnen, was natuurlijk genoeg. Hij kende het Levantijnsche zeevolk allicht van dichterbij dan de aan discipline gewende Romein. De soldaten begrepen zijn
32 argwaan dan ook dadelijk en handelden terstond daarnaar.

De stranding, vs. 33—44. Brood, visch, uien, knoflook, olijven, olie, wijn met water zal wel de gewone kost geweest zijn, maar op een rollend schip in een vliegenden storm ging het met eten niet hard. De verlammende invloed van 't fatalisme doet zich juist dan gevoelen. 't Waren geen vikingers deze Oostersche scheepslui, maar veeleer — zooals men thans nog wel zegt — mooiweersschippers. Wanneer Paulus dan ook de daad bij 't woord voegt, bidt en eten gaat, maakt dit gedrag op de bijgeloovige massa indruk. Hij weet met woord en
39 daad deze menschen te pakken: hij kent hun geest. Het schip blijkt tegen den ochtend voor de tegenwoordige Sint Paulusbaai op Malta
41 te liggen. De beschrijving van de kusten en de manoeuvres voor de stranding komen precies uit met de ligging van en met 't uitzicht, dat men uit zee heeft op 't eilandje Salmonétta, dat door een bank met
42 den wal verbonden is. Nu men bijna aan wal is, komt de militaire geest weer boven: gevangenen verliezen beteekende doodsgevaar voor den troep (vgl. 12^{19} vv.). Zoodra Julius hen echter met zijn verantwoordelijkheid dekt, zijn de manschappen tevreden. Hij waagde daarmee zijn eigen hals.

28 *Paulus op Malta, vs.* 1—10. Schipbreukelingen met Romeinsche soldaten in hun midden hadden geen plundering, moord of slavernij
3 te vreezen, maar deze ontvangst was voor de zeden der Oudheid blijkbaar toch „bizonder menschlievend". Midden November is 't ook op Malta geen aangenaam weer. Typisch voor Paulus, ondanks zijn bijna zestig jaar, is weer zijn activiteit. Tegenwoordig zijn er op Malta geen giftige slangen. Heeft Lucas de inlanders, die een Semitisch dialect spraken, goed begrepen, dan meenden zij wel, dat
6 een adder hem gebeten had. In allen gevalle moet de gebeurtenis hier
8 10 wel voor een wonder gelden. De „voorman" Publius („*protos*": ook op inscripties zoo geheeten) ziet zijn vader op Paulus' gebed en handoplegging weer gezond worden, wat grooten toeloop veroorzaakt en straks aan Paulus en de zijnen ten goede komt.

Van Malta naar Rome, vs. 11—16. In Februari 60 licht het schip „de Dioscuren" met Paulus aan boord bij Zuidenwind het anker en vertrekt naar Syracúse. Na drie dagen varen zij weer af naar Reggio.
13 Eén dag wachten zij daar op den wind en steken dan recht over naar Puteoli, de gewone landingsplaats voor passagiers. De korenschepen
14 voeren verder naar Ostia, de havenplaats van Rome. Dat het oponthoud te Putéoli aan een gunst van Julius te danken was, hebben Lucas' lezers natuurlijk geen oogenblik gedacht. Daarvoor wisten zij te goed

wat Romeinsche discipline beteekende. Er moeten redenen hebben bestaan, die hem noodzaakten hier een week te verblijven. Hij had meer gevangenen (27*42*) onder zijn hoede, waaromtrent mogelijk eerst instructies moesten inkomen. Bovendien was hij in 't corps koeriers en had allicht rapporten uit te brengen en stukken af te
15 leveren, voor hij met zijn transport verder reizen kon. In Putéoli (Pozzuoli) is Paulus dus een Zondag overgebleven. In dien tusschentijd heeft men te Rome, waar drie jaar geleden zijn brief was aangekomen, van zijn komst gehoord en zond men een deputatie een dagreis ver hem tegemoet. Niet allen konden echter Appii Forum bereiken: een deel (de ouderen?) was slechts tot Tres Tabernae gekomen. Reeds in vs. 14 is van komen „te Rome" gesproken: de *ager romanus*, het stadsgebied, reikte nl. veel verder. Allicht zal men daar tegen Paulus gezegd hebben: Thans zet gij den eersten voet op „Romeinschen" bodem.
16 In den ouderen (?) text luidt vs. 16: „Toen wij te Rome kwamen, droeg de officier de gevangenen over aan den commandant der kazerne, maar aan Paulus werd verlof gegeven om buiten de kazerne verblijf te houden met den soldaat, die....." Vaak wordt aangenomen, dat Burrus, de commandant der keizerlijke lijfwacht, aldus direct met hem te maken kreeg. Dat was echter een buitengewoon hooggeplaatst persoon, men zou kunnen zeggen een maarschalk. 't Feit, dat appèlzaken tenslotte voor zijn griffie kwamen, maakte hem nog niet tot den functionaris, die bij zulk een formaliteit als deze optreden moet! Zoo primitief was de Romeinsche Staatsadministratie niet, dat men ministers voor zulk werk bezigde! Julius heeft Paulus afgeleverd aan *zijn* chef, den *princeps peregrinorum*, die niet tot de garde, maar evenals hij tot het actief van 't leger behoorde. Hoe of de zaak nu verder door de indiening van Festus' rapport tenslotte bij Burrus, den *praefectus praetorio*, althans bij diens griffie, in behandeling gekomen is, vertelt Lucas niet en zulke departementszaken zullen hem ook wel niet precies bekend geweest zijn. Paulus was bovendien geen staatsgevangene onder beschuldiging van een politiek misdrijf. Dat heeft Lucas heel goed gezien en vastgelegd en dat was ook een hoogst belangrijk feit in zijn proces. 't Maakte tevens dat proces voor de griffie onbelangrijk. Burrus was een vriend van Seneca en wij zagen bij Gallio, hoe of die kring over dergelijke zaken dacht. 't Precedent, dat Gallio in 52 met „niet-ontvankelijk" over Paulus had beslist, moet ook in 62 te samen met 't advies van Festus tot zijn vrijlating neDDen geleid. 't Is zelfs mogelijk, dat de zaak niet eenmaal voorgekomen is — in die richting wijst Lucas wellicht in vs. 21— en dat Paulus na afloop van den termijn van een „dubbeljaar" bij ontstentenis van aanklagers en getuigen vrijgelaten is.

Paulus en de Joden te Rome, vs. 17—29. 't Is wel curieus, dat dit

het eenige is wat Lucas van deze merkwaardige jaren 60—62 weet te verhalen. 't Is of hij aan dien Christenkring te Rome, waarvoor Paulus zich toch zoo geïnteresseerd heeft, niet vergeven kan, dat hij niet zijn oorsprong dankt aan 't werk van zijn held. Toch had Paulus hierheen in 57 zijn brief aan de Romeinen gericht, welke zoo sterk reageert tegen het prestige van Joodsche gedachten. 't Nadere contact tusschen degenen, die hem te Forum Appii en te Tres Tabérnae lieten verwelkomen en den zelfstandigen geest, die Paulus was, kan tot een verkoeling hebben geleid, waarover Lucas den sluier der vergetelheid heeft willen werpen? Op al zulke vragen krijgen wij geen antwoord. Ik geloof eer, dat Lucas Rome weldra heeft verlaten en, veel later schrijvende — met het oog op een derde deel, dat Paulus' laatste levensjaren zeker mede omvat zou hebben — zijne gegevens hier zeer heeft bekort. Dat derde deel is echter nooit geschreven en zelfs aan dit tweede heeft hijzelf de laatste zorgen blijkbaar niet meer kunnen besteden. Wij krijgen hier nu alleen maar een verhaal over eene ontmoeting van Paulus met eenige leden van de besturen van enkele der synagogen te Rome. Naar den minder strikten maatstaf van het buitenlandsche Jodendom liet het zich wel hooren, dat Paulus „nimmer iets tegen de voorvaderlijke zeden" had misdreven. Leiding door hooger openbaring, was ook voor Pharisaeërs een geldige verontschuldiging voor afwijkende gevallen. Bizonder onverdraagzaam waren zij ook zelfs in Palestina niet. Immers nergens vernemen wij, dat zij de Essenen vervolgd hebben, hoewel deze van het gewone Jodendom veel opvallender afweken dan zij, die Jezus als den Messias vereerden. Maar de nationale politiek was dan ook de kern! Pharisaeën, die het ideaal der Messiaansche broederschap, nl. om de leiding des volks uit hunne handen over te nemen, als een herschenschim beschouwden, zullen er zich niet bovenmate voor hebben geïnteresseerd. Natuurlijk waren er ook wel anderen. De ware vijanden van Paulus waren echter de nuchtere mannen van de practijk, die een nationaal ideaal in *deze* bedeeling verdedigden! Hun eerste zorg was versterking van de Joodsche positie door de protectie van die aanzienlijken, welke de synagoge in de groote centra in 't buitenland wist te winnen. Daarom wilden zij ook demping van alle gepraat over eenen Messias: dat kon de politieke veiligheid van 't Jodendom buitenaf schaden. Zij waren menschen van „Realpolitik", menschen van de „werkelijke" wereld. Zij zagen in een man als Paulus en in de actie, welke hij ontwikkelde, schade en gevaar. Lucas laat nu in dit stukje zien, hoe het te Rome in dit opzicht stond. Paulus begint met den politieken kant van zijn geval: hij heeft zich niet voor den Romeinschen rechter laten brengen, omdat hij „eenige beschuldiging tegen zijn
19 volk had in te dienen". Hij is slechts 't slachtoffer van provinciale intri-
20 gues, en dat alleen wegens zijne opvatting van „de verwachting van

Israël". Veel succes heeft Paulus echter niet. De Romeinsche Joden hadden al een jaar of tien te voren onder Claudius moeite beleefd tenge-
22 volge van 't optreden der nieuwe Messiaspropaganda en, hoewel ze 't zeer beleefd uitdrukken, zij weten „van die partij, dat zij overal tegenspraak ontmoet". Geruststellend, maar toch ook eenigszins gereserveerd, is de mededeeling, dat men uit Palestina zich verder over Paulus geen moeite gegeven had. Toch willen zij hem niet ongehoord gaan vereenzelvigen
23 met iets, waarover zij hun meening reeds hadden gevormd. Op den afgesproken dag vindt hij dan ook een vrij talrijk gehoor, waarvoor hij in den breede zijn meeningen ontvouwt over het „koninkrijk Gods" (= de „verwachting Israëls") en over de plaats, welke aan Jezus in dat verband toekomt. Wij zullen hierbij wel te denken hebben aan Paulus' kosmische opvatting van deze dingen: Gods koningschap over alle vijandige machten in de hemelen en op aarde. Zoo kwam men boven 't nationale uit en werd Israëls verwachting nog iets meer dan zij reeds was: de zegepralende doorbreking van Gods heilige orde in de demonische verwarring van dit ondermaansche, welke zelfs Israël tot kruisiging van zijnen Messias had gebracht. Dat Jezus, ondanks het kruis, toch die Messias was, gaat hij dan bewijzen met de gewone verzameling van citaten uit Mozes en de profeten. Lucas spreekt er hier niet van, dat 't onderwerp „Jezus is de *kyrios*" (de „Heer") aan de orde kwam. Had Paulus nl. zijn geheele leer over den bovenaardschen Messias met al haar steunpunten in de apocalyptische en andere geschriften willen ontwikkelen, had hij willen spreken van den Heer als „den Geest" en van de eenheid der geloovigen als zijn „lichaam", van de verdringing der demonische zondemacht door de pneumatische macht der gerechtigheid, van de paedagogische beteekenis der Wet, van den triomf van den op de wolken wederkeerenden Christus en van de transformatie der zijnen als keerpunt en voorspel van den eindtijd, hij zou
25 langer dan „van den morgen tot den avond" bezig hebben moeten zijn! Maar als Paulus het woord uit Jezaja 69.10 citeert en de consequentie trekt, dat Israëls privilege ook voor heidenen bestemd is, ja dat zelfs Israël zich zou moeten veranderen, wordt het hun te machtig.

Paulus' verder verblijf te Rome, vs. 28—31. Van Paulus' contact met zijn vrienden en helpers, van de vraag of Colossenzen en Ephesen thans of reeds in Caesaréa geschreven zijn, van den gang van zijn proces — als er eenige gang in gekomen is — van dat alles vernemen wij niets.
3 De opzettelijke vermelding van „een geheel dubbeljaar" — vgl. 24.27 — verdient echter bizondere aandacht. Zij sprak tot lezers in de Oudheid van iets, waarvan wij nog niet zoo goed op de hoogte zijn als zij. Philo van Alexandrië vertelt nl. van 't geval van een zekeren Lampon, die van niets minder dan van verraad werd beschuldigd. De Romeinsche overheid hield hem, in de overtuiging, dat hij gevaarlijk was,

gevangen, maar de bewijzen waren onvoldoende. Gedurende twee jaar bleef hij in hechtenis, wat Philo „den langsten tijd" noemt. Leggen wij dit naast Hd. 24$_{27}$ en 28$_{30}$, dan is hierop wellicht ook in 26$_{30}$ gezinspeeld en verstond ieder, die wist wat „een dubbeljaar" in zulke processen beteekende, dat Paulus, die gedurende deze gansche periode „met alle vrijheid van spreken, zonder eenige belemmering' in preventieve hechtenis gehouden was, in 62 zonder meer is losgelaten. Hoewel dit betwistbaar is, schijnen I-II Tim. en Titus dit wel te onderstellen. Het slot is dus niet zoo kortaf als het schijnt. Het maakt wel den indruk, dat allerlei afgebroken draden en slechts aangeduide terreinen (b.v. 28$_{8-11}$) nog de aandacht van den schrijver hadden. De traditie, dat Paulus onder Nero in 64 den marteldood zou hebben ondergaan, verdient niet meer geloof of ongeloof dan andere dergelijke verhalen. Met 't laatste vers van ons tweede boek staan wij voor de duisternis. Of wat men daar nog meent te onderscheiden een weerglans van werkelijke herinnering uit Paulus' volgende jaren is of slechts dwaallicht heeten moet, zal wellicht nooit zijn uit te maken. In anderen zin geldt het hier, dat deze profeet van 't nieuwe verbond werd weggenomen uit ons gezicht.

REGISTER.

Blz.

Abraham 86
Abrahams geloof, (zie Pls' theologie) 77, 93, 112
Abrahams verbond, (compromis, verb. d. besn.) 88 92, 97, 112
Abiléne 13
Achaje 124, 125, 133
Adiabéne 103
Adriatische Zee 152
Aedilen (overheden) . . 108
Aeneas 97
Aeneïs. (Vergilius) 78, 97
Aethiopiërs 92
Afgodenoffer, (Oriëntalisme) 111
Agabus (profeten) . 103, 136
Ager Romanus, (Rome) 153
Agrippa (Herodes).
Alexander (gouverneurs) 82
—— (Jood of Christen) 12, 133
Alexandrië 74, 85, 90, 93, 118 128, 154, 159
Alexandrijnen 85
Allegorie 93
Allerhoogste (vereerders, Jodengenooten, Oriëntalisme) . . 86, 92, 99, 102, 115
Ambten, zie ambtsgenade, apostelen, bisschoppen, commissies, evangelisten, ordening, ouderlingen, oudsten, synagogen, zevenmannen, (kerk) 135
Amphipolis 115, 117
Ananias (te Damascus) 95
——, (hoogepr.) . 80, 140
——, (en Saffira) . . . 79, 92
Antieke geloofsgedachten (Christologie, Pls' theol., theologie, Oriëntalisme, sacramenten) zie: apostelen, autonomie, bekeering, bekrachtiging, charismata, engelen, eeuwig leven, eeuwig verderf, eschatologie, gaven des Geestes, Geest, gerechtigheid, glossolalie, hemelstem, initiatief, nieuw Israel, koninkrijk Gods, opstanding, paradijs, pneuma, twaalftal.
Antiochië (in Syrië) 5, 10, 12, 15, 84, 88, 90, 97, 99, 102, 103, 109, 113, 127, 131, 138
Antiochië (in Pisidië) 105, 107, 109, 113
Antiochus, (koningen) . . 108
Antipatris 144
Antonia 81, 89
Apocalypsen, (Joodsche geschr.) 95, 156
Apollonia 117
Apollonius, (theürgen) . 122
Apollos 127, 128
Apologie. 7, 8, 9
Apostelconcilie, (compromis, Hd. XV, Galaten).
Apostelen . . 6, 78, 79, 93
De Apostelen, (ambten, antieke geloofsged.) 6, 9, 14, 72, 73, 75, 79, 90, 91, 97, 113
Appii Forum 153, 154
Aquila (Pls' helpers) 124, 127, 129, 131
Arabië 96
Arameesch (samenstelling) 10, 11, 12, 14, 15, 85, 98, 113, 148
Aratus (klassieken) . . . 123
Archelaüs (koningen) . . 81
Areopagus 119
Aretas (koningen) . . . 96
Aristarchus (Pls helpers) 150
Aristocraten, (Romeinsch)
Armoede (armverzorging, collecte) 6
Armverzorging, (communisme, zevenmannen).
Asiarchen (overheden) . 132
Assos, (havens) 134
Athene 118
Attis, (goden, Oriëntalisme) 148
Aufidius Luscus 116
Augustus, (keizers) . 107, 150
autonomie v. d. Geest, (antieke geloofsged.) 5, 7, 13 91 92, 94, 100. 104 113, 115 129, 134, 135, 142
Avondgebed, (Joodsche gebr. en practijken) 76, 99
Avondmaal (sacr., Chr. gebr. èn pract.) 73
Aziez (koningen) 145
Azkara, (Joodsche gebr. en pract.) 99
Azotus 90, 93

Babylon 87
Baraka, (Oriënt: me) 76, 80, 85, 91, 131
Barbaren 123, 124
Barcelona 95
Barjezus (Cypriërs) . . . 105
Barnabas, (Pls' helpers, kerkgesch, profeten) 6, 7, 9, 11, 73, 79, 84. 96, 102, 103, 104, 105, 108, 10 , 111, 113 114, 127
Barnabasbrief, (Oudchristelijke geschr.) 72
Barsabbas 113
Bath qol, (Or : me). 94, 110
Bedelen 108
Bekeering, (ant. geloofsged.) . . .91, 97, 101, 128
Bekrachtiging, (ant. geloofsged. verhaaltechniek) 72, 74, 78, 89, 91, 92, 99, 101, 102, 108, 125
Ben Phabi, (hoogepr.) . 80
Berenice 102
Bernice, (koningen) 146, 147, 151
Beroea 118, 123, 127
Besnijdenis, (Joodsche gebr. en pr., theologie, verb. d. besn.) 8, 86, 87, 88,

Blz.

91, 92, 96, 99, 101, 102, 106, 110
Bethanië 72
Biecht, (mysteriën) . . 132
Bisschoppeo, (oudsten). 136
Blass (text) 10
Bloed, (Oriënt : me, Pls' theologie) 6, 111
Boëthus, (hoogepr.). . . 80
Bovenvaldrijvers, (theol.) 120
Bovenzaal (broederschap) 73
Brief der XI App.,(Oudchr. geschr.) 73
Brieven v. Pls (Oudchr.geschr.) 5, 6, 9, 12, 129, 131, 135, 141
De Broeders, (Christenen), 117, 136
De Broederschap (kerk) 75, 79, 81, 83, 97, 101, 110, 114, 136, 143, 153
Bronnen, (P. C. J. L. Wijstukken, samenstelling, verhaaltechniek) . . . 11
Broodbreking (Chr. gebr. en pr.) 75
Burgerrecht (Romeinsch).
Burrus 7, 8, 153, 154

C(bronnen, samenstelling) 11, 14
Cadiz 95
Caesarea 5, 11, 93, 96, 97, 98, 103, 136, 144, 156
Cajaphas, (hoogepr.) . . 140
Candace, (koningen) . . 93
Cantharus (hoogepr.) . . 80
Carthagena 95
Carthago 95
Catholicisme, (kerkgesch.) 8
Cavalla, (havens) . . . 115
Cavalerie 98, 144
Centra, andere (kerkgesch.) 128, 129
Charismata, (ant. geloofsged.) . . . 78, 88, 92, 102
Christelijke gebruiken en practijken: avondmaal, broodbreking, doop, inspectiereis, maaltijden, sacramenten, vasten, weduwen, zondag.
Christenen, zie: broeders, discipelen, heiligen, Nazoraeën, volgers v. d. weg, ... 13, 102
Christologie, (testimoniaboekjes), zie: Geest, gezalfde, Heer, heiland, heilige, knecht Gods, kyrios, leidsman, Messias, pneuma, rechtvaardige, richter, soter, sterkere, verlosser, Zoon, zoon Gods, - des menschen.

Blz.

Christus, (Christologie) 6, 91, 102, 123
Chronologie (dateering) 5, 13, 114, 126, 131, 132, 133, 134 135, 141, 148, 151
Chrysostomus, (Oudchr. geschr.) 103
Cicero (klassieken) . . . 119
Cilicië 85, 96, 108, 113, 114, 124
Claudius (keizers) 98, 103, 104, 125, 155
Claudius Lysias 144
Cleanthes (klassieken). . 123
Clemens 15
I Clemens,(Oudchr. geschr.) 135
Cohorten, (legioenen, Italianen) 98, 150
Collecte, (kerkgesch.) 12, 136
Colossenzen (Oudchr. geschr.), 78, 79, 85, 116, 150
Commissie(s), (kerkgesch.) 105, 135
Complotten . . 96, 133, 143, 146, 149
Compromis, (kerkgesch.) 109, 113, 114, 138
Communisme, (armverzorging) 75, 79
Concept (samenstelling, slordigheden, derde deel) 10, 12, 13
Conflicten, 83 vv., 88 vv., 92, 101, 131, 137, 151
Antiochië . 9, 10, 109, 113
Corinthe 7, 9, 10, 104, 118, 124, 125, 127, 132, 133
in Galatië, ... 9, 10
te Jeruzalem,. . 108—112
onderstelde —, . . 8, 9
tusschen Pls. en Barnabas, ... 7, 9, 114
— en Petrus. . . . 9
Consciëntie, (ant.psychologie) 138
Contrasten, (verhaaltechniek) . . . 11, 92, 98, 105
Cordova 95
I Corinthen, 73, 74, 78, 79, 85, 88, 99, 101, 103, 104, 111, 113, 114, 118, 123, 124, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 141

Blz.

II Corinthen. 6, 15, 73, 78, 79, 89, 94, 96, 97, 103, 105, 108, 115, 117, 118, 119, 130, 131, 132, 133, 135, 141, 148, 151
Cornelius 14, 94, 95, 98, 99, 141
Creta 151, 152
Crisissen, (verhaaltechn.) 84, 97
Crispus 124
Cumanus, (gouverneurs) 82
Cybele, (goden) 148
Cynici, (partijen). . . . 6
Cypriërs, zie: Barnabas, Barjezus, Mnason 90, 105
Cyprus 102, 103, 105, 136,151
Cyrenaeërs 85, 90
Cyrene 102

Damaris. 51
Damascus, (Paulus) 10, 87, 90, 94, 96, 107, 141,148
Daniël 95
Dateering, (chronologie, samenstelling)
Demetrius 131, 132
Democratie (gemeente) . 84
Demonen (Or : me. Pls' theologie) 99,100, 111,140,156
Derbe 108, 109, 113
Derde deel, (samenstelling slot) . . . 12, 95, 143, 154
Derech, (weg).
Diakenen, (zevenmannen).
Diana (goden) 133
Diaspora (Hellenisten) 8, 97, 109, 111 vv.
Dionysius . . . 119, 124, 133
Dioscuren 153
Discipelen, (Christenen) . 94
Dokterslatijn, (Lucas). . 15
Domitianus, (keizers) . . 82
Domitilla 15
Doop, (sacramenten,Chr. gebr. en pr.) 7, 75, 91, 101, 105, 124, 128, 129
Dorcas, (vrouwen) . . . 98
Doubletten, (samenstelling, bronnen, verhaaltechniek) . 11, 14, 15, 78
Driehoeksgetal 74
Drusilla, (koningen) 145, 147
Dubbelganger, (ant. psychologie, engelen).
Dubbeljaar (Pls.' proces) 8, 146, 154, 156
Duümviri, (overheden), 108, 116

Ecclesia, (kerk) 79

Blz.

Eeuwig leven (ant. geloofsged.) 107
—— verderf, (ant. geloofsged.) 120
Elia 106
Eliza 106
Elymas, (Barjezus) . . . 105
Engelen, (ant. geloofsged., Oriëntalisme) 80, 85, 86, 87, 88, 92, 103, 105, 143, 152
Ephese, (havens, Pls Reizen) . 6, 7, 115, 127, 132
Ephezen, brief aan de —. 81, 90, 93, 111
Epictetus, (klassieken) . 9
Epicuraeërs, (partijen) . 118
Erastus, (Pls' helpers) . 124
Eschatologie, (ant. geloofsged.), 6, 13, 72, 74, 83, 85, 97, 112, 123, 139, 156
Essenen, (partijen) . . . 155
Epiphanius, (Oudchr. geschr.) 76
Eunice, (vrouwen) . . . 114
Eusebius, (Oudchr. geschr.) 15
Eutychus, (Pls' helpers) 134
Evangelisten, (ambten) 93, 130
Exedra 131

Fadus, (gouverneurs) . . 82
Farizeeën, (partijen) 80, 82, 83, 97, 109, 142, 143, 144, 151
Felix, (gouverneurs) 8, 10, 137, 141, 143, 144, 151
Festus, (gouverneurs) 14, 15, 146, 151, 153
Filippenzen, zie Philipp.
Flaviërs, (keizers) . . . 13, 14
Fluïde, (afgodenoffer, baraka, geest, mysteriën, Oriëntalisme) . 91, 124, 129
Forum Appii . . . 153, 154

Gaius, (Pls' helpers) . . 124
Galaten, brief aan de —, (Oudchr. geschr.) 73, 76, 78, 79, 85, 86, 87, 88, 95, 96, 98, 99, 104, 110, 113, 130, 135, 137, 139, 141, 148.
Galatië (Zuid-, Phrygisch —, vgl. conflicten) 9, 107, 113, 115
Galilaea 90, 97, 145
Galilaeërs 74
Gallio, (aristocraten, gouverneurs) 8, 10, 14, 15, 125, 145, 154
Gamaliël (Rabbijnen) 81, 83, 140

Blz.

Gaven des Geestes, (antieke geloofsged.) 6, 75, 91, 95, 98, 101, 129
Gaza 90, 92
Gebedsplaats, (Joodsche gebr. en pr.). . . 108, 115
Geest, (autonomie, initiatief, ant. geloofsged.) 6, 12, 13, 15, 72, 74, 79, 85, 88, 105, 113, 128, 129, 130, 142, 150, 155.
Geest, (ant. psych.) 93, 121
Geleerden, (Joodsche gebr. en pr, Rabbijnen) . . 99
Geloof. 99
Gemeente, (broederschap, kerkgesch.) 79, 83, 84*, 90, 97, 102, 110, 114
Genade, (kracht, Or : me), 79, 85, 102, 110
Genève 109
Genootschap (kerk) . . 109
Gerechtigheid, (ant. geloofsged.) . . 85, 100, 156
Geweten (consciëntie).
Gezalfde (Christologie), 6, 91, 100
Glossolalie, (tongentaal) 73, 74, 121
Glorie, (lichtverschijnselen).
Goden, zie Attis, Allerhoogste, Cybele, Diana, Hemelgod(en) Juppiter, Mercurius, Moloch, Nasarjah?, Onbekend(en), Rompha, Saturnus, Zeus
Godsgeslacht 122
Godsman, (sjeich) . 100, 150
Goedereede (havens) . . 151
Gouverneurs, (Romeinsch).
Grammatica 152

Handelingen der Apostelen, (Apocr.—), (Oudchr. geschr.) 73
Hand. XV, (conflicten, compromis, Galaten) 8, 9, 16, 114
Handoplegging, (sacramenten) 7, 91, 95
Havens, 105, zie: Antiochië, Assos, Cavalla, Corinthe, Ephese, Goedereede, Methone, Milete, Myrrha, Patara, Perge, Puteoli, Reggio, Salamis, Sidon, Syracuse, Troas, Tyrus.
Hebron 87

Blz.

De „Heer", (kyrios, Christologie) 47, 75, 89, 94, 100, 102, 128, 130, 135, 148, 155
„Onze Heer". 113
Heil, (mysteriën) 116
Heiland, (soter) . . . 81, 93
De Heilige, (Christologie) 76
Het heilige, (baraka, geest) 80, 89, 94, 106
„Uwe Heiligen", (Christenen) 95, 97, 98
Heiligen, (apostelen, handoplegging, sjeich): . 91, 98, 135
Heilsfeit, (theologie, Pls' theologie) 81
Helena, (logos) . . 91, 103
Hellenisten, (partijen) 83, 84, 88, 89, 90, 92, 94, 96, 97, 101, 102, 129
Hemelen 72
Hemelgod(en), (Allerhoogste) 108
Hemelstem, (bath qol).
Hemelvaart 72, 93
Henoch (Joodsche geschr.) 95
Herodes Agrippa I, (koningen) 98, 103, 105, 137, 147
Herodes Agrippa II, (koningen) 146, 147, 149, 151
Herodes van Chalcis, (koningen) 146
Herodes de Groote, (koningen) 80
Hiërapolis 136
Hillel, (Rabbijnen) . . . 97
Hölscher, (Jozefus) . . . 13
Hoogepriesters, 78, 80, zie: Ananias, Boëthus, Ben Phabi, Cajaphas, Jonathan.
Horatius, (klassieken). . 116

Iconium . . . 107, 109, 113
Ideaal der broederschap, (partijen) . . 110, 111, 155
Illyrië, (Pls'reizen), . . 133
Indeeling (samenstelling, verhaaltechniek) . . . 5, 12
Inspectiereis, (Chr. gebr. en pract.) 97, 113
Irenaeüs, (Oudchr. geschr.) 15
Ismaël ben Phabi, (hoogepr.) 80
Israël, nieuw —, (ant geloofsged., ideaal) 73, 95, 97, 100
Italianen, (cohorten, legioenen) 98

J (bronnen, samenstelling), ... 11, 14

Blz.

Jacobus (broeder des Heeren) 8, 14, 73, 111, 112, 113
Jacobus, (br.v.Johann.), 73, 103
Jason 12, 117
Jezus Sirach, (Joodsche geschr.) 135
Jodengenooten, (Hellenisten, synagogen, vereerders) 74, 75, 92, 99, 106
Johannes, br.v.Jacobus . 103
Johannes de Dooper. 105, 127
Johannes Marcus (confl., Pls' reizen, 79, 103, 104, 105, 113.
Jonathan (hoogepr.) 141, 144
JoodschChristendom,(partijen) . . 14, 110, 129, 148
Joodsche gebruiken en practijken: avondgebed, azkara, besnijdenis, gebedsplaats, geleerden, maaltijden, offer, onrein, tempel, vasten.
Joodsche geschriften: apocalypsen, Henoch, Jezus Sirach, Jozephus, Philo, Talmud.
Joodsche kolonies, (synagogen) 74, 83, 85, 94, 95, 97, 106, 122
Joodsch recht, beperking van —, zie : steeniging . . . 90, 93, 125, 142
Joppe 97, 99
Jozef 87
Jozefus, (Joodsche geschr.), 13, 81, 82, 86, 87, 103, 104
Jozefus' bronnen . . . 13, 82
Jozefus' geschriften. . . 81
Judas Barsábbas . 11, 113
Judas de Galileeër . . 81
Judas de IJveraar . . . 73
Julia Domna, (keizers) . 122
Julia, lex, — . . 117, 142
Julius 150, 153
Juppiter, (goden) . . . 108
Justinus Martyr (Oudchr. geschriften) 91

Kamerling 92, 93
Kedrondal . . . 76, 80, 89
Keizers, (Romeinsch).
Kerk, (ambtsgenade, broederschap, democratie, diakenen, ecclesia, gemeente, genootschap, gnosis, ordening, organizatie, ouderling, oudsten, stembus, stichting, synagogen, zevenmannen) . 74, 90, 97, 107, 112
Kerkhervorming. 138
Kerkgeschiedenis, zie:Barnabas, Catholicisme, centra, collecte, compromis, conflicten, gemeenten, Hellenisten, partijen, Pls. en Barn., Pls en Petrus, populariteit, Petrus, Stephanus, stichting, ... 97
Klassieken: Aratus, Aeneïs (Vergilius), Cicero, Cleanthes, Horatius, Philostratus, Suetonius, Tacitus, Vergilius.
Knecht Gods, (Christologie) 9, 76, 78
Koeriers, (cohórten). . . 150
Koningen, -innen: Agrippa, Antiochus, Archelaüs Aretas, Aziez, Bernice, Candace, Drusilla, Herodes, Lysanias, Polemon.
Koninkrijk Gods, (ant. geloofsged.) 155
Koningschap 72
Kolonies, (Joodsche —, Romeinsche).
Kosmisch, (Pls' theol.) 148, 155
Kracht, (baraka).
Kruis, (Pls' theol.) 130, 155
Kussen 135
Kyrios, (Heer) 102

L (bronnen, samenstelling) 11, 14
Lampon 156
Laranda 108
Leeraar(s) (Manaës). . . 104
Legio quinta Alauda . . 107
Legioenen (cohorten).
Leidsman d. levens, (Christol., Mozes) 77, 87
Levantijnen 138, 152
Leven, eeuwig —, . . . 107
Lex, — Julia de vi, 117, 142
Libertini = Libystini. . 85
Lichaam van Christus, (Pls' theol.) . . . 120, 156
Lichtverschijnselen (Oriëntalisme, glorie, sjechina) 74, 89, 94, 130, 148
Lictoren 126
Logos, (Helena, theologie) 90
Lucas 15, 82, 115, 129, 140, 150
Lucius (porfeten) . 102, 104
Lycaonië(rs) 90, 108

Blz.

Lydia 12, 115
Lyon 95
Lysanias, (koningen) . . 13
Lystra 108, 109, 113

Maaltijden, (Chr., Joodsche gebr. en pract.) 75, 84, 101
Macedonië 115, 131, 133, 142
Magische werking (sacramenten, Or : me).
Malta 152
Manaës, (leeraars) . . . 104
Maran(atha),(Aram., Heer, kyrios) 113
Maria 103
Marseille 95
Matthias, (apostelen) . . 73
Mercurius (goden) 108
Meroë 92
Messiaansche broedersch., zie: broederschap.
—— geheim 130
Messianisme (Christologie, Joh. de Dooper) 6, 130, 139, 142, 147
Messias, (Christol.) 75, 78, 91, 95, 110, 111, 128, 129, 155
Methone, (havens) . . . 118
Middelaar, (Christol., Or: me, Pls' theol.) 107, 108
Midrasj 74, 75
Milete, (havens) . . 134, 135
Mnason, (Cypriërs) . 12, 136
Moloch (goden) 87
Montanisme 13
Mozes, (leidsman) 74, 76, 86, 149
Myrrha, (havens) . . . 151
Mysteriën, (Chr. geloofsgedachten, fluïde, Oriëntalisme) 9, 91, 116, 124, 129, 132

Naam, de —, (magische werking), 75, 77, 78, 91, 116, 132
Nasarjah (goden) . . . 76
Nathanaël 73
Natuurl. godskennis en zedelijkheid, (Pls' theol.) 123
Nazaraeën 76
Nazireeër . . . 127, 137, 149
Nazoraeën 8, 76, 145
Neapolis 115
Neopythagoraeërs 6
Nero, (keizers) 7, 14, 119, 144, 156
Ngelmoe, (magische werking) 92
Nicanor 76
Nicolaüs 84

Blz.

Noachitische geboden(compromis) 111

Objectieve feiten, waarheden, (compromis) 109, 110
Oden v. Salomo (Oudchr. geschr.) 87
Olijfberg. 72, 80
Olympus 118
Omgorden (zeilvaart) . . 151
Onbekende goden (goden, Or : me) 122
Onbesnedenen, (compromis) . . 87, 101, 109, 140
Onrein(en), (demonen,
Joodsche gebr. en pr.) 99, 100
Onsterfelijkheid (Or : me). 9 106, 121
Ontbijt (geleerden maalt.) 99
Ontzag, (baraka, heilige) 80 89, 132
Onvergankelijkheid (Or : me) 106, 120
Opgaan 127
Opstanding, (ant. geloofsged., — psychol.) 73, 77, 80, 100, 106, 119, 142, 145, 147
Orde (Romeinsch).
Ordening, (ambten, ambtsgenade, kerk) 109
Ordinantieën 109
Organizatie, (kerk) 79, 97, 109, 135
Oriëntalisme, zie: afgodenoffer, Allerhoogste, baraka, demonen, engelen, fluïde, Geest, glorie, goden, godsman, heil, heilig, kracht, lichtverschijnselen, maaltijden, magische werking, mysteriën, naam, ngelmoe's, onbekende goden, ontzag, onvergankelijkheid, pneuma, sjeich, theürgen, toorn Gods, twaalftal.
Oudchristelijke geschriften, zie: Barnabas, Brief XI App., Colossenzen, I, II Corinthen, Epiphanius, Eusebius, Galaten, (Apocr.) Handelingen, Irenaeüs, Oden van Salomo, Papias, Philippenzen, Romeinen, Testimoniaboekjes, I, II Thessalonicenzen, I, II Timotheüs, Titus.

Blz.

Ouderlingen, (kerk) . . 109
Oudsten, (comm.'s, kerk, synagogen) . 109, 113, 134
Overheden, zie: Asiarchen aedilen, duümviri, praetors, praefectus praetorio, proconsuls, quaestoren, stadssecretaris.
Oversten der synagoge, (commissies) 105

P (bronnen, samenstelling), ... 11, 14, 15
Paleis, (praetorium).
Palestijnsche geest, . . 83, 88
Paljocavalla, (Cavalla) . 115
Pallas 144
Pamphylië 113
Papias, (Oudchr. geschr.) 103
Papyri 99
Paradijs, (ant. geloofsged.) 72
Parallellismen, (verhaaltechniek) . . 7, 108, 134
Partijen, Joodsche —, zie: Essenen, Farizeeën, Sadducaeën, Sicariërs. Chr. —, zie: 113, Christenen, Hellenisten, Jacobus, Joodsch Christendom, Petrinisten, Paulinisten, philosophische zie: Cynici, Epicuraeërs, Neophytagoraeërs, Stoïcijnen.
Patara, (havens) 135
Paulinisme. 8, 9
Paulinisten.
Paulus, 6, 7, 85, 88, 102, 124, 131
——, bekeering . 11, 94, 141
——, conflicten.
——' dood, 6, 7, 12, 95, 134, 156
——' familie. . . . 144, 150
——' grootheid . . 129, 150
——, helpers: Aquila, Aristarchus, Barnabas, Erastus, Eutychus, Gajus, Silas, Timotheüs, Titus.
——' karakter 16, 114, 128, 136, 137, 138, 139, 143, 147, 153
——' ontwikkelingsjaren 7, 89, 96, 112, 114, 124, 118, 140
——' prediking, 105, 119vv, 130, 134, 140, 149
——' proces, 8, 12, 150, 153, 154
——' reizen, 5, 7, 12, 14, 114, 132, 139
——' theologie, 6, 9, 16, 77,

Blz.

95, 112, 120vv, 123, 129, 130, 148, 156, zie: compromis, verbond.
Paulus en Barnabas, (Barnabas) 102, 103, 104, 108, 109, 113
—— en Lucas. 129
—— en Petrus, (parallelismen) 9, 14, 78, 108, 129, 134
—— en Silas 11, 12, 14, 113, 116, 117, 118
Peregrini, (cohorten, legioenen) 150
Perge, (havens) 113
Petrus, (Pls' en —, compromis, conflicten) 12, 84, 98, 103, 110
—— en Johannes . . 76, 77
—— en Joh. Marcus . . 97
Phaleron 122
Philippenzen, brief aan de —. 73 81, 90, 93, 104, 115, 130, 131, 134, 135, 148, 150
Philippus, de apostel —.
——, de ,,evangelist" —, 11, 12, 14, 73, 85, 90, 92, 93, 136
Philo, (Joodsche geschr.) 74, 86, 87, 156
Philosophie, populaire —, (partijen) 118vv
Philostratus, (klassieken) 122
Phoenicië 90, 109, 113
Phrygië(rs) 105
Pilatus, (gouverneurs). . 78
Pisidië 90, 108
Pneuma, (geest) . 7, 121, 156
Polemiek, (redekunst) 121, 138, 140, 143
Polemon, (koningen) . . 146
Politarchen, (overheden). 117
Populariteit, (kerkgesch). 83
Praefectus praetorio, (overheden) 154
Praetors, (overheden) . . 116
Praetorium 144
Priesters. 84, 85, 97
Primipilus, (cohorten, legioenen) 150
Princeps peregrinorum 150, 153
Priscilla, (vrouwen) 124, 127, 129, 131
proconsul, (overheden) . 125
Profeet, de —, (Christologie, Mozes) 77, 87
Profeten, zie: Agabus, Barnabas, Lucius, Symeon Niger; 102, 104, 113, 115, 136
Proselyten (Jodengenooten)
Puteoli, (havens) 153

Blz.

Quaestoren, (overheden) . 108
Quirinius, (gouverneurs). 81

Raad de groote —, (Sanhedrin) 81
Rabbijnen (zie: Gamaliël, Hillel) 87, 97, 99, 111, 112, 151
Rechtvaardige, de —, (Christologie). . 77, 86, 114
Redekunst, (polemiek, verhaaltechniek) 120, 121, 133, 140, 141, 142, 147, 149
Reggio, (havens) 153
Rhode, Roosje. 103
Rhodus 118
Richter, de —, (Christologie) 100
Roeach, (ant psychologie, geest, pneuma). . . . 121
Romeinen, brief aan de —. 73, 81, 88, 95, 99, 103, 104, 111, 112, 123, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 141, 146
Romeinsch(e) aristocraten 125, 126, 149
—— gouverneurs, zie: Alexander, Cumanus, Fadus, Felix, Festus, Pilatus, Quirinius, Sergius Paulus.
—— legers, (cohorten, legioenen).
—— keizers, -innen, zie: Augustus, Claudius, Domitianus, Flaviërs, Julia Domna, Nero, Titus, Trajanus, Vespasianus.
—— kolonies, 105, 107, 115, 116
—— orde 107, 116
—— senaat 119
—— wet, — burgerrecht, (lex Julia) 7, 117, 142
Rompha, (Saturnus, goden) 87

Saamvattingen, (samenstelling), 78, 79, 80, 92, 97, 102, 104, 114, 132
Sabbatsreize, (Joodsche gebr. en pr.). 72
Sacramenten (Chr. gebr. en pract., kerk, Or : me,), zie: avondmaal, doop, handoplegging.
Sadducaeën, (partijen) 77, 80, 82, 83, 143, 147
Saffira 79, 92
Salamis, (havens). . . . 105
Salmone 151

Blz.

Salmonetta 152
Salomo 14, 76, 80
Saloniki, (Thessalonicenzen). . . 117, 118, 143
Samaria 90, 109
Samaritanen 91, 92
Samenstelling, zie: Arameesch, brieven v. Pls., bronnen, concept, dateering, doubletten, derde deel, Joodsche geschr., slordigheden. slot, Testimoniaboekjes, verhaaltechniek, zakelijkheid.
Samothrace, (biecht, mysterieën) 115, 132
Sanhedrin (Raad) 89, 94, 141, 145
Saronvlakte 97
Satan, (demonen) . . . 148
Saturnus (Rompha). . . 87
Saulus, (Paulus) 89, 90, 105, 117
Sceva 132
Schatmeesters 80
Schepper, (Pls' theologie) 108, 121, 123
Sebaste, (Samaria) . . 97, 98
Senaat, (Romeinsch).
Seneca, (aristocraten) 8, 9, 125, 126, 154
Sergius Paulus, (gouverneurs) 105, 133
Sicariërs, (partijen) 141, 144, 145
Sichem 87
Sicilië 152
Sidon, (havens) 150
Silas, (Pls' en —) 11, 14, 113, 114, 116, 117, 118
Simon de toovenaar, (theürgen). 81, 90
Sinaï 74, 86, 110
Sjechina, (lichtverschijnselen).
Sjeich, (godsman) . . . 76
Slordigheden, (samenst., stijl, verhaaltechn.) 107, 112, 113, 124, 127, 136, 137, 148, 154
Slot (derde deel) 12
Socrates 119
Sosthenes 126
Soter, (Christologie, heiland, verlosser), . . 81, 93
Spijswetten, (demonen, Joodsche gebr. en pr., maaltijden) 111, 124
Stadssecretaris (overheden) 133
Steeniging, (Joodsch recht) 108
Stembus (kerk, organiza-

Blz

tie) 113, 135
Stephanas 124
Stephanus (Hellenisten) 11, 84, 85, 95, 96, 136, 148
Sterkere, de —, (Christologie) 132
Stichting der Kerk (kerkgesch.) 74
Stoïcijnen, (partijen) . 119, 123
Strategen (overheden) . . 116
Stijl, (redekunst, samenst., verhaaltechniek.) . — 10, 134
Suetonius, (klassieken) . 124
Symeon Niger (profeten) 104
Synagogen (kerk, commissies). 85, 94, 110, 126, 139, 147
Syracuse, (havens) . . . 153
Syrië 96, 113, 114, 136

Tabitha, (Dorcas, Vrouwen) 98
Tacitus (klassieken). . . 144
Talmud, (Joodsche geschr.) 85, 99, 139
Tarragona 95
Tarsus 96, 102, 106, 107, 108, 118, 124, 140
Teichos 13
Tempel 87
Tempelcommandant . . 10
Tempelofficieren 80
Tempelschennis, (Pls' proces) 145
Terah 87
Tertullus 144
Testimoniaboekjes (Christologie, Oudchr. geschr., Pls' prediking) 77, 83, 93, 95, 101, 106, 117, 127, 128 129, 149, 155
Text, oudere —, (concept, samenst., slordigheden, Westersche? text) 10, 108 113, 115, 116, 118, 128, 131 141, 144, 153
Theologie 6, 9, 16, zie: Antieke geloofsged., Christologie, Pls' theol., Oriëntalisme.
Theophilus. . . . 15, 120, 139
Thessalië 118
I Thessalonicenzen (brieven v. Pls', Oudchr. geschr.). 72, 73, 78, 79, 112, 115, 116, 117, 118, 135, 141
II Thessalonicenzen (brieven v. Pls', Oudchr. geschr.). 135

Blz.

Theudas 81, 82
Theürgen, zie: Apollonius, Elymas, Simon de toovenaar), (Oriëntalisme) 90, 91, 100
Thomas 73
Timotheüs (Pls' helpers) 114, 118, 131, 132
I Timotheüs (brieven v. Pls', Oudchr. geschr.). 72, 78, 81, 95, 98, 133, 135, 141, 156
II Tim., (br. v. Pls', Oudchr. geschr.). 95, 114, 127, 131, 132, 133, 156
Titus, (conflicten) . 104, 114
Titus, brief aan —, (br. v. Pls, Oudchr. geschr.). 81, 95, 109, 135, 156
Titus, (keizers) 146
Toekomstverwachting, (eschatologie).
Tongentaal, (glossolalie) 73, 74, 129
Toorn Gods, (ant. geloofsged., Or : me) . . 89, 99
Torrey (Arameensch, bronnen, samenst.) . . . 11, 14
Trajanus, (keizers) . . . 13
Tres Tabernae . . . 153, 154
Troas, (havens) . . 115, 134
Twaalftal, (apostelen, Or: me) 74, 83, 84
Tyrannus 131
Tyrus, (havens) . . 135, 136

Uitgaven, (concept, dateering) 10, 12
Uitschudden 124

Vasten, (Chrl. gebr en pract., Joodsche —) . . 104

Blz.

Verantwoordelijkheid (Levantijnen, kerkhervorming) 138
Verbond, (Abrahams —, besnijdenis, Pls' theol.) 77, 83, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 97, 99, 101, 102, 106, 110, 111, 112
Verbond der besnijdenis, (compromis).
Verderf (eeuwig —).
Vereerders, (Allerhoogste, Jodengenooten, proselyten) 105, 106, 111, 115, 117, 118
Vergadering(en), (democratie, organizatie) . . 113
Vergankelijkheid, (ant. psych., Oriëntalisme) . 106
Vergeving, (theologie) 100, 106, 148
Vergilius, (klassieken. Aeneïs).
Verhaaltechniek, (bekrachtiging, bronnen, derde deel, redekunst, saamvattingen, slordigheden, slot, zakelijkheid, zwijgen) 84, 88, 89, 92, 94, 95, 97, 98, 101, 102, 109, 110, 123, 127, 141, 147
Verkiezing, (organizatie, stembus) 84
Verlosser, (heiland, Christologie, soter) . . 105, 106
Verlossing (Pls' theol.) .. 148
Vervolging 89
Vizioenen 94, 99, 130, 140, 141, 143
Vrees, (ontzag).
Vrouwen, zie: Damaris,

Blz.

Domitilla, Dorcas, Eunice, Helena, Lydia, Maria, Prisc(ill)a, Rhode, Saffira, Tabitha, 73, 98, 136

Wedergeboorte, (Pls' theologie) 120
Weduwen, (Chr. gebr. en pr.) 84, 98
Weg (Christenen) 94, 97, 127, 128
Westersche text, (oudere —) 10, 12
Wet, (compromis, Pls' theol., Verbond) 74, 86, 88, 110, 137, 139, 156
Wij-stukken, (bronnen) 10, 11, 13, 14

Zacchaeüs 73
Zahn (text) 10
Zakelijkheid (verhaaltechniek) 15, 16, 93, 116, 134, 153
Zedelijkheid (natuurl.).
Zeilvaart . . 105, 135, 151
Zekerheidstelling 118
Zendingsboodschap (theologie) 75, 100
Zendingspractijk, (compromis, kerkgesch.) . 112
Zeus, (goden, Juppiter) . 108
Zevenmannen, (ambten) 84, 89, 136
Zondag, (Chr. gebr. en practijken) 134
Zoon, de —, (Christologie) 96
Zoon Gods, (Christologie) 95
Zoon des Menschen, (Christologie) 95
Zwijgen, (conflicten, samenst.) 104, 124, 125, 131, 136